

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DANSK
MEDICIN
HISTORISK
ÅRBOG

1986

Dansk
medicinhistorisk
årbog 1986

Dansk medicinhistorisk årbog 1986

Udgivet af

Dansk medicinsk-historisk Selskab
Medicinsk Historisk Selskab på Fyn
Jydsk medicinhistorisk Selskab

Redaktionen:

Franz Bierring, Odense
Tage Grodum, Aabenraa
Ejnar Hovesen, Aarhus
Jørgen Koch, København

Redaktionssekretær:

Tage Grodum
Embedslægeinstitutionen
Amtshuset
H. P. Hanssensgade 42
6200 Aabenraa
tlf. 04 62 19 16

Revisor:

H. P. Philipsen, Aarhus

Trykt hos:

Poul Kristensen Grafisk Virksomhed Herning
Kongelig Hofleverandør

Indhold

Forord	7
<i>Tage Grodum</i> : Embedslægevæsenet og fysici i hertugdømmet Slesvig indtil 1864	9
<i>Ole Secher</i> : Chloroform-anæstesi til en kongelig familie	107
<i>Egill Snorrason</i> : Caritas i Island i Vikinge- og Sagatid	127
<i>Ib Søgaard</i> : Tidlig neurokirurgi i Danmark	153
<i>Peter Kr. Iversen</i> : Medicinhistoriske noter fra Vestslesvig	167
<i>Verner Andersen</i> : Homøopatisk medicin	187
<i>Knud Egeblad</i> : Louis XIV's livkirurg Georges Mareschal (1658-1736)	197
Årsberetning fra danske selskaber og museer	207
Nordiske medicin-historiske selskaber	212
Curricula vitarum	217

Forord

Med denne 15. årgang af Dansk medicinhistorisk årbog er det redaktionens håb, at det er lykkedes at lave en bog af samme standard som hidtil, med en forskellighed af artikelemner så de fleste læsere forhåbentlig vil finde interesse for noget af indholdet, helst det hele.

Som særlig støtte til artiklen om embedslægevæsenet i hertugdømmet Slesvig har årbogen modtaget en donation fra den *Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse*, der herved bringes en tak.

Ligeledes tak til *Munke Mølle Fond*, som atter har ydet årbogen økonomisk støtte.

Vore annoncører: ABBOTT, DAK-Laboratoriet, Ercopharm, FERROSAN, ICI-Pharma, JANSSENPHARMA, Lundbeck, LØVENS KEMISKE FABRIK, MAX JENNE, NYROP & MAAG, Pfizer, Provinsbanken, ROSCO og SYNTETIC er medvirkende til, at årbogen i det hele taget kan udgives.

Når en årbog er færdig, er redaktionens tanker allerede igang med den næste, hvorfor redaktionssekretæren gerne modtager oplysninger om manuskripter, der er færdige eller under udarbejdelse.

Marts 1987.

Redaktionen

Embedslægevæsenet og fysici i hertugdømmet Slesvig indtil 1864

Af Tage Grodum

Generelle administrative forhold

Hertugdømmet Slesvig var indtil 1864 i administrativ henseende ganske kaotisk. I Holsten var de administrative forhold endnu vanskeligere at overskue.

Landområdet Slesvig strækker sig fra Kongeåen i nord til Ejderen i syd, hvor det grænser op til hertugdømmet Holsten. Hvad der ligger nord for Kongeåen er Nørrejylland, hvorfor hertugdømmet Slesvig altså er identisk med Sønderjylland. Nordslesvig blev atter en del af Danmark i 1920, mens Sydslesvig forblev en tysk provins. Det er derfor en misforståelse, når vi i dag kalder Nordslesvig for Sønderjylland, det er kun den nordlige del af Sønderjylland – og burde benævnes Nordslesvig. Tidligere tiders forvirring er ikke udryddet!

I hertugdømmet Slesvig fandt der folketællinger sted i 1769 og 1803. Folketællingen i 1769 var for øvrigt den første i kongeriget. Der hersker imidlertid nogen usikkerhed om talstørrelserne, hvorfor de må betragtes som minimumstal.¹

Arealstørrelsen for hertugdømmet Slesvig angives at være 166 ³/₁₀ kvadratomil, her er indregnet 8 ¹/₃ kvadratomil syd for Kongeåen, men hørende til Nørrejylland = de kongerigske enklaver².

indbyggere	1769	1803	1855	1860
hele Slesvig	243.605	278.347	395.860	409.907
byer	36.075	46.412	70.711	72.374
land	207.530	231.935	325.149	337.533
Flensborg by	6.842	13.109	18.872	19.682
Slesvig by	5.629	7.823	12.411	12.197

Flensborg var hertugdømmets største by, Slesvig by dets hovedstad.

HERTUGDØMMET:

I. HADERSLEV AMT: 1. Haderslev Herred. 2. Tyrstrup Herred. 3. Gram Herred. 4. Hviding Herred. 5. Nørre Rangstrup Herred. 6. Frøs Herred. 7. Kalvslund Herred.

II. AABENRAA OG LØGUMKLOSTER AMTER: 1. Sønder Rangstrup Herred. 2. Rise Herred. 3. Varnæs Birk. 4. Løgumkloster Birk.

III. TØNDER AMT: 1. Tønder Herred. 2. Højer Herred. 3. Slogs Herred. 4. Kær Herred. 5. Lundtoft Herred. 6. Viding Herred. 7. Bøking Herred. 8. Sild. 9. Østerland Før.

IV. NØRBORG OG SØNDERBORG AMTER: 1. Nørre Herred. 2. Ærø. 3. Sønder Herred. 4. Nybøl Herred.

V. FLENSBORG AMT: 1. Vis Herred. 2. Ugle Herred. 3. Husby Herred. 4. Munkbrarup Herred. 5. Ny Herred.

VI. GOTTORP AMT: 1. Strukstrup Herred. 2. Satrup Herred. 3. Maarkær Herred. 4. Slis og Fysing Herred. 5. Treja Herred. 6. Arns Herred. 7. Krop Herred. 8. Bollingsted Fogderi.

VII. HUSUM OG BREDSTED AMTER. LANDSKABERNE EJDERSTED OG NORDSTRAND: 1. Nørre Herred. 2. Sønder Herred. 3. Svavsted Fogderi. 4. Landskabet Nordstrand. 5. Landskabet Bredsted. 6. Landskabet Ejdersted. 7. Landskabet Pelvorm.

VIII. HÜTTEN AMT OG LANDSKABET STAPELHOLM: 1. Hütten Herred. 2. Hohn Herreder. 3. Landskabet Stapelholm.

IX. LANDSKABET FEMERN.

ABD = Det fyrstelige augustenborgske Distrikt.

1AD = Første Angler-Distrikt. 2AD = Andet Angler-Distrikt

SD = Svansø Distrikt. 1DWD = Første Dänischwohld Distrikt.

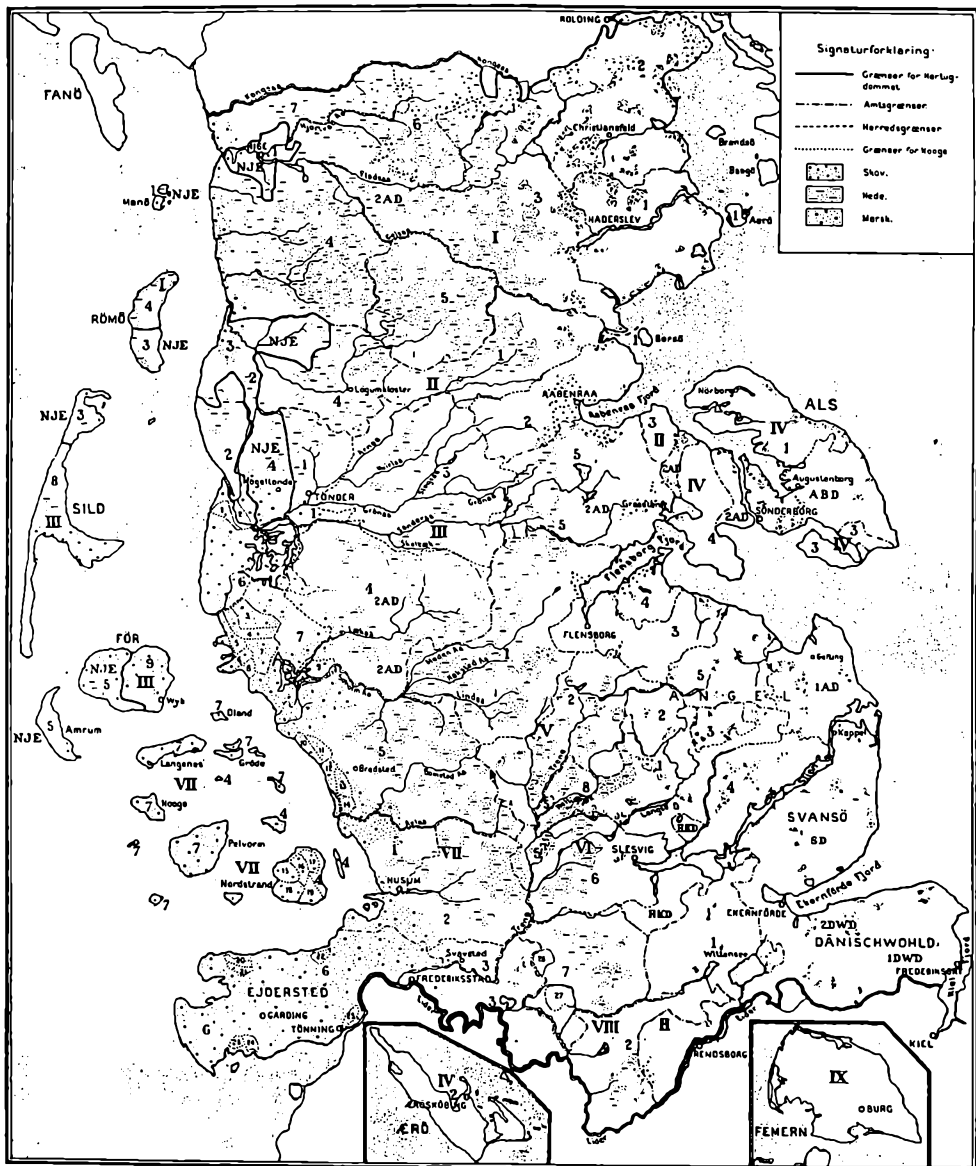
2DWD = Andet Dänischwohld Distrikt. HKD = St. Hans Klosters Distrikt.

OKTROJEREDE KOOG: 1. Frederiks K. 2. Rudbøl K. 3. Gamle Christian Albrechts K. 4. Nye Christian Albrechts K. 5. Marie K. 6. Dagebøl K. 7. Kleysser K. 8. Juliane Marie K. 9. Størtewerker K. 10. Louise K. 11. Nye K. 12. Reussen K. 13. Sofie Magdalene K. 14. Desmercières K. 15. Frederiks K. 16. Øster K. 17. Elisabet Sofie K. 18. Trendermarsch K. 19. Nye K. 20. Nye Augusten-K. 21. Gamle Augusten-K. 22. Frederiks K. 23. Vilhelmine K. 24. Gruthusen K. 25. Syd Frederiks K. 26. Børner K. 27. Megger K.

KONGERIGET:

NJE = Nørrejydske Enklaver.

1. Riberhus Birk (med Mano). 2. Lø Herred. 3. Ballum Birk (med det sydl. Rømø og List paa Sild). 4. Møgeltonder Birk. 5. Vesterland Før (med Amrum).

Kort over Sønderjyllands administrative Inddeling ca. 1800.

H=del af det holstenske Rendsborg amt beliggende nord for Eideren.
 (Kortbilag: Sønderjyllands Historie Bd.IV p.4 af Knud Fabricius).

Hertugdømmet Slesvig hørte under Tyske Kancelli i København undtagen de kongerigske – eller nørrejske – enklaver, der sorterede under Danske Kancelli, og bestod af Ribe by med nærmeste opland og Mandø (Riberhus birk), Lø herred med godset Trøjborg, Ballum birk med sydlige del af Rømø og nordlige del af Sild, Møgeltønder birk med godset Schackenborg samt vestlige del af Føer og hele Amrum.³

Tyske Kancelli var en særlig styrelse for hertugdømmerne Slesvig og Holstens kirke-, undervisnings- og retsvæsen. Sproget i Tyske Kancelli var tysk.

Hertugdømmet Slesvig var i gejstlig henseende underlagt bispestolen i Slesvig, dog undtagen enklaverne og Tørning len (næsten identisk med Haderslev vesteramt) der hørte til Ribe bispestol. Til Odense bispestol hørte Ærø og Als undtagen Sønderborg og Kegnæs.⁴ 1819-1864 havde Als og Ærø egen biskop.

Nord for Kongeåen var amterne de administrative enheder i embedslægelig henseende. I Slesvig opererede man med flere og andre lokaladministrative enheder.

Man havde *amter*, der som i selve kongeriet var opdelt i *herreder* og *birker*, men visse amter var også opdelt i *fogderier* og *distrikter*. Visse administrative enheder betegnedes *landskaber*. Disse havde fra gammel tid mere folkelig deltagelse i styringen end amterne, valgte således selv deres fysikus.⁵

Det *fyrstelige augustenborgske distrikt* var selvstyrende og omfattede den sydlige halvdel af Als undtagen Kegnæs. Der var store *adelige distrikter* i landsdelen, således bl.a. 1. Anglerdistrikt = østlige del af Angel, 2. Anglerdistrikt, som slet ikke lå i Angel, men udgjorde Gram og Nybøl godser i Haderslev vesteramt, landområdet på vestsiden af Alssund (godset Sandbjerg), de sundevedske godser Søgård, Skovbølgård, Grøngrøft og Lejgård samt en del gårde i syd-Tønder amt.

Landområderne Jernved (= Dänischwohld) og Svans var i deres helhed adelsgodsdistrikter. Sct. Hans *kloster-gods*, som var beliggende i den sydlige del af Angel samt syd for den indre del af Slien, var en selvstændig jurisdiktion. Det samme var de mange små *oktrojere-*

de (= privilegerede) *kooge* beliggende dels i marskområder på vestkysten, dels i sumpegnene mellem åerne Trene og Sorge.⁶

I det egentlige Danmark – nord for Kongeåen – var i 1683 indført Christian d. V's Danske Lov, som desuden også var gældende i de sønderjyske enklaver og på Ærø og Als undtagen i Sønderborg by. Hertugdømmet Slesvig havde derimod Jydske Lov fra 1241 som retsgrundlag. I Holsten kunne retsgrundlaget føres tilbage til Romerretten.⁷

De nævnte mange større og mindre landområder, der lå spredt ind imellem hinanden, forvaltedes ikke ens, og dette afspejledes også i relation til det slevigske embedslægevæsen.

Som et eksempel på de groteske administrative forhold kan fremdrages Løgumkloster amt. Dette bestod i 1852 af Løgumkloster birk og de 6 fogderier: Abild, Svanstrup, Skærbæk, Alslev, Ravsted og Frøs Herred. Fogderierne bestod af adskillige sogne, og sognene i det enkelte fogderi hørte ikke til samme herred og heller ikke til samme amt. Til disse fogderier hørte adskillige spredte ejendomme i Ribe-, Haderslev-, Tønder- og Aabenraa amter. Fysikatsdistriktsmæssigt hørte sognene i Løgumkloster amts fogderier til de fysici, i hvis amter de var beliggende, bortset fra sognene i Lø Herred, der retsligt hørte til Ribe amt, men fysikatsmæssigt var tillagt Tønder fysikatsdistrikt. Løgumkloster birk hørte også til Tønder-fysikatet.⁸

Specielle embedslægelige administrative forhold

I 1603 omtales den første Stadsmedicus i Flensborg,⁹ men først i 1685 træffes titulaturen Land- og Stadsfysikus i Flensborg. Denne embedslæge havde visse administrative opgaver i de kongelige dele af hertugdømmet Slesvig. Men i 1682 var der blevet udnævnt en fysikus for Haderslev by og amt, hvorved det store Flensborg fysikatsdistrikt var blevet reduceret.¹⁰ Den 10. februar 1691 udnævntes en fysikus i Tønder by og amt,¹¹ som hørte under hertugen af Gottorp, hvilket Aabenraa by og amt også gjorde, men her blev der ikke ansat en fysikus på daværende tidspunkt. I 1703 udnævntes den første

landfysikus på øen Femern, som til trods for sin beliggenhed ved østkysten af Holsten, var en del af hertugdømmet Slesvig og tilhørte hertugen af Gottorp.¹² Endelig nævnes i 1720 en landfysikus i landskabet Eidersted med hovedbyen Tønning, men først fra 1739 er der kontinuerlig række af fysici der.¹³

I Wichers bestalling til landfysikus for hertugdømmet Slesvig nævntes, at stillingen omfattede de slesvigske byer og amter undtagen Haderslev og Tønder. Årstallet for denne udnævnelse kendes ikke.⁸⁵ Da Bøssel 12.7.1732 udnævntes til fysikus i Flensborg som Wichers efterfølger, anførtes det i bestallingsbrevet, at »efterfølgerens område udstrækker sig også til byerne i hertugdømmet undtagen byerne og amterne Haderslev og Tønder, hvor der allerede er land- og stadsfysici«. ²⁴². 1727 oplystes det i forbindelse med udnævnelse af Johann Jacob Vogel til landfysikus i Holsten, at en tilsvarende stilling ikke fandtes i hertugdømmet Slesvig.⁸⁵

Det må således antages, at mellem 1727 og 1732 blev Wichers fysikus for hele hertugdømmet Slesvig med undtagelse af Haderslev og Tønder amter samt Femern og muligvis Eidersted. Hele Hertugdømmet havde da en vis medicinaladministration.

Et øvrighedsdekret af 24. februar 1749 foreskrev, at stads- og landfysikus i Flensborg også skulle fungere som stads- og landfysikus i Slesvig by og amt.¹⁴ Dette var sikkert en administrativ reaktion på et reskript af 15. august 1746, hvori der udtrykkeligt blev gjort opmærksom på, at medicinalforordningen af 4. december 1672 på visse områder ikke var blevet fulgt i hertugdømmerne Slesvig og Holsten.¹⁵

Slesvig amt, oftest benævnt Gottorp amt, hørte til den hertugelige del af landsdelen Slesvig. I 1721, efter afslutningen af Store nordiske krig, blev amtet derfor sammenlagt med den kongelige del af hertugdømmet. Måske blev Gottorp amt samtidig henført til Flensborg fysikatsdistrikt. Mere sandsynligt er, at sammenlægningen fandt sted i 1727 eller nærmest følgende år. Det er muligt, at denne administrative sammenlægning først kom til at fungere efter dekretet i 1749.

19. august 1757 udstedte kong Frederik d. V (1723-1746-1766) på Fredensborg Slot et reskript til hans højærværdighed statholderen

angående en opdeling af hertugdømmerne Slesvig og Holsten i fysikatsdistrikter:

1. Haderslev by og amt,
2. Flensborg by og amt, landskabet Bredsted og stiftsfogderiet Bordelum,
3. amterne Sønderborg og Nordborg, desuden Gråsten, Søbygård og Gudsgave (alle tre godser på Ærø), samt byerne Sønderborg og Ærøskøbing,
4. Aabenraa og Løgumkloster amter samt byen Aabenraa,
5. Slesvig by, amterne Gottorp og Maarkær samt landskabet Stapelholm,
6. Ekernførde by og Hytten amt,
7. Husum amt, fogderierne Svabsted og Rødenæs, byerne Husum og Friederichstadt samt landskabet Nordstrand foruden Pelvorm og Halligerne,
8. Rendsborg by og amt,
9. Segeberg by og amt samt byen Oldesloe,
10. Krempe- og Wilster-marsk, byerne Itzehoe, Krempe, Wilster og Glückstadt.

Det blev foreskrevet, at i hvert distrikt skulle der være en distriktsfysikus. De første syv distrikter var beliggende i hertugdømmet Slesvig, mens de tre sidstnævnte lå i Holsten. I en eftersætning blev der gjort opmærksom på, at *Tønder* fysikatsdistrikt blev bibeholdt. *Eidersted* og *Femern* var ikke omtalt, der skete imidlertid ingen ændringer ved disse landskabers fysicater. Der var således nu ialt 10 fysikatsdistrikter i hertugdømmet Slesvig.¹⁶

»Ad autonomiens og sædvanens vej« havde Eidersted gennem århundreder udviklet den største selvstændighed og frihed blandt alle distrikter i hertugdømmet. Ved reskript af 9. december 1750 var landskabets ret til selv at vælge fysikus blevet fastslået,¹⁷ og dette skete ved hvert tronskifte, således sidste gang 30. december 1854.¹⁸

At man kunne »nøjes« med 3 fysikatsdistrikter i Holsten, skyldtes

de derværende mange og store adelige godser, som ikke var underlagt fysikatsembedernes administrative funktion.

Med reskriptet af 19. august 1757 var der skabt en geografisk struktur for embedslægevæsenet i Slesvig og samtidig også lagt et grundlag for en vis arrondering af disse distrikter – jævnfør tidligere beskrivelse af de generelle administrative forhold – således, at der i mindre grad var »øer« i distrikterne, som fysikus ikke havde forpligtelser overfor.

Disse ønsker om samling af administrative områder fortsatte lige til 1864. Eksempel herpå er, at ved patent af 1. november 1777 blev det slesvigske domkapitels amt, hvis landområder var spredt i 9 andre amter, helt nedlagt og landområderne incorporeret i de amter, hvor de var beliggende. Under samme dato udstedtes et patent vedrørende Maarkær amts arealer, der var spredt over 5 amter, og som nu blev arronderet og betydeligt formindsket i udstrækning.¹⁹

Det var dog nødvendigt at træffe særordninger for visse lokaliteter på grund af store afstande og datidens vanskelige trafikale forhold.

Ved reskript af 13. juni 1781 blev det Glücksborg-angelske = 1. Anglerdistrikt tillagt fysikus i Flensborg, og det Glücksborg-sundevedske = en del af 2. Anglerdistrikt henlagdes til Sønderborg fysikatsdistrikt.²⁰

I 1785 udskiltes *Sild* som et landkirurgsdistrikt.²¹ 1786 blev *Ærø* et selvstændigt fysikatsdistrikt.²²

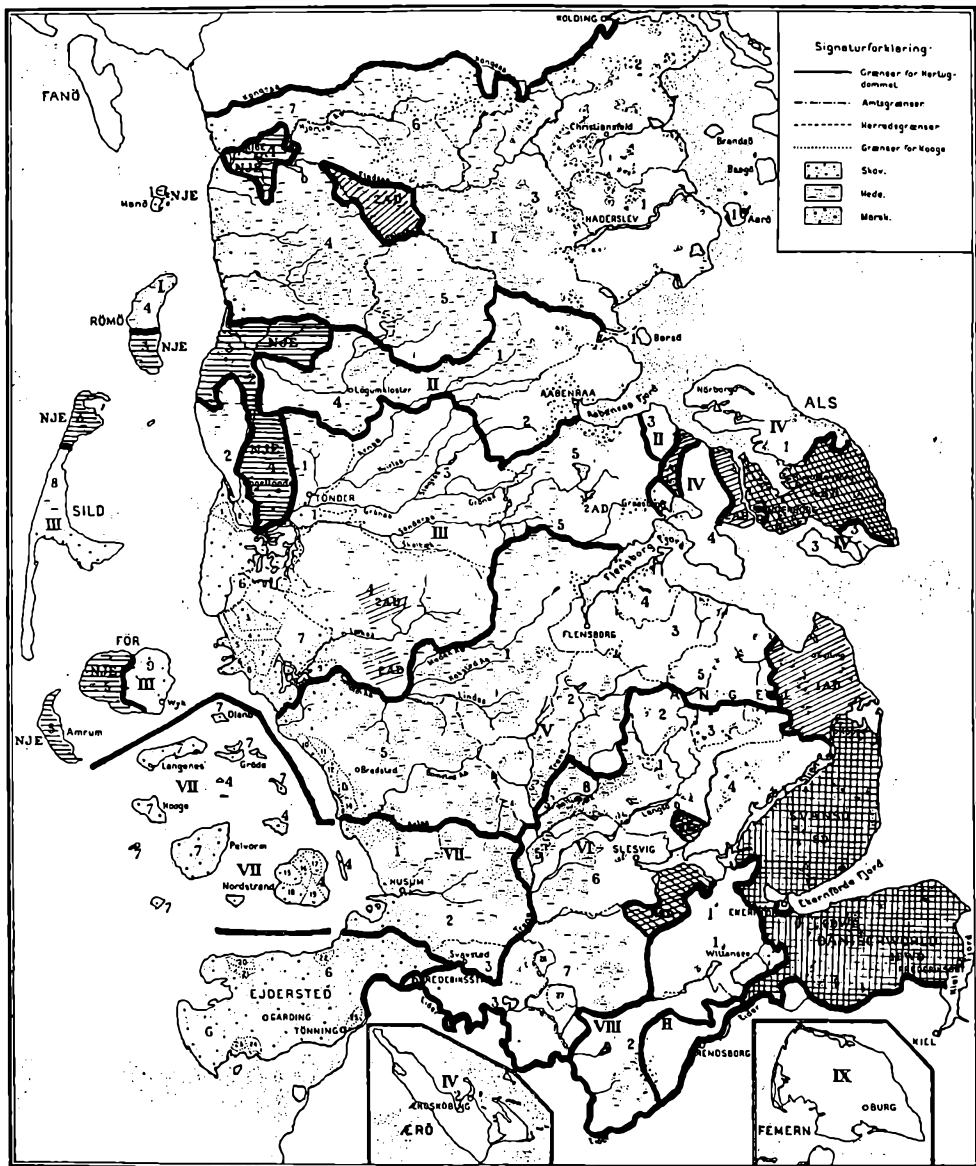
En forordning af 20. april 1787 påbød, at de i amterne Haderslev, Tønder, Aabenraa og Løgumkloster værende adelige godsundersåtter skulle henhøre under de respektive fysikatsdistrikter.²³

For landskabet *Stapelholm* ansattes der i 1810 en distriktslæge med bopæl i Sønder Stapel.²⁴

1816 blev der oprettet en stilling som landkirurg på *Nordstrand*.²⁵

Den 3. august 1822 blev *Bredsted* amt frastykket Flensborg fysikatsdistrikt som et selvstændigt embede.²⁶

I 1823 oprettedes en stilling som distriktskirurg på *Rømø* for både den nordlige del, hørende til hertugdømmet og dermed underlagt det Tyske Kancelli, og den sydlige del, som var kongerigsk enklave og underlagt Danske Kancelli.²⁷

De 10 fysikatsdistrikter i 1757.

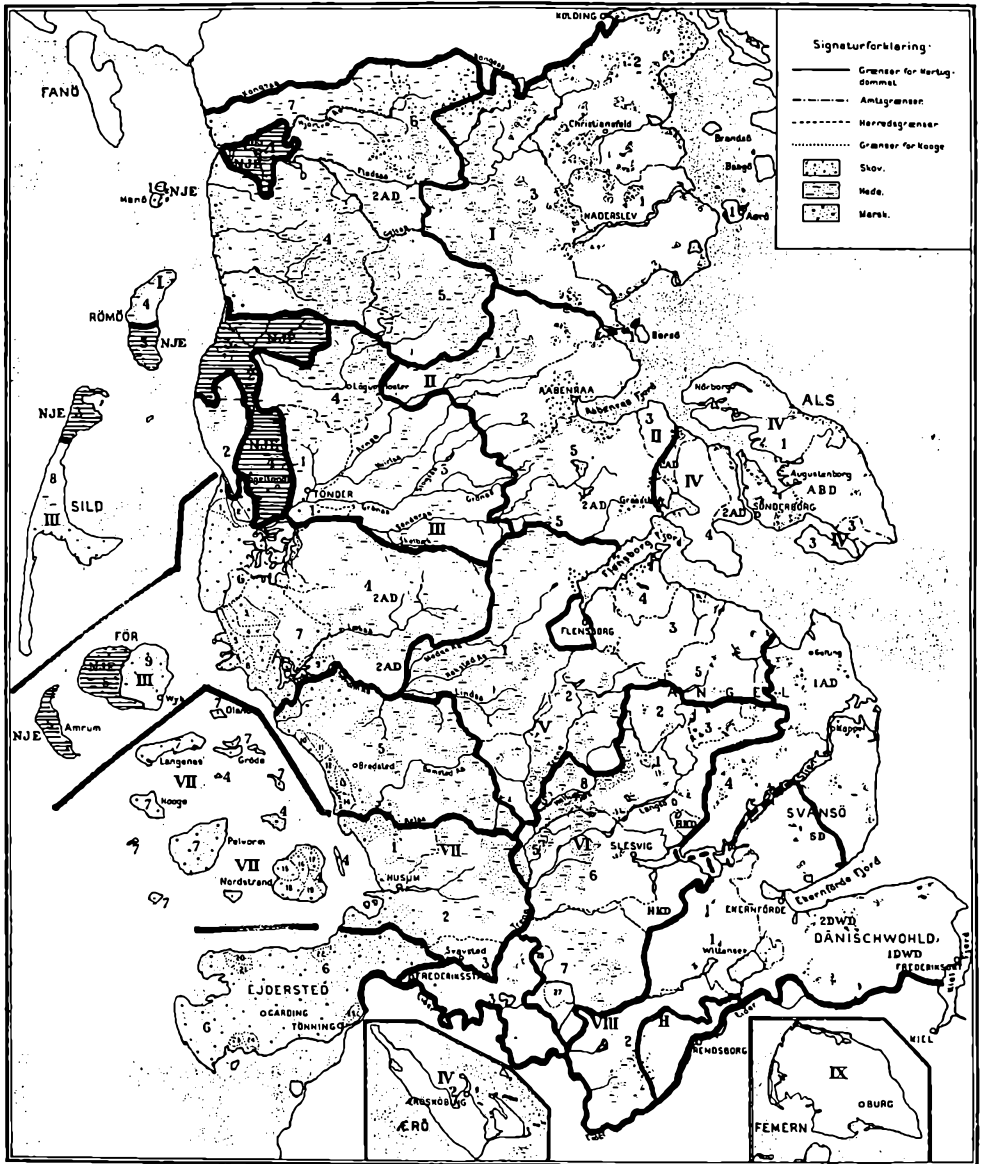
Den 19. december 1852 udstedtes en forordning angående oprettelse af særlige over-medicinalautoriteter i Flensborg for hertugdømmet Slesvig – Det kongelige slesvigske Sanitetskollegium – samt dette hertugdømmes nyinddeling i 17 fysikatsdistrikter.²⁸

1. Haderslev by og Haderslev øster-amt,
2. Gram by og Haderslev vester-amt,
3. Aabenraa by og amt,
4. Sønderborg by og amt, Nordborg og Gråsten,
5. Ærø,
6. Tønder by og Tønder- og Løgumkloster amter,
7. Niebøl og Syd-Tønder amt,
8. Flensborg stadsfysikatsdistrikt,
9. Flensborg landfysikatsdistrikt,
10. Kappel med sydlige del af Angel,
11. Ekernførde og Hytten amter,
12. Slesvig by og amt,
13. Bredsted amt,
14. Husum amt,
15. Tønning by og landskabet Eidersted,
16. Sønder Stapel landdistrikt og Friedrichstadt by,
17. Femern med byen Burg.

Denne omorganisering af medicinalvæsenet i Slesvig var et naturligt led i de administrative ændringer, der fandt sted efter Treårskrigen 1848-50. En tilsvarende ændring af medicinalvæsenet fandt også sted i Holsten.

I ministeriel skrivelse af 17. december 1857 blev det beordret, at afsondrede bestanddele af et jurisdiktionsdistrikt, der ligger inden for et andet fysikatsdistrikt end det, hvortil jurisdiktionsdistriktet henhører, skal henhøre til det fysikatsdistrikt, i hvilket det er beliggende. Dette viser med tydelighed, at den administrative arrondering og rationalisering var vanskelig at gennemføre og tog mange år.²⁹

Ved resolution af 17. januar 1859 oprettedes et særskilt lægedistrikt af Lø Herred, Møgeltønder og Ballum birker samt Vesterland

De 17 fysikatsdistrikter i 1852.

på Før og Amrum – altså de tidligere nævnte kongerigske enklaver. Det benævntes *Ribe søndre lægedistrikt*, og var underlagt fysikus i Ribe. Distriktslægen fik bopæl i Højer. Embedet blev nedlagt i 1867.³⁰

I 1823 var der blevet oprettet en stilling som distriktskirurg på Rømø. Denne kirurg skulle som distrikt have hele øen – altså både den sydlige, kongelige enklave og den nordlige, slesvigske del. De forviklede administrative forhold gav uvilkårligt anledning til problemer, idet den sydlige del sorterede under det danske kancelli og den nordlige del hørte under det slesvig-holsten-lauenborgske kancelli. Disse to kancellier aftalte, at sidstnævnte ved vacancer skulle besætte stillingen som distriktskirurg med bopæl på Rømø. Denne aftale var fortsat i kraft efter 1859, hvilket medførte, at Ribe amt i embedslægelige anliggender henvendte sig til distriktslægen i Højer, mens distriktskirurgen på Rømø, der blandt andet forestod den offentlige vaccination på hele øen, indsendte sine indberetninger vedrørende beboerne på den nordlige del af øen til fysikus i Ribe.³⁰

Medicinallovgivning

Medicinal- og apotekerforordning for de kongelige riger og lande af 4. december 1672 havde aldrig fået den tilsigtede lovmæssige virkning i hertugdømmerne, måske fordi forordningen indgik i Christian d. V's Danske Lov fra 1683 og ikke i Jydske Lov.³¹

I forordningens § 1 står der: »De som begiere at practicere i nogen Bye eller Sted, i begge Kongelige Riger og Lande, eller sig Medicinæ Doctoribus udgive, skal ei antages eller tilstedes at practicere eller for Medicinæ doctoribus eller Licentiatis passere, førend de have sig hos Facultatem Medicam i Kiøbenhavn angivet, og fremviist deres rigtige Testimonia Promotionis Legitimæ, dog hermed ikke at forstaaes de Medici, som til Kongens egen Tieneste og Opvartning antages«. I § 11 står blandt andet: »Ingen maae nogen steds i begge Kongelige

Riger, Fyrstendømme og Lande, holde noget Apotek uden de have derpaa Kongeligt Bestalnings-Brev«.

»Kongens Riger og Lande« omfattede også hertugdømmet Slesvig, både de kongelige og de hertugelige dele.

En »promoveret« læge er en fuldt uddannet læge, der har taget doktorgraden. Ved visse universiteter og i visse perioder var doktorgraden afslutningen på universitetsstudiet og dermed betingelsen for at måtte praktisere. Det var dog ikke altid tilfældet, idet »medici approbati« må kunne oversættes som »læger med autorisation«, det vil således sige, at de ikke alle har haft doktorgraden.²³⁷

I forordningens § 26 omtales, at »i de andre Byer og Stæder«, det vil sige uden for København, skulle Medici approbati »eller hvor ingen er, af de Næstværende« visitere ethvert apotek een gang årligt. Om apoteksmedhjælperen foreskrev forordningen, at før ansættelse på apotek skal »svenden« dokumentere sin duelighed for decanen ved det medicinske fakultet eller Stads-Physicum (§ 14). »Stads-Physicus i Kiøbenhavn og Medici ordinarii i de andre Stæder« skal føre tilsyn med taksterne for apotekerverer (§ 18).

For promoverede Medici foreskrev forordningen i § 10 takster for lægeydelser. Det fremgår heraf, at datidens embedslæger delvis skulle aflønnes ved indtægter fra privatpraksis, men til gengæld også skulle sikre hele befolkningen lægehjælp uanset betalingsevne.

I forordningens § 4 omtales, at »ingen uden promoti Medici maae tilstedes Medicamenta indvortes at exhibere eller forskrive«. Dette indskærpedes yderligere i relation til omtalen af kirurger i § 28. Endelig skal nævnes at »ved grasserende Pest eller anden begyndende Sygdom skal Medici paa Apotekerne specificere og forordne en sikker Kur og Remedier« (§ 7).

Reskript af 15. august 1746, hvorigennem den foranstående »Medicinal- og Apoteker-Forordning i Henseende til Hertugdømmerne på nogle Punkter er blevet ændret og forbedret«, refererede nøje til 1672-forordningens paragraffer og pointerede, at den, der ville virke som praktiserende læge i hertugdømmerne, forinden skulle fremstille sig personligt for distriktsfysicus og aflægge en prøve for sin due-

lighed. Først når dette var sket, ville vedkommende for praksisstedets øvrighed kunne aflægge ed på, at han ville overholde medicinalordningen af 1672 og andre regler for lægepraksis. Derpå ville der kunne gives tilladelse til praksis. Dette gjaldt også for hertugdømmernes egne indbyggere, som måske ikke havde studeret ved Københavns universitet, men eventuelt taget en medicinsk grad i udlandet (§§ 1 og 2). Reskriptet sluttede med Frederik d. V's ønske, at »hele Øvrigheden og Physici i vore Hertugdømmer Slesvig-Holsten, saavel som vort Herskab Pinneberg, Byen Altona og Grevskabet Ranzau« skal gøres bekendt hermed.³²

29. september 1665 havde Christian Albrecht, Hertug af Gottorp (1659-1694) oprettet et *universitet i Kiel*, som er beliggende i Holsten. Universitetet bestod lige fra begyndelsen af de 4 traditionelle fakulteter: teologi, jura, medicin og filosofi.³³ Medicinalforordningen af 1672 var derfor en væsentlig gene for det nye universitet. *Doctores medicinae* derfra kunne ikke umiddelbart få tilladelse til at virke i »Kongens Riger og Lande«, de skulle først godkendes ved Københavns universitet. Måske blandt andet af denne grund førte universitetet i Kiel både i det 17. og det 18. århundrede en hensygnende tilværelse.³⁴

Lempelserne ved at opnå autorisation som læge efter udstedelsen af reskriptet af 1746 kan og må have været en lettelse for universitet i Kiel.

Den 1. juni 1773 undertegnedes den såkaldte endelige mageskifte-traktat (som resultat af den provisoriske fra 22. april 1767). Herved forenedes den gottorpske del af Holsten med det øvrige Danmark og derved også med Slesvig. Det betød en styrkelse af universitetet i Kiel, ikke mindst fordi der i 1768 var udstedt en hemmelig forordning om, at alle studerende fra Slesvig og Holsten, der ville søge embede i hertugdømmerne, skulle have studeret mindst 2 år ved Kiels universitet. Denne forordning – det såkaldte kielske »*Bien-nium*« – resulterede hurtigt i, at den slesvigske embedsstand blev tyskdannet.³⁵

Der var i øvrigt det særlig pikante ved reskriptet fra 1746, at det i virkeligheden først blev udarbejdet i 1749, men antedateret til 1746,

Hellig Ånds Kirken i Kiel med indgang til klostergården og den ældste universitetsbygning. Maleri af Adolf Lohse, 19. årh.

idet en halvofficiel samling af forordninger – Corpus Constitutio-
num Regio Holsaticarum – netop skulle trykkes.³⁶

24. december 1732 havde Hertug Carl Friedrich af Gottorp ud-
stedt en forordning om oprettelse af et *Collegium Medicum i Kiel*.³⁷
Det skulle være et overordnet administrationsorgan for sundhedsvæ-
senet i Slesvig og Holsten. Det bestod fortrinsvis af ansatte ved det
medicinske fakultet i Kiel. Et tilsvarende Collegium Medicum blev
også oprettet i København i 1740.³⁸ Det synes ikke som om Colle-
gium Medicum i Kiel fik særlig stor betydning i hertugdømmet Sles-
vig. Måske hænger det sammen med, at i 1721 havde kongen incor-
poreret det gottorpske Slesvig i den kongelig del. Forannævnte Her-
tug Carl Friederich var således kun hertug i Slesvig 1702-1721, hvor-
for han til sin død i 1739 kun var hertug i gottorpernes holstenske
besiddelser.³⁹

Som omtalt var der i medicinalforordningen af 1672 angivet *faglige
krav* til lægefagets udøvere, dette blev yderligere pointeret i reskrip-
tet fra 1746.

Ved *Indfødsrets loven* af 1776 blev det fastsat, at adgang til embe-
der i den kongelige stat alene var forbeholdt *indfødte* undersåtter
eller dermed ligeberettigede.⁴⁰

Ved forordning af 25. august 1786⁴¹ blev der anført – eller rettere
gentaget – hvilke *krav*, der skulle opfyldes af *udenlands* promovere-
de Doctores og Medicinae, såfremt disse ville nedsætte sig som læger
i hertugdømmerne. Blandt andet skulle de aflægge en prøve for det
medicinske fakultet ved Kiels universitet.

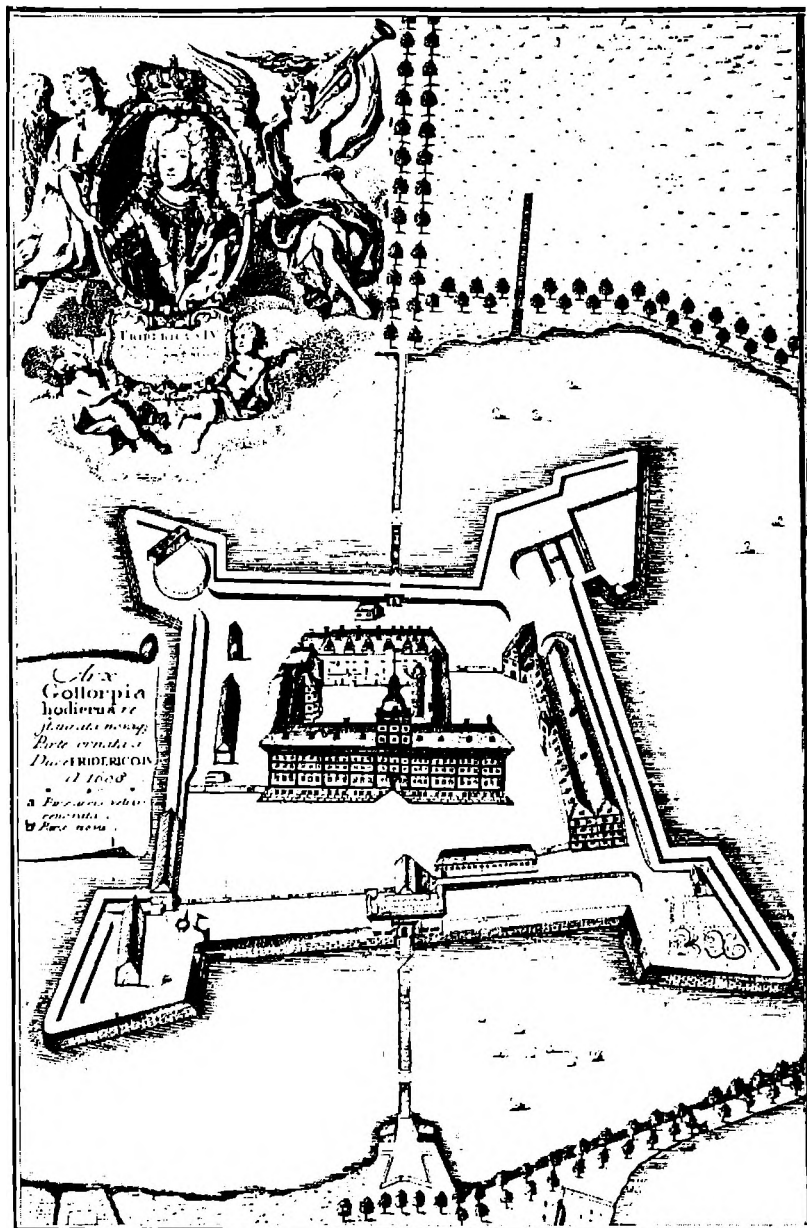
Den 4. januar 1788 blev det endda forordnet, at der skulle betales
20 Rigsdaler for denne prøve.⁴²

Yderligere blev det indført ved forordning af 11. maj 1798, at for at
virke som læge i hertugdømmerne skulle *indenlandske* læger være
doctor medicinae enten fra Københavns- eller Kiels Universitet.⁴³

Et reskript af 21. december 1798 fastslog bestemmelse i en be-
kendtgørelse fra 25 august 1796 om at læger med *udenlandsk* doktor-
disputats skulle opfylde kravet om at aflægge dansk eksamen for at
opnå praksisret ved de klosterlige distrikter og adelige godser i her-
tugdømmerne.⁴⁴

Hertug Christian Albrecht. Stik af H. Straus (1666).

Gortorp Slot ca. år 1700. Stik af J. C. G. Fritzsch (1743).

27. marts 1801 udstedte Tyske Kancelli efter opfordring fra Kiels universitet en forordning om, at det mundtlige forsvar af doctordisputats ikke længere behøvede at finde sted på latin. Dette gjaldt dog kun for læger, der ikke skulle undervise på universitetet.⁴⁵

Sanitetskollegiet i Kiel blev oprettet ved et patent af 25. maj 1804 af kong Christian d. VII (1749-1766-1808) og skulle virke »til Forbedring af Medicinalpolitiet i Vore Hertugdømmer Slesvig og Holsten, Herskabet Pinneberg, Grevskabet Ranzau og Staden Altona«.

Det skulle ledes af en direktion bestående af en chef, en sekretær samt »flere medlemmer og adjunker«, hvorefter de sidste skulle udpeges blandt læger og kemikere i hertugdømmerne. Sanitetskollegiet skulle føre tilsyn med medicinalpersoner, modtage indberetninger og give direktiver vedrørende sundhedsmæssige anliggender. Sundhedskollegiet havde overopsyn med apotekervæsenet, og ingen måtte etablere sig som apoteker uden at have aflagt prøve for sin duelighed over for sanitetskollegiet. For sanitetskollegiets funktioner blev der udgivet en instruks af 8. juni 1804, og den 20. december 1804 udsendtes en instruks for sanitetskollegiets adjunker.⁴⁶

Sanitetskollegiet i Kiel omfattede både Slesvig og Holsten med Tyske Kancelli i København som resortministerium, og det var således en pendant til Sundhedskollegiet i København, der var blevet oprettet i 1803 og henhørte under Justitsministeriet.⁴⁷

En kongelig forordning af 9. august 1809 foreskrev, at tildeling af medicinsk licentiat – eller doctorgrad fra universitetet i Kiel skulle konfirmeres af Tyske Kancelli.⁴⁸

Ved kancellipatent af 23. oktober 1811 blev det fastslået, at blandt ligeværdige ansøgere til lægestillinger i hertugdømmerne skulle den foretrækkes, som beherskede det danske sprog.⁴⁹

I 1817 udstedtes en kancelliskrivelse den 2. september, hvorved forordningen af 9. august 1809 blev ophævet, hvilket bevirkede, at udenlandsk uddannede læger lettere kunne få tilladelse til at virke i hertugdømmerne.⁵⁰

Et kancellipatent af 7. marts 1835 bestemte, at læger, der nedsatte sig i hertugdømmerne, skulle aflægge ed til det medicinske fakultet i Kiel og ikke længere til det lokale bystyre.⁵¹

Endelig blev det ved et cirkulære af 12. september 1839 bestemt, at udlændinge, der enten havde erhvervet licentiat – eller doctorgraden i Kiel eller med en tilsvarende udenlandsk grad havde opnået Colloquium i Kiel, kunne praktisere i hertugdømmerne, såfremt de havde bestået med første grad.⁵²

De medicinaladministrative forhold i hertugdømmet Slesvig i årene 1848-1852 var ret komplicerede. Straks efter krigsudbruddet 24. marts 1848 synes al medicinaladministration at være ophørt. Først ved udstedelse af en bekendtgørelse 25. august 1849, hvorved der oprettedes en *bestyrelseskommission for hertugdømmet Slesvig*, blev medicinaladministrationen genetableret.⁵³

Ved krigsafslutningen ophævede en bekendtgørelse af 13. juli 1850 bestyrelseskommissionen og erstattede den af en *overordentlig regeringskommission*.⁵⁴

Den virkede kun indtil 5. marts 1851, da dens beføjelser blev henlagt til det i København nydannede *Ministerium for Slesvig*. Dettets 1. departement forblev overordnet medicinaladministration indtil krigen i 1864.⁵⁵

19. december 1852 udstedtes en »Forordning angaaende Oprettelsen af særlig Over-medicinal Autoriteter for Hertugdømmet Slesvig samt dette Hertugdømmes Inddeling i Physicatsdistricter«.

Dette *Kongelige Slesvigske Sanitetskollegium* var undergivet Ministeriet for Slesvig og skulle rådgive dette. Det havde hjemsted i Flensborg og blev ledet af 6 medlemmer blandt hvilke, der valgtes en direktør.

De mere udadrettede sundhedsmæssige anliggender blev forestået af en *Medicinalinspektør*, der blandt andet ligesom sanitetskollegiet skulle have tilsendt indberetninger fra fysici og andre medicinalpersoner.⁵⁶

Disse medicinaladministrative forhold eksisterede kun i knap 12 år. Efter nederlaget i 1864 ændredes medicinalforvaltningen ved oprettelse af et Sanitetskollegium i Kiel for hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg.⁵⁷

Titlen dr. med. var indtil 1788 afslutningen på det medicinske studium, men herefter blev den en videnskabelig grad efter aflagt

lægeeksamen. Fra 1808 til 1854 kunne der aflægges licentiateksamen, som var en grad mellem embedseksamen og dr.med. Således var forholdene ved Københavns universitet. I Kiel derimod var erhvervelse af dr.med.-titlen afslutningen på det medicinske studium.⁵⁸ Denne begrebsforvirring kunne ikke give andet end problemer af administrativ karakter.

Embedslægelige opgaver

Ved en kancelliskrivelse af 16. juni 1829 overdroges visse fysikatsforretninger i byen Friedrichstadt til en derboende læge. Det anførtes, at denne læge skulle varetage mindre vigtige samt hastende fysikatsopgaver mod en årlig betaling af 32 Rigsbankdaler fra bykassen. Han skulle blandt andet udføre retsmedicinske obduktioner, undersøge mishandlede personer og skride ind over for kvaksalvere, som var til fare for sundheden. Desuden skulle han foretage undersøgelser vedrørende fortiede svangerskaber og fødsler samt barnemord. Han skulle også foretage bedømmelse af legemlige – og sindssygdomme i skilsmisse- og ægteskabsanliggender, ved indskrænkninger af borgerlige rettigheder og ved foretagelse af strafbare handlinger. Endelig skulle han foretage undersøgelser og iværksætte foranstaltninger ved farlige epidemiske – og smitsomme sygdomme.⁵⁹

Hermed foreligger således en beskrivelse af nogle af datidens embedslægepligter, der er nedfældet i et »Physicusbestallingsformular« som nævnt af Physicus Dohrn, Heide, i sin »Medizinalverfassung« fra 1834:⁶⁰

1. Varetage statens interesser,
2. Udvide troskab mod alle syge,
3. Foretage undersøgelser og iværksætte foranstaltninger ved epidemiske sygdomme,
4. Udøve retsmedicinske funktioner efter anmodning fra øvrigheden.

Tilsyn med medicinalpersoner

I følge medicinalreformen af 1672 § 6 skulle fysici eksaminere jordemødre, og i §§ 5, 18, og 26 var det en pligt for alle datidens læger i helst 2 gange årligt at foretage apoteksvisitats.

Reskriptet af 1746 §§ 1 og 2 omtaler, at en læge skal for at få nedsættelsesret fremstille sig for den lokale fysikus og fremvise sine eksamenspapirer for denne, hvorefter lægen efter godkendelse hos fysikus kan aflægge ed til de lokale myndigheder. I § 6 fastslås det, at fysikus skal eksaminere og undervise jordemødre. Endelig står der i § 11, at en ny apoteker skal fremstille sig for fysikus og lade sig eksaminere af denne og en anden apoteker.

I forordningen af 25. august 1786 blev det foreskrevet, at læger med udenlandsk uddannelse skulle aflægge en prøve ved universitetet i Kiel. Efter at have bestået denne prøve skulle der gives meddelelse til Tyske Kancelli i København, som derpå skulle informere de lokale myndigheder, hvor lægen agtede at virke. Lægen skulle derefter aflægge ed for myndighederne, som sluttelig havde pligt til at informere fysikus om sagen.

I en forordning af 11. maj 1798 indskærpedes reglerne fra 1786 vedrørende udenlandsk uddannede læger, mens det af læger uddannet i Danmark blev krævet, at de var dr.med. fra universitetet i København eller i Kiel for at kunne virke i hertugdømmerne. Forretningsgangen ved at etablere sig som læge var i øvrigt uændret fra 1786.

I patent om oprettelse af et sanitetskollegium i Kiel af 25. maj 1804 blev det udtrykkeligt i § 24 fastslået, at sanitetskollegiet havde tilsyn med alle medicinalpersoner (læger, sår-læger, apotekere og jordemødre), hvorledes de udøvede deres embedsfunktioner. I § 27 blev det foreskrevet, at ingen måtte virke som provisor før bestået prøve for fysikus og en apoteker.

Ved cirkulæreskrivelse af 19. august 1823 blev det fastslået, at apoteksvisitats skulle finde sted 1 gang årligt på uvarslede tidspunkter, og der skulle indsendes en visitatsberetning til sanitetskollegiet.⁶¹

Epidemiske sygdomme

Medicinal- og apotekerordningen af 4. december 1672 foreskriver i § 7, at ved grasserende pest eller andre smitsomme sygdomme skal Medici på apotekerne »specificere kure og medikamenter, saa at enhver kan være tjent dermed«.

Reskriptet af 15. august 1746 fastslår ligeledes i § 7, at ved smitsom sygdom skal den involverede fysikus, »enhver i sit distrikt, drage den nødvendige omsorg«.

Vedrørende sundhedskollegiet blev det i 1804 fastslået, at når en læge i sin praksis får kendskab til smitsom sygdom, skal han straks anmelde det til sanitetskollegiet og samtidig omhyggeligt bemærke, hvad der kan være årsagen samt skønne om forventet udbredelse. Endvidere står der, at såfremt sanitetskollegiet finder det nødvendigt, skal det i samarbejde med fysikus træffe foranstaltninger mod videre udbredelse.

Indberetninger

Medicinalordningen i 1672 fastslår i § 9, at Medici skal »årligt eller også ved forekommende lejligheder af sjældne og særlige tilfælde« give indberetninger til Decanen ved fakultetet i København.

Om sanitetskollegiet fra 1804 står der, at medicinalpersoner (læger, sårlæger, apotekere, jordemødre) skal indsende beretning 1 gang årligt til et bestemt tidspunkt til sanitetskollegiet. Læger og sårlæger skal også indberette sjældne eller mærkværdige tilfælde. I § 29 kan læses, at alle fysici og distrikskirurger er forpligtet til at udfærdige de af sanitetskollegiet forlangte indberetninger, at følge sanitetskollegiets anvisninger og efter at have modtaget nærmere instruks derfra, afgive beretning til bestemte tidspunkter. Sanitetskollegiets adjunker skal sammen med fysici indberette om den almindelige sundhedstilstand såvel i egne som tilgrænsende distrikter, og såvel hvad de selv har oplevet, som hvad de har erfaret.

Under datoen 26. april 1806 udsendtes en bekendtgørelse om fysi-

ci og distrikskirurgers indberetninger til sanitetskollegiet. Disse indberetninger skulle finde sted halvårligt og udfærdiges efter en bestemt plan, og hensigten var bevarelse og forbedring af den offentlige sundhedstilstand i hertugdømmerne. Der skulle indberettes i »mindste detalje« om indtrufne begivenheder, beretninger om foretagne autopsier, ændringer i medicinalpersonalet, lokalundersøgelser, besigtigelser, sectioner, apoteksvisitater, ulykker, selvmord og andre dødsfald, der måtte give anledning til særlig interesse. Desuden skulle indberetningerne omfatte oplysning om luftens beskaffenhed, vejret, næringsmidler og hvad andet, der kunne have betydning for den hyppigste sygelighed. Endelig skulle indberettes om misbrug og uorden af enhver art, der var uheldig for den offentlige sundhed. Fysikus skulle arkivere en kopi af sin indberetning.⁶²

Kancelliskrivelse af 25. oktober 1808 taler om ugentlige indberetninger ved epidemiske sygdomme, og cirkulære af 10. november 1808 er en påmindelse om, at indsende foreløbige meddelelser ved epidemiske sygdomme.⁶³

Ved cirkulæreskrivelse af 13. november 1816 foreskrives 1 årlig indberetning til sanitetskollegiet, og denne skal blandt andet også give oplysninger vedrørende vaccinationer. Koppevaccination var blevet indført og lovbefalet i 1811.⁶⁴

Retsmedicin

Retslægelige ligsyn har altid været en væsentlig embedslægelig opgave. Allerede en lovforordning fra 1532 udstedt af kejser Karl d. V omtalte dette.⁶⁵

I cirkulæreskrivelse af 7. maj 1737 står der, at kadavere af halshuggede såvel som personer, der ikke er blevet tilladt en ærlig begravelse, skal udleveres til den bestaldede fysikus for at kunne anvendes i kirurgernes anatomiundervisning.⁶⁶

Et reglement af 7. november 1741 omtaler sectionsgebyrer.⁶⁷

17. maj 1776 udstedtes af overkriminalretten på Gottorp Slot en meget udførlig forskrift for ligsyn og sectioner til brug for stads- og

landfysici. Der gøres opmærksom på, at det drejer sig om en retslig funktion, og at der kræves særlig opmærksomhed og omhu, da epikrisen kan føre til en retssag. Derpå gives en nøje beskrivelse af, hvad der skal iagttages ved ydre undersøgelse af liget og ved sectionen af dette.⁶⁸

En resolution af 27. januar 1792 omhandler atter diæter i forbindelse med sectioner, undersøgelser af epidemiske sygdomme etc.⁶⁹

21. marts 1828 udsendtes en cirkulæreskrivelse om undersøgelser af lig efter voldsom død. Det indskærpedes over for rets- og politimyndigheder, at fysikus skulle tilkaldes og holde ligsyn i tilfælde af selvmord, dødsfald i forbindelse med ulykker og andre tilfælde af voldsom død.⁷⁰

Fysikusembedet

Fysici var oprindeligt offentligt ansatte, praktiserende læger, som derpå efterhånden fik tillagt visse pligter, som andre læger ikke havde. Fysici var, som embedslæger stadigvæk er, udnævnt af kongen. Ved oprettelsen af sanitetskollegiet i 1804 blev det bestemt, at for at kunne blive fysikus, skulle der aflægges en prøve for sanitetskollegiet. Et ledigt fysikat kunne kun besættes efter indstilling fra sanitetskollegiet, men udnævnelsen blev stadig foretaget af kongen.

Sanitetskollegiet udsendte 14. juli 1816 et cirkulære angående privatejser, det vil sige længere tids fravær af fysici. Det fastslås heri, at »de samtlige herrer Physici« har pligt til, når de ud fra særlige bevæggrunde må foretage nødvendige rejser i mere end 5-6 dage, at ansøge sanitetskollegiet om tilladelse til ansættelse af vikar i den offentlige stilling.⁷¹

I medicinalforordningen af 1672 fastslås i § 24, at apotekere, deres svende og medhjælpere har tavshedspligt med, hvad patienterne åbenbarer over for dem, og hvad de må have fået kendskab til ud fra recepter. – Det kan formodes, at andre medicinalpersoner må have været underkastet tilsvarende tavshedspligt.

Straffebestemmelser overfor medicinalpersonale er fastslået i pa-

tentet om oprettelse af sanitetskollegiet. Ved overtrædelse af medicinallovene kunne den pågældende få en tilrettevisning eller blive suspenderet fra sin stilling.

Økonomiske forhold

Da embedslæger oprindelig først og fremmest var praktiserende læger, oppebar de fortrinsvis deres honorarer fra de enkelte patienter, men da meningen med ansættelse af læger i offentlige stillinger var at tilsikre behandling af patienter også i områder, hvor en læge ikke kunne leve af det, blev der også ydet fysici et fast, men mindre honorar fra det offentlige, det kunne være fra staten, amtet eller købstaden.⁷⁴⁰ Om embedslægelige honorarer findes der en del oplysninger rundt om i lovgivningen.

Medicinalforordningen af 4. december 1672 udstedt af kong Christian d. V gav ligefrem i § 10 en takstliste udstedt af hans bedstefader i 1619. Det var en gentagelse fra den medicinalforordning af 29. december 1619, som kong Christian d. IV havde indført i staden København. Der fastsattes takst for konsultation, sygebesøg og recept-udstedelse. Disse takster var gældende for alle læger og dermed også for fysici.

Et dekret af 11. november 1733 omhandlede biindtægter for land- og stadsfysici.⁷⁴¹

Under datoen den 3. februar 1735 foreligger en deklaration om diæter til land- og stadsfysici vedrørende fri transport og fornøjeligheder (= »andre udgifter« i nutidig terminologi).⁷⁴²

Fra 7. november 1741 foreligger et reglement for sectionsgebyrer til fysici.⁷⁴³

Den 17. februar 1742 udstedtes et reskript, i følge hvilket gebyrer til fysikus på Femern for udførelse af sectioner skulle bortfalde, men erstattes af fri kørsel og 2 Rigsdaler i diæter.⁷⁴⁴

I reskriptet af 19. august 1757 blev der gjort rede for, at for fysici's pligtige arbejde ville der ved rentekammerets foranstaltning finde en honorering på 5 Skilling sted for hver enkelt ydelse. Men derudover skulle fysikus også honoreres af de købstæder, hvor fysici havde

bopælspligt, hvorfor det indskærpedes disses magistrater at budgettere med denne udgift.

2. november 1770 forelå der en indskærpelse af reskriptet af 5. november 1759 om, at læger og kirurger ikke selv må fremstille medikamenter.⁷⁶

Fra 2. april 1791 foreligger en resolution om godtgørelse af rejseomkostninger til fysikus i Tønder i forbindelse med visitats på apoteket i Wyk på Før.⁷⁷

En resolution af 1. februar 1793 bekræftede, at for stadsfysici, hvis fysikat omfattede flere købstæder, skulle der gælde samme regler vedrørende diæter, som var fastsat 27. januar 1792 for fysici i amterne og landskaberne i Slesvig og Holsten. Når en fysikus rejste fra sin bopæl til en anden by for at foretage section eller apoteksvisitats eller undersøge for epidemisk sygdom m.v., skulle han daglig have 1 Rigsdaler i diæter foruden den vedtægtsmæssige løn og den hidtidige fri kørsel. Dette skulle betales af den pågældende købstad, dog skulle diæter for sectioner afholdes som en del af kriminalomkostningerne.⁷⁸

I 1820-erne blev der flere gange udsendt bestemmelser om gebyrer for fysikatsforretninger.⁷⁹

Datidens embedslæger måtte således sammenstykke deres indtægter af talrige enkeltydelser, deres offentlige aflønning var kun en ringe del af de samlede indtægter.

Fysici og kirurger

I fjerntliggende områder af fysikatsdistrikterne blev der ansat medhjælpere for fysici. Som eksempel herpå kan nævnes landområdet Stapelholm med hovedbyen Sønder Stapel, der hørte til fysikatsdistriktet for Ekernførde og Hytten amter. På øerne langs hertugdømmet Slesvigs vestkyst oprettedes der »læge«-stillinger, således på Nordstrand, Pelworm, Amrum, Før, Sild og Rømø. Disse stillinger blev besat med distriktskirurger og først langt op i 1800-tallet i visse tilfælde med distriktslæger.

Men også i adskillige andre lokaliteter rundt om i fysikatsdistrik-

terne var der distriktkirurger, således i Nordslesvig blandt andet i Nordborg, Gråsten, Christiansfeld, Løgumkloster og Højer. Selv i de købstæder, hvor fysici boede, var der distriktkirurger. Dette havde sine specielle årsager.

Fysici havde oprindeligt ingen egentlig kirurgisk uddannelse. Kirurgerne var udgået fra barberernes håndværk eller fra militærets feltskærere. De havde kun en praktisk uddannelse, altså ingen systematisk undervisning i specielt anatomi. Men efter en kongelig resolution af 30. april 1736 blev Theatrum anatomico-chirurgicum i København oprettet, og der indførtes en formaliseret undervisning afsluttende med en examen. Ved oprettelsen af Kirurgisk Akademi i København i 1785, som blev indviet i 1787, flyttedes den kirurgiske uddannelse dertil. Der var nu i realiteten 2 lægeskoler i København, Universitetet og Kirurgisk Akademi.²³⁸

Medici og dermed også fysici var universitetsuddannede, havde kendskab til anatomi, men kunne og ville vel heller ikke udøve kirurgi.²³⁹ Det var under deres akademiske værdighed at give sig af med det håndværk, barberkirurgerne udøvede. Derfor var der behov for distriktkirurgerne, og disse blev så superviseret af fysici.

Særdeles beskrivende af forholdene er en lille notits⁸⁰ om fysikus Caspar Schunck i Aabenraa: »Lægen befattede sig imidlertid ikke med kirurgi, der betragtedes som et håndværk, hvorfor kirurgerne fortsatte deres virksomhed, dog nu under tilsyn af den nyudnævnte fysikus. I et brev fra 1796 hedder det om dr. Schunck, at der fortaltes forunderlige ting om ham, som ved forefaldende operationer fandt sig beføjet til at stå kirurgerne bi med råd og dåd, og brevet fortsætter: »Uden selv at kunne føre den kirurgiske Kniv, påtog han sig at bestemme, når, hvor og hvorledes den skulle føres. Han tog, som et Øjenvidne har fortalt, almindelig Heisters Chirurgi* med til den syges Bolig, oplæste i Patientens Nærværelse med myndig Røst, hvorledes det til Operationen fornødne Apparat skulle ordnes, op-

* Laurentius Heister var den førende tyske kirurg i det 18. århundrede. Han indførte den videnskabelige kirurgi i Tyskland.

læste videre af Bogen, hvorledes Operationen skulle forrettes og bad derpå Chirurgen at skjere i Jesu Navn. Under Forretningen så han afvexlende på Operatørens Hånd og i Heisters Chirurgi, som han bestandigt holdt opslagen for sig«.

Den danske medicinalhistoriker Gordon Norrie var af en anden opfattelse af forholdene mellem medici og kirurger, idet han mente ved tolkning af medicinalreformen fra 1672, at medici egentlig slet ikke havde lov til at foretage udvortes- og kirurgisk behandling.²⁴¹

Adskillige barberkirurger fuldendte deres uddannelse ved studier på Kirurgisk Akademi, og en del studerede derefter medicin. På Kirurgisk Akademi undervistes der også i medicin, hvorfor kandidater derfra efterhånden var ligeså kvalificerede, ja, måske endda bedre, end universitetsuddannede medici. Dette medførte, at de to uddannelsesinstitutioner i København, Universitet og Kirurgisk Akademi, blev sammenlagt i 1842.

Oprøret 1848-1850

I året 1849 blev der i Altona trykt og udgivet en statistisk årbog,⁸¹ som var udarbejdet på foranledning af den slesvig-holstenske oprørsbevægelse. Blandt andet blev den eksisterende statsforvaltning beskrevet med henblik på de ændringer, som oprørerne forventede, der skulle finde sted, når løsrivelsen fra Danmark var fuldbyrdet.

I bogen, der naturligvis var affattet på tysk, hvilket for øvrigt altid havde været det administrative sprog i hertugdømmerne, fandtes en fortegnelse over fysikatsdistrikterne i 1849:

Aabenraa- og Løgumkloster amter og Aabenraa by,
Øen Ærø og Ærøskøbing by,
Bredsted amt,
Landskabet Femern og Burg by,
Flensborg amt og Flensborg by,
Gottorp amt og Slesvig by,
Haderslev amt, Haderslev by og Christiansfeld,

Husum amt og byerne Husum og Friederichstadt,
Hytten amt, landskabet Stapelholm og Ekernførde by,
Sønderborg- og Nordborg amter og Sønderborg by,
Tønder amt og Tønder by.

Bemærkelsesværdigt er det, at ligesom i reskriptet fra 1757 er Eiderstedt fysikatet heller ikke nævnt her. Interessant er dog især en opsummering af de adelige godser og lokaliteter, som ikke hørte under noget fysikatsdistrikt:

Augustenborg Flække,
Kappel Flække,
Eckhof Gods,
Gettorp Kirkeby,
Gram Gods,
Gråsten Gods,
Maasleben Gods,
Nør Gods,
landsbyen Sehestedt,
Tandslet Kirkeby.

Mellemløbsårene

Ved afslutningen på krigen 1848-50 var der 12 fysikatsdistrikter i hertugdømmet Slesvig. 8 fysici havde under krigen gjort sig bemærket som slesvig-holstensk-sindede, og med den forordning af 19. december 1852, som foreskrev en nyinddeling af hertugdømmet i 17 fysikatsdistrikter, løste man samtidig problemet med disse 8 fysici i 9 fysikatsdistrikter (Husum og Bredsted havde samme fysikus fra 1850 til 1853). De blev afskediget, det drejede sig om fysici i Flensborg, Haderslev, Tønder, Eidersted, Aabenraa, Sønderborg, Ekernførde, Husum og Bredsted. Fysici på Femern, Ærø og i Slesvig forblev i embederne. 3 af de afskedigede havde endog været så fremtrædende slesvig-holstenere, at de havde været valgt i følge oprørsstyrets lov af

13. juli 1848 til landsforsamlingen til fastsættelse af Schleswig-Holsteins statsforfatning. Det var v. Maack i Aabenraa, Wülfke i Husum-Bredsted og Thomsen i Eidersted.⁸²

1864

I 1864 blev hertugdømmet Slesvig en del af Prøjsen. De 17 fysikatsdistrikter forblev dog næsten alle uændrede. Af forandringer kan nævnes, at Ærø ikke blev afstået ved krigsafslutningen, hvorfor det som et lægedistrikt blev underlagt Fyns Stiftsfysikat. De kongelige enklaver henførtes ved afståelsen fra Ribe søndre lægedistrikt under Ribe Stiftsfysikat til de fysikatsdistrikter, hvori de var beliggende: Gram, Tønder, Niebøl og Bredsted. Haderslev fysikatsdistrikt reduceredes med 8 sogne syd for Kolding fjord, som blev tillagt Kolding lægedistrikt under Vejle og Gammel Skanderborg Amters fysikatsdistrikt. Øen Femern overførtes administrativt til Holsten, fysikatet blev nedlagt og tillagt fysikatsdistriktet i Heiligenhafen.⁸³

Af de 17 fysici afskedigedes de 10 af de nye magthavere. 5 fysici fortsatte i deres embeder efter 1864: Ekernførde, Bredsted, Gram, Kappel og Sønder Stapel. Også fysikus på Femern fortsatte, ihvert fald af navn, indtil 1870. Ærø blev ikke afstået i 1864, og fysikus fortsatte i embedet her.

Flensborg fysikatsdistrikt

Den første embedslæge i hertugdømmet Slesvig, man har kendskab til, ansattes som stadsfysikus i Flensborg i 1603.⁸⁴ Han havde dermed ingen embedspligter i de omliggende landdistrikter. Først i 1685 omtales en landfysikus i Flensborg. Hans distrikt omfattede fra 1696 de kongelige dele af hertugdømmet, d.v.s. landområderne omkring Flensborg og Haderslev.

I 1682 var der oprettet et selvstændigt fysikat i Haderslev, men i 1696 og muligvis helt til 1724 var distrikterne atter underlagt fysikus i Flensborg.

Det tyder ikke på, at der på noget tidspunkt har været en fysikus eller anden leder af det samlede medicinalvæsen i hertugdømmet. Det indskrænkede således ikke Flensborg-fysikatet, at i 1691 blev Tønder by og amt et selvstændigt fysikatsdistrikt, i 1703 fik øen (= landskabet) Femern egen fysikus, og nogle få måneder i 1720 synes landskabet Eidersted også at være blevet eget distrikt.

Som nævnt træffes i 1685 titulaturen land- og stadsfysikus i Flensborg. Der foreligger hidtil ikke oplysninger om, hvem der var fysikus i Flensborg fra 1676 til 1696. Fra 1696 til 1724 havde Flensborg og Haderslev fælles fysikus bortset for en del af året 1711. Fysici for de 2 distrikter – Hermanni og Wichers – var bosiddende i Flensborg. Den første fysikus i Haderslev var Hermann Grube. Han var fysikus der fra 1682 til 1696, men fra 1675 til 1676 var han praktiserende læge i Flensborg, hvorefter han flyttede »tilbage« til Haderslev.

Det er fristende at gætte på, at Grube fra 1676 til 1696 også bestred fysikatembedet i Flensborg. Når Haderslev fysikatet fra 1696 til 1724 kunne passes fra Flensborg, er det en nærliggende tanke, at Flensborg fysikat kunne være blevet varetaget af en læge i Haderslev fra 1676 til 1696.

Achelis nævner i »Die Ärzte im Herzogtum Schleswig bis zum Jahre 1804«: »Omkring 1685 bliver en land- og stadsfysicus nævnt, det drejer sig om landfysikus i Flensborg« (navn?). »Endnu 1727 hedder det i bestallingen for Johan Jacob Vogel som landfysikus i hertugdømmet Holsten og stadsfysikus i Itzehoe, at hertugdømmet

Slesvig ikke hidtil har været forsynet med en sådan Subjecto«. I Barthold Wichers bestalling (årstal ikke nævnt) til »Landfysikus i vort hertugdømme Slesvig« hedder det »således også til Physico i de slesvigske byer og amter, dog undtagen begge byer og amter Haderslev og Tønder, der allerede er nomineret og forordnet med Stads- og Landphysici«. ⁸⁵ Wichers døde i 1732.

Det synes mest sandsynligt, at fra omkring 1727 omfattede Flensborg fysikatdistrikt hele hertugdømmet undtagen Haderslev, Tønder, Femern og måske også Eidersted, idet der, som tidligere nævnt, ved Bøssel's ansættelse i 1732 var anført, at han som Wichers' efterfølger ligesom denne også skulle fungere i hertugdømmets byer undtagen i Haderslev og Tønder, hvor der allerede var fysici.²⁴² Femern og Eidersted var ikke nævnt.

1749 udstedtes et dekret om, at stads- og landfysikus i Flensborg også skulle virke som stads- og landfysikus i Slesvig by og amt.⁸⁶ Dette kan tænkes at være en administrativ følge af tidligere nævnte reskript af 15. august 1746, men i realiteten først udstedt i 1749, hvori der udtrykkelig gøres opmærksom på, at Medicinalordningen af 1672 på visse områder ikke er fulgt.

Slesvig- eller Gottorp amt hørte oprindeligt til den hertugelige del af landområdet, men 1721 blev det inddraget i den kongelige del. Det er derfor muligt, at Slesvig by og amt allerede i eller få år efter 1721 var blevet tæt knyttet til Flensborg fysikatsdistrikt. Imidlertid er det ikke usandsynligt, at Medicinalreformen netop i den tidligere hertugelige del af Slesvig ikke var effektueret.

1749 omfattede Flensborg fysikatsdistrikt hele hertugdømmet undtagen Haderslev og Tønder amter, Eidersted og Femern.⁸⁷

1757 foreskrev et reskript en total opsplnitning af fysikatsdistriktet, idet der blev fraskilt 5 nye fysikatsdistrikter i Aabenraa, Sønderborg, Slesvig, Ekerneførde og Husum. Flensborg fysikatsdistrikt omfattede derefter Flensborg by og amt, landskabet Bredsted (fra 1785 Bredsted amt) og Bordelum fogderi.

1781 blev det lyksborg-angelske distrikt og Nybøl gods tillagt, og 1822 blev Bredsted amt udskilt som selvstændigt fysikatsdistrikt. 1852 blev Flensborg fysikatsdistrikt opdelt i et stadsfysikat og et

landfysikat. Landfysikatet omfattede Flensborg amt, der udgjordes af Vis-, Ugle-, Husby-, Ny- og Munkebrarup herreder samt en del adelige godser.⁸⁸ Denne opdeling fortsatte uændret i og efter 1864, men 1872 blev de to fysikatsdistrikter atter sammenlagt.

Fysici i Flensborg

Stadsfysici (embedet omfattede kun byen, ikke amtet)

1604-1621: Johannes Lysius = Johan Luis

1621-1622: Johannes Nicolai

1623-1625: Michael Friderici

1626-1630: stillingen ubesat

1631-1643: Henricus (Johan?) Lysius

1643-1648: Petrus Bullicius = Peter Bülche

1648-1675: Caspar Malsius

1676-1696: stillingen ubesat?

Fysici i Flensborg og Haderslev amter = landfycisi

1696-mellem 1706 og 1711: Johan Balthasar Hermanni

1711-1724: Barthold Wichers

Land- og stadsfysici

1724-1732: Barthold Wichers

1732-1785: Georg Bössel

1785-1804: Gottlob Daniel Lillie

1805-1806: stillingen ubesat?

1807-1813: Johan Christian Ryge

1813-1822: Ernst Heinrich Struve

1822-1836: Mathias Christian Chemnitz

1836-1853: Theophilus Caspar Christian Esmarch

Fysikatet deles i et landfysikat og et stadsfysikat

Landfysikus

1853-1864: Johan Frederik Duseberg

Stadsfysikus

1854-1864: Carsten Friis Jespersen

Levnedbeskrivelser

Lysius, Johannes blev født i Hamburg 23.2.1567 som søn af en købmand, han studerede i Wittenberg 1587, Helmstedt 1590, Padua 1596. Han blev dr.med. i Basel 1598 eller 1604. Han blev stadsmedicus i Flensborg 1603 eller 1604 og døde i Flensborg 1621.⁸⁹ Ved Lysius' ansættelsesakter er arkiveret en fortegnelse over de krav, han stillede for at ville tiltræde stillingen som stadsfysikus. Alle disse krav blev opfyldt af byrådet.⁹⁰

Nicolai, Johannes var født i Flensborg ca. 1585, han blev student i Helmstedt 1603, studerede medicin samme sted i 1607, først i 1622 blev han dr.med. i Leiden. Han var (formentlig) stadsmedicus i Flensborg i ca. 1 år, idet han døde der i november 1622.⁹¹

Friderici, Michael, født i Wilster (år?), studerede i Wittenberg 1613, i Helmstedt 1615, var provisor samme sted 1617, blev lic.med. i Wittenberg 1622 og dr.med. der 1624. 1623 blev han fysikus i Flensborg, men forlod stillingen 1625.⁹²

Lysius, Henricus, var født i Hamburg (år?), studerede i Rostock 1617, i Wittenberg 1619 og tog medicinsk examen i Leiden 1623. Han var fysikus i Flensborg fra 1631 til sin død i 1643.⁹³

Bullichius, Petrus, (latinisering af Peter Bülche), født i Salzwedel 29.8.1605, søn af en skolemester, senere rektor. Han studerede medicin i Heidelberg 1621, i Leiden 1626, i Groningen 1627 og muligvis i Basel 1630, hvor han blev dr.med. i 1631. Derpå var han læge i Hamburg og siden i Wilster for i 1638 at blive stadsfysikus i Flensborg. Han fik dog først bestalling i 1643. Han var i Flensborg til 1648 og var bl.a. også livlæge for kong Christian IV. Fra 1648 var han livlæge i København for kong Frederik III. Bullichius døde i København 13.11.1671. I København blev han kammerråd med sæde i statsrådet 1660 og i 1667 præsident i staden.⁹⁴

Malsius, Caspar, født i Magdeburg (år?), student i Leipzig 1636. Han blev fysikus i Flensborg 1648, i 1661 blev han tillige livlæge for Hertugen af Augustenborg. Malcius døde i Flensborg 1675 og blev begravet den 27. dec.⁹⁵

Hermann, Johann Balthasar, var født i Hamburg (år?), blev student i Rostock 1683, dr.med. i Hamburg 1696, og samme år blev han udnævnt til fysikus i Flensborg og i Haderslev, idet disse fysikater efter en adskillelse (?) fra 1682 atter havde fælles fysikus i en årrække. Hermann er død på et tidspunkt mellem 12.10.1706 og 1711.⁹⁶

Wichers, Barthold, var født i Hamburg (år?) som søn af en købmand. Han studerede i Halle 1705, blev dr.med. der 1708 og virkede som læge i Hamburg til 1711, da han blev fysicus og senere »landfysikus i hertugdømmet Slesvig« med bopæl i Flensborg. Samme år – 1711 – er Haderslev fysikatet formentlig i få måneder blevet varetaget af Nicolaus Grimberg, men derpå af Wichers indtil 1724. Wichers døde i Flensborg 16.5.1732.⁹⁷

Bøssel (el. Boessel), *Georg Daniel*, blev født 14.11.1704 i Suhl ved Erfurt, grevskabet Henneberg. Faderen var rådsherre. Bøssel studerede medicin i Halle 1723, var i Paris 1728, men også i København, hvor han var medicus ved Kvæsthuset. 1730 blev han dr.med. i Halle og 1732 land- og stadsfysikus – »generalfysikus« – i hertugdømmet Slesvig med bopæl i Flensborg. 1757 blev han ved den nye inddeling af fysikatsdistrikter fysikus i Flensburg by og amt. Fra 1738 gav Bøssel byens barberkirurger og disses svende og lærlinge en systematiseret undervisning, og 1755 oprettede han en jordmoderskole i Flensborg, som ved en lovforordning i 1765 fik kongelig godkendelse med Bøssel som forstander. Bøssel synes at være død i 1785.⁹⁸

Lillie, Wilhelm Gottlob var født i Elmshorn 22.3.1751 som søn af en præst, han studerede medicin i Berlin 1771, Leiden 1772, Edinburgh 1773 og blev dr.med. der 1775. I 1777 blev Lillie (el. Lilie) læge i Flensborg, hvor han blev fysikus i 1785 samt livlæge for Hertugen af

Johan Christian Ryge
1780-1842.

Augustenborg. Lillie døde i Flensborg 8.6.1804. I Stettin holdt Lillie d. 2. maj 1771 en tale for »den store beherskerinde over alle russere«, d.v.s. Kejserinde Katharina II, i anledning af hendes fødselsdagsfest.⁹⁹

Hof- og Statskalenderen for årene 1805 til 1811 har intet navn for fysici i Flensborg, først 1812 nævnes Ryge. Da han imidlertid tiltrådte embedet i 1807, er det mest sandsynligt, at det var vacant i årene 1805 og 1806.

Ryge, Johan Christian var født den 8.2.1780 i København, han blev student der i 1795 og dr.med. i Kiel 1806. Han praktiserede i Kappel og Michaelis 1806, og i 1807 blev han fysikus i Flensborg by og amterne Flensborg og Bredsted. 1813 forlod han stillingen og fulgte sin ungdomslyst, idet han blev skuespiller ved Det kongelige Teater i København. Det er som kgl. skuespiller, Ryge idag erindres, dog bør

det nævnes vedr. hans medicinske karriere, at han i 1806 var konstitueret bestyrer af fødselsstiftelsen i Kiel. Ryge døde i København den 29.6.1842.¹⁰⁰

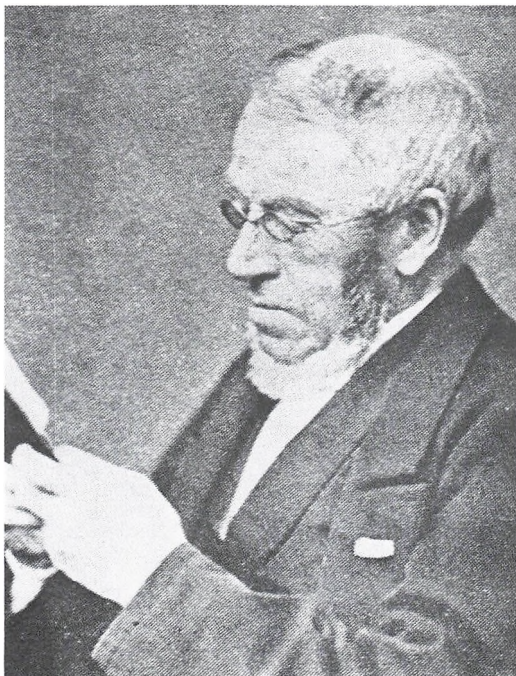
Struve, Ernst Heinrich var født 13.4.1786 i Hannover som søn af en professor. Han studerede medicin i Wien og Kiel og blev dr.med. i Kiel 1806. Han var derpå interimfysikus i Neumünster til 1813, da han blev fysikus i Flensborg by og amt samt læge for Hertugininden af Holstein-Glücksburg. Struve døde 25.1.1822.¹⁰¹

Chemnitz, Mathias (el. Matthäus) *Christian* blev født i Preetz 14.2.1779, blev dr.med. 1804, virkede som læge i Plön, siden 1812 fysikus i Burg på Femern. 1822 blev han stads- og landfysikus i Flensborg, hvor han døde 10.6.1836. Chemnitz blev i 1832 medlem af det nordiske alderdomsselskab i København.¹⁰²

Esmarch, Theophilus Caspar Christian var søn af en apoteker og født i Husum 10.12.1798. Han havde sin skolegang i fødebyen til 1814, i 1818 tog han kirurgisk examen i København og blev 1821 dr.med. i Kiel. Samme år nedsatte han sig som læge i Husum, men 1823 blev Esmarch fysikus i Eidersted med bopæl i Tønning. 1830 blev han fysikus i Rendsborg for i 1836 at blive interimfysikus i Flensborg. 1853 blev Esmarch afskediget p.gr.a. unational holdning under treårskrigen, hvor han sluttede sig til den slesvig-holstenske oprørsbevægelse. I 1864 blev han af det prøjsiske styre genansat i sin tidligere stilling som fysikus i Flensborg by. I 1842 var Esmarch blevet udnævnt til justitsråd. Han døde af et slagtilfælde 8.12.1864 i Flensborg.¹⁰³

Duseberg, Johan Frederik var søn af en drejermester og født i Flensborg 15.3.1809, han tog kirurgisk examen i København 1837 og praktiserede fra 1838 i Flensborg. I forbindelse med den nationale »udrensning« efter treårskrigen blev han skønt »kun« kirurg fysikus i Flensborg landdistrikt. Ved denne »udrensning« af slesvig-holstenerne og derpå stillingsgenbesættelse med dansksindede var der gene-

Johan Frederik Duseberg
1809-1878.

relt for få medicinere som ansøgere, derved fik flere kirurger en mulighed for at få et fysikatsemede. Duseberg forblev i stillingen til 1864, da han blev afskediget af prøjserne. Han fortsatte med at praktisere i Flensborg, hvor han døde 14.2.1878. Fra 1853 til 1864 var Duseberg medlem af det slesvigske Sanitetskollegium.¹⁰⁴

Jespersen, Carsten Friis blev født 27.1.1815 i Viborg, hvor faderen var justitiarius i landsoverretten, han blev student i Viborg 1833 og studerede derpå medicin i København, hvor han bestod embedsexamen i 1839. Efter 4 års kandidatid på Almindelig Hospital praktiserede han i København. I 1853 var Jespersen koleralæge, men forinden havde han i krigen 1848-50 været overlæge i hæren. 1854 blev han stadsfysikus i Flensborg, men blev i 1864 afskediget af den prøjsisk-østrigske civilkommission. Fra 1864 til sin død 27.3.1875 var Jespersen distriktslæge i Nykøbing Falster.¹⁰⁵

Carsten Friis Jespersen
1815-1875.

Haderslev fysikatsdistrikt

1682 oprettedes et selvstændigt fysikat omfattende Haderslev by og amt og udskiltes således fra fysikatembedet i Flensborg(?).¹⁰⁶ Men fra 1696 og helt til 1724 havde Flensborg og Haderslev fysikater atter fælles embedslægelig ledelse dog med undtagelse af en ganske kort periode omkring 1711.¹⁰⁷

Det tyder på, at fysikus i Haderslev – måske i hele perioden fra 1724 til 1757 – også fungerede som stadsfysikus i Aabenraa, idet der foreligger oplysninger om, at Heilmann, »stadsfysikus i Aabenraa«, i 1732 godkendte et andragende fra en barberkirurg om praksisret i Aabenraa. Heilmann var fysikus i Haderslev by og amt.²⁴³

Haderslev fysikatsdistrikt bestod af Haderslev by, Haderslev Østeramt (Haderslev, Tyrstrup og Gram herreder), Haderslev Ve-

steramt (Frøs, Kalvslund, Nørre Rangstrup og Hviding herreder) samt den nordlige del af Rømø, der hørte til Hviding herred.¹⁰⁸

1787 blev Gram og Nybøl godser lagt ind under fysikus i Haderslev.¹⁰⁹ 1823 blev der ansat en distriktskirurg på Rømø med funktion på hele øen, både den sydlige, kongelige enklave og den nordlige, hertugelige del.¹¹⁰ Problemer derved er tidligere beskrevet.

1852 udskiltes et selvstændigt Gram fysikatsdistrikt fra Haderslev-fysikatet.¹¹¹

Fysici i Haderslev

1682-1696: Herman Grube

1696-mellem 1706 og 1711: Johann Balthasar Hermanni omkring 1711: Nicolaus Grimberg

1711-1724: Barthold Wichers

1724-1742: August Wilhelmus Heylmannus (Heilmann)

1743-1752: Richard Flor

1753-1756: stillingen ubesat?

1757-1797: Ernst Christian Hartmann

1797-1819: Johan Friedrich Schumacher

1819-1823: Cornelius Gottlieb Roll

1823-1852: Johan Heinrich Karstens

1853-1854: Ernst August Hansen

1854-1864: Poul Anton Madvig

Levnedbeskrivelser

Grube, Herman var født i Lübeck 10.10.1637, faderen var skomagere. Han studerede i Bremen 1656, Helmstedt 1657, Jena 1663 og Leiden 1666, hvor han fik doktorgraden samme år. Grube virkede som læge i Haderslev 1666-1675, derpå i Flensborg 1675-1676, da han atter vendte tilbage til Haderslev, hvor han blev fysikus 1682.

Han døde i Haderslev i febr. 1698. Han var en lærd mand, holdt således i 1666 forelæsninger ved universitetet i Kiel og skrev siden flere medicinske afhandlinger.¹¹²

Hermanni, Johann Balthasar: se under fysici i Flensborg.

Grimberg, Nicolaus blev født i Kristianstad i Skåne omkring 1649, han studerede i København og Oxford, var derpå læge i Helsingør 1693, Ålborg 1697, Bergen 1701, i Rusland 1703, i København 1707 og i Sønderborg 1711, hvorfra han kom til Haderslev som fysikus, men virkede kun kort tid der. I 1723 boede Grimberg i Thisted, men ellers er hans videre skæbne ukendt.¹¹³

Wichers, Barthold: se under fysici i Flensborg.

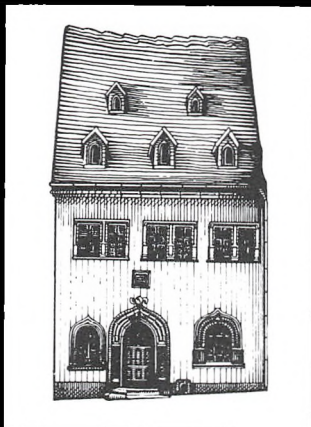
Heylmannus, August Wilhelmus var søn af hofråden i Nordborg og blev født der 21.1.1695. Fra 1711 frekventerede han gymnasiet i Bremen, og fra 1715 studerede han medicin i Halle. Heilmann aflagde først examen i 1732 ved Kiel universitet, men længe forinden havde han praktiseret i Hamburg og siden 1722 i Haderslev. 1724 blev han af amtmanden udnævnt til fysikus i Haderslev for først i året 1732 at blive udnævnt af kongen til denne stilling. Heilmann døde 15.9.1766, men kildeangivelser for dødsstedet er noget usikre: Århus eller Ålborg, det angives et sted, at han 1742 tog til Ålborg og et andet sted, at han fra 1746 praktiserede i Århus.¹¹⁴

Flor, Richard var søn af kommandør (= skibsfører) i Oldsum på Før, hvor han blev født 2.7.1702. 1726 studerede Flor medicin i Halle og fra 1730 i Kiel. 1740 var han læge i Sønderborg, kort efter i Flensborg. 1743 blev han fysikus i Haderslev og var her til 1752, da han flyttede tilbage til Flensborg. Senere var han læge i Wyk på Før, hvor han døde 15.9.1775.¹¹⁵

Hartmann, Ernst Christian var fysikus i Haderslev i 40 år. Han var søn af en regimentfeltskærer og blev født 8.6.1729 i Eisleben i det

Ernst Christian
Hartmann's fødested
i Eisleben.

Martin Luthers Sterbehaus

in der
Lutherstadt
Eisleben

samme værelse, hvor Luther døde i 1546. Hartmann blev dr.med. i Halle i 1750-erne, han nedsatte sig som læge i Haderslev 1755 og blev fysikus der 1757. Det vides, at Hartmann i 1782 giftede sig med en enke i Haderslev, og at han boede i og ejede ejendommen Vestergade 4 i Haderslev. 1797 er han anført i skatteregistret, men i 1799 er det hans enke, som ejer Vestergade 4.¹¹⁶

Schumacher, Johan Friederich var født på godset Trenthorst i Vagrien (Østholsten) 23.10.1768, hvor faderen var forpagter. Han studerede i Kiel fra 1791 og blev dr.med. 1794, hvorpå han praktiserede i Haderslev. Fra 1797 til sin død 31.5.1819 var han fysikus i Haderslev.¹¹⁷

Roll, Cornelius Gottlieb blev født 4.2.1782 i Husum, hvor faderen var organist. Han havde sin skolegang i fødebyen, studerede derpå i København, men tog licentiatgraden og senere doktorgraden i Kiel 1804. Samme år nedsatte han sig som læge i Tønning, 1808 flyttede han til Sønderborg og 1810 til Husum. 1819 blev Roll fysikus i Haderslev, men opgav stillingen i 1823. Han blev boende i byen, hvor han døde 7.2.1834.¹¹⁸

Karstens, Johan Heinrich var født 30.3.1787. Efter medicinstudiet var han læge fra 1809 i Tønning, fra 1812 i Bramstedt, 1813-19 i Aabenraa og derefter i Haderslev, hvor han blev fysikus i 1823. Han sluttede sig i 1848 til den slesvig-holstenske oprørsbevægelse, hvorfor den danske stat afskedigede ham i 1852. Han døde i Haderslev i 1863.

En søn af Karstens (f. 1824) blev læge og siden overlæge i oprørshæren (= Insurgentarmeen). Denne søn døde 5.4.1850 (formentlig i forbindelse med krigen).¹¹⁹

Hansen, Ernst August blev født 29.4.1803 i Sieseby ved Slien, hvor faderen var præst. Han studerede medicin i Kiel 1827 og i Göttingen 1829. Efter examen nedsatte han sig som læge i Haderslev, hvor han 1853 til 1854 var fysikus. Han døde i Haderslev 27.2.1872. I perioden 1853-1858 var E. A. Hansen medlem af Det slesvigske Sanitetsskollegium i Flensborg.¹²⁰

Madvig, Poul Anton var født i Svaneke 18.12.1816, han blev student fra Borgerdydskolen i København 1835 og tog lægeexamen i København 1841. Fra 1843 praktiserede han i Frederiksværk og i 1854 blev han udnævnt til fysikus i Haderslev. Efter krigen i 1864 blev Madvig afskediget af de nye magthavere, men han blev boende i byen og virkede der som praktiserende læge til sin død 8.2.1899. Han var meget aktiv indenfor danskheden i Nordslesvig, og bl.a. som påskønnelse heraf blev Madvig i 1875 udnævnt til æresmedlem af Den almindelige danske Lægeforening.¹²¹

Madvig's grav på Assistens kirkegård i Haderslev (1982).

Tønder fysikatsdistrikt

I 1691 oprettedes et fysikatsdistrikt i det under hertugen på Gottorp hørende Tønder amt og by. Tønder amt omfattede Tønder-, Højer-, Slogs-, Kær-, Lundtoft-, Viding- og Bøking herreder, den sydlige del af øen Sild og den østlige del af øen Før.¹²²

1785 aflastedes fysikus ved, at der oprettedes en stilling som landskabslæge på Sild – omfattende hele øen.¹²³

1787 tilførtes fysikatet de i amtet beliggende adelige godser, men dog med visse undtagelser.¹²⁴

1850 blev Lundtoft herred administrativt flyttet fra Tønder- til Aabenraa amt.¹²⁵

1852 oprettedes et fysikat i Niebøl (dansk: Nybøl), som omfattede Kær, Viding og Bøking herreder samt østerlandet på Før.¹²⁶

Ved samme forordning af 19. december 1852 blev Løgumkloster amt flyttet fra Aabenraa-fysikatet til Tønder fysikatsdistrikt, og Lundtoft herred overførtes fra Tønder fysikat til Aabenraa fysikatsdistrikt. Endelig fik Tønder fysikatsdistrikt tillagt Lø herred, som var en del af de kongerigske – nørrejske enklaver.

1852 bestod Tønder fysikatsdistrikt således af Tønder købstad, Tønder-, Højer-, Slogs- og Lø herreder, landskabet (= sydlige del af øen) Sild samt Løgumkloster amt.

1857 blev de i Tønder amt beliggende godser Søndergaarde, Solvig og Store Tønde tillagt Tønderfysikatet.¹²⁷

1859 blev der oprettet et lægedistrikt – Ribe søndre lægedistrikt – under fysikus i Ribe omfattende de nørrejske enklaver. Herved fragik Lø herred atter Tønder fysikatsdistrikt.¹²⁸

1864, efter prøjsernes erobring af landsdelen, fik Tønder fysikatsdistrikt tillagt størstedelen af de nørrejske enklaver fra Ribe søndre lægedistrikt.

Fysici i Tønder

- 1691-1696: Johan Adolph Reinboth
1703-1711: Johannes Thomas Schwermann
1712-1746: Johan Andreas Gornemann
1746-1760: Johan Christian Fabricius
1760-1771: Nicolaus Ludovisius Esmarch
1771-1802: Johann Gottfried Krichauff
1802-1806: Andreas Christian Hansen
1806-1854: Peter Dircks
1854-1864: Frederik Ferdinand Ulrich

Levnedbeskrivelser

Reinboth, Johannes Adolphus var født i Slesvig omkring 1654, hvor hans fader var generalsuperintendent (= biskop). Hans skolegang fandt sted i Rostock fra 1663, 1671 studerede han i Jena, og han var stud.med. i Leiden 1676. 1679 blev han dr.med. og samme år læge i Tønder, hvor han 1691 blev fysikus for amtet, men ikke for byen. Formentlig har han forladt byen omkring 1696 p.gr.a. mange problemer: han var forgældet og mishandlede kone og børn. Reinboth døde ca. 1701.¹²⁹

Schwermann, Johannes Thomas blev født i Tønder 10.8.1670, hvor faderen var apoteker. Efter skolegang i Tønder studerede han 1689 i Kiel, 1692 i Leipzig, blev licentiat 1697 og samme år læge i Tønder, 1699 blev han dr.med. i Kiel. 1703 blev han fysikus i Tønder, hvor han døde og blev begravet 26.6.1711.¹³⁰

Gornemann, Johan Andreas var født omkr. 1664 i Torgau i Sachsen. Efter studier i Leipzig praktiserede han i Hamburg. 1712 blev han fysikus i Tønder, hvor han virkede til sin død 27.2.1746.¹³¹

Fabricius, Johan Christian var søn af præsten i Hostrup ved Tønder, han fødtes 6.5.1705. Efter studier i Halle fra 1723 sluttende med

licentiatgraden i 1727 blev han læge i København. 1729 kom han til Tønder, han blev i 1742 adjungeret fysikus og i 1746 »amts- og landfysikus« i Tønder. Fabricius var meget videnskabelig interesseret, forskede bl.a. vedr. kvæggpest, og i 1758 blev han medlem af Videnskabernes Selskab i København. 1760 blev han dr.med. i Halle og umiddelbart efter overmedicus ved Kgl. Frederiks Hospital i København. Han blev i 1774 æresmedlem af Medicinsk Selskab i København, hvor han døde 4.5.1775.¹³²

Esmarch, Nicolaus Ludovicus var fysikus i Tønder 1760-1771. Han var født i Ulsnæs i Angel i 1730, faderen var præst. Der vides ikke meget mere om ham, end at han døde i Tønder 16.5.1771.¹³³

Krichauff, Johann Gottfried blev født i Görlitz i Sachsen 25.8.1738. Han var feltskærer hos Frederik den Store og synes ikke at have nogen egentlig universitetsuddannelse, ganske vist nævnes det, at han blev dr.med. 1772, men universitetet er ukendt. I 1768 fik han ret til at drive praksis i Tønder, og i 1771 blev han fysikus der. Han lod opføre et fattighus i Østergade no. 15, men gik fallit som følge heraf, og da han desuden havde mange problemer med byens borgere, blev han afskediget som fysikus i 1802. Han døde i Tønder 4.12.1806. Var han i virkeligheden kvaksalver?¹³⁴

Hansen, Andreas Christian var født omkring 1.12.1769 i Medolden (= Mjolden), hvor faderen var præst. Efter skolegang i Ribe studerede han teologi i Kiel 1785 og København 1786. Han opgav dette studium og gav sig i kast med medicinen, tog examen i København 1795 og blev dr.med. der i 1798. Fra 1796 til 1800 var han kandidat på Kgl. Frederiks Hospital. 1800 flyttede han til Tønder, hvor han i 1802 blev fysikus, men allerede 12.1.1806 døde han.¹³⁵

Dircks, Peter var søn af en landmand i Oldenswort i Eidersted. Han blev født der 6.12.1781. Han studerede i Kiel, tog examen i 1804 efter 4 års studietid, året efter blev han dr.med. Han virkede først i nærheden af Tønning, derpå i Garding indtil han i 1806 blev udnævnt

Frederik Ferdinand Ulrich med familie (omkring 1865).

til interimfysikus i Tønder. Efter 48 års ansættelse som fysikus blev han i 1854 afskediget som følge af slesvig-holstenske sympatier under krigen 1848-50. Han fortsatte med sin store praksis i Tønder til sin død 31.1.1861. Peter Dircks' søn gik det modsat faderen, han var læge i den danske hær i treårskrigen, blev honoreret herfor med stillingen som fysikus i Tønning, men blev afskediget af tyskerne i 1864. Peter Dircks blev i 1857 dr.med. hon.causa i Kiel universitet som et modtræk for afskedigelsen.¹³⁶

Ulrich, Frederik Ferdinand var født i København 16.4.1818. Faderen var toldforvalter. Ulrich blev student i 1835, og i 1840 fik han medicinsk eksamen, hvorefter han var kandidat på Almindelig Hospital. Fra 1842 til 1854 var han læge i Hobro, men blev så fysikus i Tønder, hvor han virkede til 1864, der også for ham blev et skelsættende år. Efter at have udført mange humanitære opgaver i Tønder, oprettelse af nyt sygehus, nye skoler, medlemskab af det Slesvigske Sanitetskollegium i Flensborg, medudgiver af Vestslesvigsk Tidende, blev

han af den overvejende tysksindede befolkning nærmest stenet ud af byen under krigen i 1864. Ulrich flyttede derpå til København, og samtidig ændrede han sit navns tyskprægede stavemåde til Ulrik. I København virkede han som praktiserende læge i mange år. Han deltog meget aktivt i sundhedsfremmende foretagender, således Sundhedskommissionen, Arbejdernes Byggeforening, Lægeforeningens Boliger, Selskabet til Sundhedsplejens Fremme, var Borgerrepræsentant, interesserede sig for alderdomsforsørgelse, ædruelighed, sygekassebevægelsen og brugsforeningstanken. Ulrik døde i København 20.2.1917.¹³⁷

Femern fysikatsdistrikt

1703 oprettedes et selvstændigt fysikat for den til hertugdømmet Slesvig hørende ø ved østkysten af Holsten.¹³⁸

Fra 1739 til ca. 1770 var der til fysikater henlagt et lille holstensk område på fastlandet omkring byerne Heiligenhafen og Lütjenburg.¹³⁹

Efter krigen i 1864 overflyttedes Femern administrativt fra Slesvig til Holsten, og det var derefter en del af Kreis Oldenburg og fysikateret der.¹⁴⁰

Fra oprettelsen af Femern fysikatsdistrikt havde øen ligesom landskabet Eidersted samme privilegium om selv at vælge sin fysikus. Det er interessant, at der har været nær kontakt mellem befolkningen i disse to slesvigske landskaber på henholdsvis østkysten og vestkysten af Slesvig-Holsten. Dette kan erkendes ved specielle slægtsnavne, som kun fandtes – og stadig findes – på Femern og i Eidersted.

17. februar 1742 udsendtes et reskript vedrørende gebyr til fysikus på Femern og i byen Burg, hvor fysikus havde bopæl, for sektion af »kadavere«. Der skulle ikke længere betales gebyr, men fysikus skulle have fri kørsel og 2 Rigsdaler i diæter.¹⁴¹

I anledning af udnævnelsen af dr. Chemnitz i Pløn til fysikus på Femern og i byen Burg foreligger en kancelliskrivelse af 18. juli 1812 angående behandling af fattige patienter: fysikus var forpligtet til at behandle fattigfolk mod fri kørsel.¹⁴²

Hof- og Statskalenderen angiver for året 1812, at *Peter Lafrenz* var fysikus i Burg og landskabet Femern, men formentlig nåede han aldrig at tiltræde stillingen. Peter (eller Petrus) Lafrenz var født i 1771 eller 1772, han studerede medicin i Kiel fra 1792 og blev dr.med. i 1801. Han var derpå læge i Preetz, til han i 1811 flyttede til Sønderstapel, hvor han døde den 28.12.1812.¹⁴³

Fysici på Femern

1703-1711(?): Reinhard Wilhelm Nitsch
1711-1723: Burchard Johannes Lembcke
1723-1729(?): Johann Ernst Türk
1729-1733: Christian Waldschmidt
1735-1765 ca.: Christian August Ebersbach
1769-1812: Christian Friedrich Thomsen
1812-1822: Mathias Christian Chemnitz
1823-1864: Jacob Friedrich Heinrich Kaestner

Levnedsbeskrivelser

Nitsch, Reinhard Wilhelm, hvis fødselsdato og -år ikke kendes, angives at have været højfyrstelig livmedicus (formentlig for samme fyrstehus som efterfølgeren). 1703-1709 modtog Nitsch løn fra bykassen i Burg, og han er registreret i kirkebogen i Burg i perioden 1708-1715. Han døde i Burg 1735.¹⁴⁴

Lembcke, Burchard Johannes blev født i Verden (Niedersachsen) 17.12.1684 som søn af en stads- og landfysicus. Han studerede i Jena 1705, Leiden 1708, atter i Jena 1709, hvor han blev dr.med. samme år. Derefter var han pestmedicus i Hamburg og blev sidenhen livlæge for Hertug Philipp Ernst von Schleswig-Holstein-Lübeck. Han var landfysikus på Femern 1711-1723, hvorpå han flyttede til Flensborg som praktiserende læge, han døde der 1.4.1758.¹⁴⁵

Türk, Johan Ernst var født i Danzig (dato og år?), studerede i Rostock 1718, var fysikus på Femern 1723, men forlod øen efter få års forløb. Tyske Kancelli havde befalet borgmester og råd i Burg at skulle erklære sig villig til årlig at betale Türk et honorar, men der kom ingen penge fra bykassen. 1727 tog han doktorgraden i Utrecht. Fra 1737 var Türk stadsfysikus i Bergen, hvor han døde 1747.¹⁴⁶

Waldschmidt, Christian var født i Kiel (dato og år?) som søn af professoren i anatomi og botanik. Han blev dr.med. i Kiel og blev fysikus på Femern i 1729, men døde allerede 19.5.1733 i Burg.¹⁴⁷

Ebersbach, Christian August blev født 28.12.1709 i Satrup, Gottorp amt, faderen var præst. Han studerede i Kiel 1727, Leipzig 1728. I 1735 blev han stads- og landfysikus på Femern, han døde ca. 1765.¹⁴⁸

Thomsen, Christian Friedrich var født i Burg 5.11.1734 som søn af en præst. Han studerede i Leipzig 1754, blev cand.med. i Bützow 1765 og dr.med. samme år og sted. 1769 blev Thomsen stads- og landfysikus i Burg, hvor han døde 15.9.1819.¹⁴⁹

Chemnitz, Mathias Christian. Se under fysici i Flensborg.

Kaestner, Jacob Friedrich Heinrich blev født i Heide (dato og år?). Han blev dr.med. 1822 og året efter interimfysikus på Femern og praktiserende læge i Burg. Efter 1864 virkede han som kommunal »Kreisfysikus« til sin død i august 1870.¹⁵⁰

Eidersted fysikatsdistrikt

1739 etableredes et selvstændigt fysikat omfattende halvøen Eidersted på vestkysten af landsdelen Slesvig.¹⁵¹

Landskabet Eidersted hørte indtil afslutningen af Store nordiske Krig i 1721 under hertugerne på Gottorp. Disse var gennem tiderne de danske kongers modstandere, således også i Store nordiske Krig,

hvor hertugen sluttede sig sammen med svenskerne. Hertugens stærke fæstning i Eidersteds hovedby Tønning var besat af en svensk hær, men i 1714 måtte fæstningen overgive sig til den danske konge.

1720 til 1721 er der nævnt en fysikus i Tønning, C. M. Burchardi, men i de følgende år synes der ikke at have været nogen fysikus i Eidersted.¹⁵²

1736 blev J. S. Sieverts læge i Tønning, men først i 1739 blev han dr.med., hvilket på daværende tidspunkt svarede til vore dages embedsexamen. 1739 regnes derfor for fysikatets oprettelse.¹⁵³

Landskabet Eidersted havde tradition for meget frie forfatninger såvel for landsognene som for købstæderne. Dette afspejlede sig blandt andet også i, at befolkningen havde tilladelse til selv at vælge deres fysikus. Denne tilladelse blev bekræftet ved et reskript af 15. august 1746 og gentaget ved en statholderskrivelse af 9. dec. 1750. Der måtte dog ikke foreslås nogen som fysikus, der ikke var tilstrækkelig kvalificerede. Som kontrol heraf skulle fysikus i Flensborg – omkring 1750 var det Bøssel – efterprøve den indstilledes faglige kundskaber. Denne ret til selv at vælge fysikus blev siden fornyet ved hvert tronskifte og sidste gang 30. dec. 1854.¹⁵⁴

Efter 1864 fortsatte Eidersted med at være et selvstændigt fysikats-distrikt.

Fysici i Eidersted

1739-1750: Jacob Samuel Sieverts

1750-1776: Aegidius Jungen

1776-1799: Johannes Jacob Janssen

1799 (el. 1802)-1822: Georg Jacob Versmann

1823-1830: Theophilus Christian Caspar Esmarch

1830-1837: Hans Aggens

1837-1850 (el. 1853): Heinrich Christian Thomsen

1853-1864: August Edvard Dircks

Levnedsbeskrivelser

Burchardi, Christoph Martin var født den 1.4. 1680 i Kiel, hvor hans fader var præst. Han studerede i Kiel fra 1697, blev lic.med. der i 1704. 1708 blev han professor i Kiel, men først i 1716 blev han dr.med. Samme år blev Burchardi professor og fysicus i Rostock. 1720 blev han fysikus i Eidersted, men allerede fra 1721 og til sin død 14.2.1742 var han atter i Rostock som stadsfysicus.¹⁵⁵

Sieverts, Jacob Samuel blev døbt i Tønning 13.4.1707. Hans fader var rådsherre og retssekretær. Han studerede i Leipzig 1727, i Halle 1734, men blev først dr.med. i 1739. Han praktiserede i Tønning fra 1736 og blev fysikus der i 1739 og virkede som sådan i Eidersted til sin død 15.1.1750 i Tønning.¹⁵⁶

Jungen, Aegidius var født i Slesvig (dato og år?) som søn af en snedker. Han studerede medicin i Göttingen 1748, i Jena 1749 og i Helmstedt 1751, hvor han blev dr.med. samme år. Fra 1750 eller formentlig først fra 1751 var han fysikus i Eidersted indtil 1776. Jungen døde i Tønning 2.10.1800.¹⁵⁷

Janssen, Johannes (Johann?) Jacob var søn af en krydderihandler i Tønning, hvor han blev født 10.4.1753. Han studerede i Göttingen 1767 og blev dr.med. der i 1769. 1776 til 1799 var han fysicus i Tønning, Garding og Eidersted. Janssen døde i Tønning 19.2.1799.¹⁵⁸

Versmann, Georg Jacob fødtes i Hannover 20.11.1774 som søn af en sagfører. Han gik i skole i Husum, studerede i Kiel 1795 og senere i København, 1802 blev han dr.med. formentlig i Kiel. Allerede 1799 blev han fysikus i Eidersted og var det til sin død 5.10.1822 i Tønning.¹⁵⁹

Esmarch, Theophilus Christian Caspar: se under Flensborg.

Medens fysikus Esmarch nu nærmest er glemt, er sønnen Friedrich August v.Esmarch (1823-1908), professor i kirurgi ved Kiels universitet, udødeliggjort i medicinens historie jvf. foto (1986) af fysikus Esmarch's bolig (senere ombygget) i Tønning med mindeplade for navngiveren til det berømte gummibind og den næsten lige så kendte narkosemaske.

Aggens, Hans var født 12.1.1788 i Tetenbøl i Eidersted, hvor faderen var landmand. Hans skolegang fandt sted i Husum, og fra 1809 studerede han medicin i Kiel, hvor han dog først blev dr.med. 1818. 1814 var han læge i Blankenese, 1815 i Friederichstadt, og 1830 blev han fysikus i Tønning. 1837 blev Aggens fysikus i Rendsborg, hvor han 1842 blev udnævnt til justitsråd. Han døde 25.7.1843 i Rendsborg.¹⁶⁰

Thomsen, Heinrich Christian var slesvig-holstener. Han var født 23.11.1810 i Tønning, hvor faderen var borgmester. Han frekventerede Domskolen i Slesvig og studerede derpå medicin i Kiel fra 1830, 1832 i Würtsburg og 1834 i Berlin. Han blev dr.med. i Kiel 1835, og var 1837 til 1850 – muligvis helt til 1853 – fysikus i Eidersted. Han blev afskediget p.gr.a. sin slesvig-hostenske holdning under krigen 1848-50. Efter Danmarks nederlag i krigen 1864 blev Thomsen genansat som fysikus i Eidersted og var dette indtil 1879. I 1868 blev han udnævnt til Sanitätsrath og 1875 til Kreisphysikus i Tønning. Thomsen døde 9.2.1885 i Altona.¹⁶¹

Dircks, August Edvard var født i Tønder 9.10.1814, hvor faderen Peter Dircks var fysikus. Han gik i skole i Flensborg, studerede medicin i Kiel 1835, Berlin 1836, Kiel 1837 og blev dr.med. der 1840. Samme år virkede han som læge i Ribe og fra 1846 (eller 1849) i Aabenraa. 1853 blev Dircks udnævnt til fysikus i Tønning, men i 1864 blev han afskediget af de nye magthavere. Fra 1865 virkede han som læge i Gram, fra 1876 tillige som sygehuslæge og Kreisphysicus der. Han døde i Gram 8. el. 9.12.1878.¹⁶²

Det er bemærkelsesværdigt, at Peter Dircks i Tønder var slesvig-holstener og blev som følge heraf afskediget af danskerne efter krigen 1848-50, mens sønnen August Edvard var dansksindet og derfor blev afskediget af tyskerne efter krigen i 1864.

Aabenraa fysikatsdistrikt

Dette blev som et af de fem nye fysikatsdistrikter i hertugdømmet Slesvig oprettet i 1757. Det omfattede Aabenraa og Løgumkloster amter, og bestod således udelukkende af slesvigske, ikkekongeriske sogne.

Først efter Treårskrigen, da mange administrative forhold blev ændret i hertugdømmet Slesvig, ændredes også Aabenraa fysikatsdistrikt. Ved skrivelse fra Ministeriet for Slesvig af 17. januar 1852 blev Løgumkloster amt tillagt Tønder fysikatsdistrikt, medens dette måtte afgive Lundtoft herred til Aabenraa fysikatet.¹⁶³

Aabenraa fysikatsdistrikt omfattede således hele det nyarronderede Aabenraa amt bestående af Rise-, Sønder-Rangstrup- og Lundtoft herreder samt Varnæs birk.¹⁶⁴

Efter nederlaget i 1864 forblev Aabenraa fysikatsdistrikt uændret og blev af de nye magthavere benævnt 3. Fysikatsdistrikt.

Fysici i Aabenraa

- 1759-1782: Caspar Schunck
- 1785-1810: Friedrich Heinrich Wiggers
- 1811-1835: August Wilhelm Neuber
- 1835-1837: Herman Gustav Paulsen
- 1837-1850: Petrus Heinrich Karl von Maack
- 1850-1854: Jacob Jørgen Grauer
- 1854-1861: Peter Julius Paulsen
- 1861-1863: Carl Emil Tolderlund
- 1863-1864: Christian Theodor Dahl

Jacob Jørgen Grauer
1810-1875.

Levnedsbeskrivelser

Schunck, Caspar blev døbt i Flensborg den 15.8.1710. Hans fader skal have været sømand. Caspar Schunck studerede medicin i Wittenberg, hvor han blev dr.med. i 1739. 20 år senere blev han fysikus i Aabenraa, denne stilling blev altså ikke besat straks ved dens oprettelse i 1757. Schunck døde i Aabenraa den 3. oktober 1782.¹⁶⁵

Wiggers, Friedrich Heinrich var født i Krempe 15.3.1746. Faderen, Georg Wiggers (død 1803) var læge og siden fysikus i Husum, hvor Friederich Heinrich havde sin skolegang, men han blev student i København 1774. Fra 1775 studerede han medicin i Kiel og blev dr.med. der i 1784. 1785 til 1810 var han fysikus i Aabenraa. Wiggers døde i Husum 3.3.1811.¹⁶⁶

Neuber, August Wilhelm var født i Gross Salza i nærheden af Magdeburg 3.3.1781. Han blev dr.med. i Kiel 1809 og nedsatte sig som læge i Aabenraa, hvor han i 1811 blev fysikus. Neuber var en meget initiativrig personlighed, han havde en stor litterær produktion om talrige, vidt forskellige emner. Neuber oprettede en søbadeanstalt i Aabenraa, men 1835 blev han afskediget som fysikus p.gr.a en bestikkelsessag. Han fortsatte imidlertid med at praktisere i Aabenraa til sin død 21.1.1849. Som ældre blev han meget fanatisk slesvigholstener.¹⁶⁷

Paulsen, Herman Gustav var født i Adsbøl ved Gråsten den 19.4.1810, hvor faderen var præst. Han havde sin skolegang i Flensborg, studerede medicin i Kiel 1829, i Halle 1830, atter i Kiel 1830 og blev dr.med. der, hvor han også tog fysikatsexamen i 1834. Paulsen var læge og fysikus i Aabenraa 1835 til 1837. Han døde på Helgoland kort før 7.10.1846.¹⁶⁸

von Maack, Petrus Heinrich Karl var søn af en købmand i Hamburg og blev født der 16.7.1806. Han havde sin skolegang i København, hvor han studerede medicin fra 1825 og i Kiel fra 1827, 1830-31 var han i Berlin og Würzburg, hvor han tog lægeexamen i 1832. Han blev dr.med. i Kiel 1833 og tog ligeledes i Kiel fysikatsexamen 1834. I 1832 blev han en periode sendt til Ærø for at bekæmpe en koppeepidemi. 1834 til 1837 var v. Maack praktiserende læge i Uetersen, og 1837 blev han interimsfysikus i Aabenraa. 1848-50 var han medlem af den slesvig-holstenske landsforsamling (under oprørsregeringen), han blev derfor i 1850 afskediget som fysikus som følge af sin antidanske holdning. Fra 1851 praktiserede han i Kiel. Han havde en stor litterær produktion om medicinske og nationalpolitiske emner.¹⁶⁹

Grauer, Jacob Jørgen blev født den 4.7.1810 som søn af præsten i Rise ved Rødekro. Han gik i skole i Flensborg og Haderslev, studerede medicin i Kiel 1832, i København 1833, i Halle 1834, tog kirurgisk examen i København 1836. Samme år nedsatte han sig som

Peter Julius Paulsen
1817-1876.

kirurg i Løgumkloster for i 1838 at flytte til Aabenraa. Han virkede i den danske hærs lasaret i Aabenraa 1848-49. 1850 blev Grauer konstitueret fysikus i Aabenraa, men efter reorganiseringen af fysikatsvæsenet i 1852 ophørte konstitutionen i 1854, idet han fagligt ikke opfyldte betingelserne for at være fysikus. Han fortsatte med sit lægevirke i Aabenraa til sin død 7.2.1875.¹⁷⁰

Paulsen, Peter Julius var født i Rønne 23.5.1817, faderen var apoteker. Han blev student fra Borgersdydskolen i København 1834, studerede medicin i København og tog lægeexamen i 1841. I flere år var han reservelæge ved Frederiks Hospital, og under krigen 1848-50 var han læge i den danske hær, bl.a. som konstitueret overlæge ved lasarettet i Flensborg. 1854 blev han fysikus i Aabenraa og 1858 medlem af Sundhedskollegiet for Slesvig. 1861 blev Paulsen fysikus i Aalborg og Hjørring amter. Han døde i Aalborg 5.12.1876.¹⁷¹

Tolderlund, Carl Emil blev født 30.5.1813 i København, faderen var gårdejer. Han blev student fra Sorø Akademi 1832, tog lægeexamen fra Københavns universitet 1839. Han praktiserede i Ringsted fra 1843, blev fysikus i Aabenraa 1861, men allerede 1863 flyttede han til Korsør, hvor han var blevet stadslæge. 1871 blev Tolderlund landfysikus for Sjællands nordre fysikatsdistrikt med bopæl i Holbæk. Han døde 14.8.1898 efter at have taget sin afsked som fysikus i 1895. I sin Korsør-tid var Tolderlund medlem af byrådet, og fra 1865 til 1871 var han formand for Den almindelige danske Lægeforening.¹⁷²

Dahl, Christian Theodor blev født på Bjergbygård ved Holbæk den 7.7.1823, hvor faderen var forpagter. Han blev student fra Slagelse og tog lægeexamen i København 1847. Fra 1850 praktiserede han i Haderslev, og fra 1863 var han fysikus i Aabenraa. Allerede året efter blev han afskediget af de nye, tyske magthavere, men fortsatte med at praktisere i Aabenraa, hvor han var stærkt engageret i danske foreningsanliggender. 1877 blev Dahl fysikus i Aalborg og Hjørring amter, han tog sin afsked i 1882. Fra 1879 til 1881 var Dahl medlem af Aalborg byråd. Som privatiserende flyttede han til København, hvor han døde 25.5.1885.¹⁷³

Sønderborg fysikatsdistrikt.

1757 blev der oprettet et selvstændigt fysikat omfattende Sønderborg og Nordborg amter, Sønderborg by, Ærø med Ærøskøbing og godserne Søbygaard, Gudsgave og Graasten (alle beliggende på Ærø).¹⁷⁴

Fra beslutning til handling skulle der imidlertid gå nogle år, idet den første fysikus først tiltrådte i 1764.

Ved reskript af 13. juni 1781 fik fysikatet tillagt det lyksborg-sundevedske distrikt d.v.s. en del af 2. angler-distrikt samt godset Blansgaard i Sundeved.¹⁷⁵

1786 blev Ærø fraskilt som et selvstændigt fysikat. Ærø var en del af Nordborg amt, som i øvrigt udgjorde den nordlige del af øen Als og således af Nørre og Egen herred.

1852-fysikatsreformen fastslog, at Sønderborg fysikatsdistrikt

skulle omfatte Sønderborg by, Sønderborg amt, Nordborg amt undtagen Ærø, desuden Sundeved og derværende Graasten gods.

Sønderborg amt omfattede Augustenborg herred (= det tidligere fyrstelige augustenborgske godsdistrikt) og Als Sønder herred.

Nordborg amt bestod af den øvrige, nordlige del af Als, d.v.s. Nørre og Egen herred samt Ærø.

Sundeved omfattede Nybøl herred, grevskabet Reventlow (= Sandbjerg) og Godserne Ballegaard og Bojskov.¹⁷⁶

Efter afståelsen til Prøjsen i 1864 skete der ingen ændringer af fysikatsdistriktet.

Fysici i Sønderborg

1764-1765: Claus Pedersen Ellius (Claudius Petri Ellius)

1765-1773: Friedrich Fabricius

1773-1784: Herluf Flensborg

1786-1812: Georg Heinrich Burchardi

1813-1837: Heinrich Wilhelm Henrici

1838-1853: Friedrich Christian Krüger

1854-1864: Heinrich Johan Mathiesen

Levnedbeskrivelser

Ellius, Claus Pedersen. Som medicinsk student foretog han i 1763 sammen med U. B. Aaskow undersøgelser om kvægsygen. Han blev fysikus i Sønderborg 1764, men allerede året efter blev han fysikus på St. Croix, hvor han døde i første halvdel af 1773.¹⁷⁷

Fabricius, Friederich blev døbt 17.10.1731 i Aabenraa, hvor faderen var apoteker. Han studerede medicin i Halle 1755 og blev dr.med. der 1757. Samme år nedsatte han sig som praktiserende læge i Aabenraa. 1765 blev han landfysikus på Als og Ærø, han døde i Sønderborg 23.3.1773.¹⁷⁸

Flensborg, Herluf blev født 1735 som søn af en toldbetjent. Han blev student i Horsens, tog teologisk examen 1763, var alumne på Ehlers Kollegium 1767-1773, 1770-1773 var han kandidat på Frederiks Hospital. 1771 tog Flensborg medicinsk examen i København, hvor han også blev dr.med. i 1773. Samme år blev han fysikus for Als og Ærø med bolig i Sønderborg, hvor han døde 1785.¹⁷⁹

Burchardi, Georg Heinrich var født 16.3.1744 i Segeberg, hvor faderen var præst. Han studerede i Jena 1763, samme år i København, 1769 blev han cand.med. og dr.med. i Kiel. Straks efter blev han læge i Vestindien og blev i 1786 fysikus i Sønderborg. Han bestred denne stilling til 1812, men døde først 11.6.1821 i Sønderborg.¹⁸⁰

Henrici, Heinrich Wilhelm blev født i Altona 1772, hvor faderen var professor og direktør for gymnasiet. Skolegangen fandt sted på Altona Gymnasium, han studerede medicin i Jena og Kiel, blev dr.med. i Kiel 1799 og besøgte derpå flere hospitaler i Wien. Derefter virkede han som læge i Altona. 1801 blev han livlæge hos Hertugen af Augustenborg og ligeledes livlæge hos enkehertuginde Louise Augusta til dennes død i 1843. 1813 blev Henrici fysikus i Sønderborg, men med bolig i Augustenborg, og bestred dette embede til 1837. 1841 blev han Ridder af Dannebrog, han døde 7.8.1850 i Augustenborg.¹⁸¹

Krüger, Friedrich Christian var født 8.12.1795 i Slesvig, hvor faderen var apoteker. Efter at have frekventeret Slesvig Domscole studerede han fra 1816 medicin i Kiel, i Göttingen 1818, var en periode i Paris, 1821 var han atter i Kiel, hvor han blev dr.med. 1822. Samme år blev han læge i Flensborg, og 1838 blev Krüger interimfysikus i Sønderborg og Nordborg amter. I 1853 blev han afskediget p.gr.a unational holdning. Han døde den 23.1.1866 på Frederiksberg (formentlig bydelen sydvest for Slesvig).¹⁸²

Mathiesen, Heinrich Johan var født 9.9.1815 i København, hvor faderen var købmand. 1834 blev han student fra Borgerdydskolen, og 1841 bestod han medicinsk examen i København. De følgende år

var han kandidat på Frederiks Hospital og siden som overskibslæge på en jordomsejling. 1848 nedsatte han sig som praktiserende læge i Sønderborg, var i 1849 konstitueret overlæge i hæren. 1854 blev Mathiesen udnævnt til fysikus i Sønderborg, men blev 10 år senere afskediget af tyskerne. 1865 blev han distriktlæge i Køge og bestred denne stilling til 1888. Han døde i Roskilde 9.10.1897.¹⁸³

Husum fysikatsdistrikt

Ved reskriptet af 19. august 1757 blev der oprettet et selvstændigt fysikat for Husum amt, fogderierne Svabsted og Rødenæs, byerne Husum og Friederichstadt samt landskabet Nordstrand, øen Pelworm og de øvrige Halliger.

En kancelliskrivelse af 16. juni 1829 statdfæster overdragelse af visse fysikatpligter i byen Friederichstadt til en der bosiddende læge.¹⁸⁴

I 1852 udskilles Friederichstadt fra Husum fysikatsdistrikt, idet byen indgår i Sønderstapel fysikatsdistrikt.

I 1864 bliver Husum og Bredsted amter sammenlagt, men begge amters fysikater bliver bevaret – Bredsted Fysikat blev oprettet i 1822.¹⁸⁵

Fysici i Husum

1757-1789: Georg Wiggers

1789-1800: Henning Adolph Kiesbüy

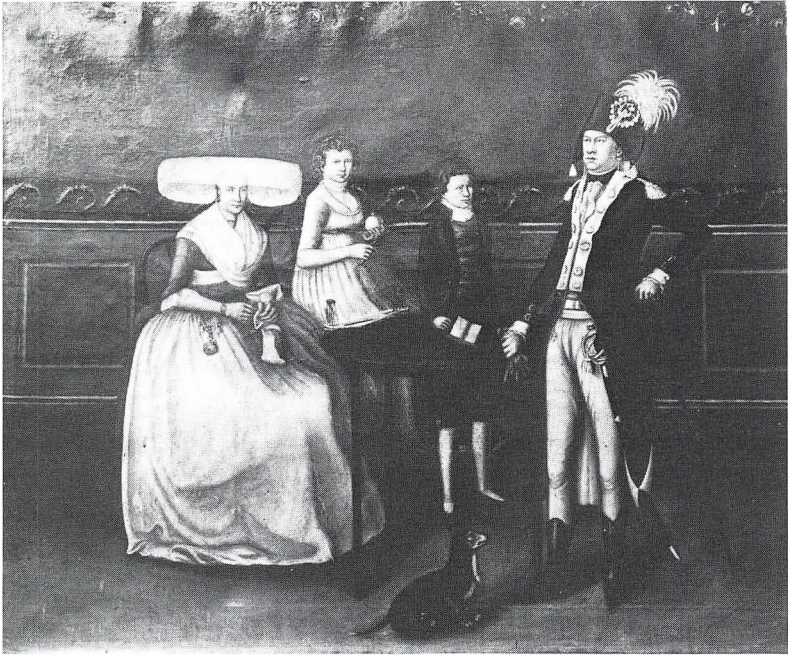
1802-1809: Jan de Vicq-Tholen

1809-1838: Thomas Friedlieb

1838 (konstitueret): Georg Hermann Versmann

1838-1853: Georg Nicolaus Wülfke

1854-1863 (eller 1864?): Hans Nicolaj Hansen

Jan de Vicq-Tholen (med familie) 1761-1809.

Levnedsbeskrivelser

Wiggers, Georg var født 3.3.1712 i Bredsted, søn af diakon (= præst). Han studerede i Jena 1732, i Halle 1736, hvor han dette år blev dr.med. Før 1746 nedsatte han sig som praktiserende læge i Krempe og virkede der til han i 1757 blev fysikus i Husum og Friederichstadt. Han døde i Husum 1803, men forlod embedet i 1789.¹⁸⁶

Kiesbüy, Henning Adolph var også søn af en diakon, han blev født i Gelting 14.1.1759. Fra 1779 studerede han medicin i Kiel, i 1781 i København og blev dr.med. i Kiel 1785. 1789 udnævntes han til fysikus i Husum og Friederichstadt. Han døde i Husum 26.11.1800.¹⁸⁷

de Vicq-Tholen, Jan var født i Leeuwarden, Friesland i Holland den 29.1.1761. Efter at være blevet dr.med. virkede han som læge i Fran-

ken, derpå i Sachsen-Lauenburg og siden i Husum. Han blev fysikus i Husum 1802 og døde der 7.5.1809. Han var medlem af Det slesvig-holstenske Sanitetskollegium.¹⁸⁸

Friedlieb, Thomas var søn af lensmanden i Oldenswort i Eidersted og blev født der 21.3.1778. Han studerede medicin i Kiel 1799, i København 1801 og atter i Kiel 1802, hvor han blev dr.med. i 1803. 1809 blev Friedlieb interimfysikus i Husum og Friedrichstadt og døde i Husum 17.4.1838. Han skrev flere artikler om epidemiske sygdomme, således i 1802 om kokoppevaccination og i årene 1826-1829 om epidemiske sygdomme i Husum fysikatsdistrikt og de tilgrænsende marskområder. I 1830 var Friedlieb initiativtager til oprettelse af et fattighus i Husum.¹⁸⁹

Versmann, Georg Hermann blev født 17.9.1806 i Tønning, hvor faderen var fysikus (se Eidersted). Han gik i skole i Lübeck til 1824, da han begyndte det medicinske studium i Kiel. 1825 var han i Göttingen, men 1829 blev han dr.med. i Kiel. Samme år nedsatte han sig som praktiserende læge i Friedrichstadt. Fra maj til oktober 1838 var Versmann konstitueret fysikus i Husum. Derefter virkede han som practicus i følgende byer: Husum, Friedrichstadt, Nienstedten og Blankenese, hvor han døde 30. eller 31.8.1885.¹⁹⁰

Wülfke, Georg Nicolaus var født i Husum 30.1.1800, hvor faderen Nicolaus Gottfried Wülfke var læge. Efter skolegang i Husum studerede han medicin i Kiel fra 1819, i Göttingen 1821 og blev dr.med. i Kiel 1823. Samme år blev han læge på øen Føhr, i 1824 landskabslæge på øen Sild, hvor han virkede til 1838, da han blev interimfysikus i Husum. Wülfke blev afskediget p.gr.a. unational holdning i 1853, men forblev i Husum, hvor han døde 31.3.1858. 1850-53 var han tillige fysikus i Bredsted.¹⁹¹

Hansen, Hans Nicolaj foreligger der kun sparsomme oplysninger om. Han var konstitueret fysikus i Ekerneførde 1853 og var fysikus i Husum fra 1854 til 1863 eller 1864. Han døde i 1863 eller 1864. Det angives, at han var født i kongeriget – altså ikke i hertugdømmerne.¹⁹²

Slesvig fysikatsdistrikt

Omfattende byen Slesvig, amterne Gottorp og Mårkær samt landskabet Stapelholm udgjorde det fysikatsdistriktet, der blev oprettet som følge af reskript af 19. august 1757.

I 1777 flyttedes Hohn herred og Stapelholm i administrativ henseende til Hytten amt og dermed fra Slesvig fysikatet til Ekernefærde fysikatsdistrikt.¹⁹³

1852 fraskiltes Kappel og den sydøstlige del af Angel, der kom til at udgøre størstedelen af det nyoprettede Kappel fysikat.²³⁶ Slesvig fysikatsdistrikt bestod derefter af byen Slesvig, Arnæs og Treia herreder, Bollingsted fogderi, Krop og Meggerdorf herreder, Satrup og Strukstrup herreder, St. Johannes Klosters distrikt, de adelige godser Farensted og Flarupgård samt kancelligodserne Grumby, Tolkskovby og Vinning.¹⁹⁴ (St. Johannes = St. Hans).

Slesvig fysikatsdistrikt forblev uændret som 11. fysikatsdistrikt efter 1864.

Der foreligger ikke oplysninger om udnævnelse af en fysikus i Slesvig før i 1768. Det kan derfor tænkes, at fysikus i Flensborg, G.D. Bössel, hvis distrikt hidtil havde omfattet det nyoprettede Slesvig fysikatsdistrikt, fortsatte med at fungere i Slesvig-distriktet i endnu 11 år efter reskriptets udstedelse. Dog kan det heller ikke udelukkes, at den første fysikus i Slesvig, J. Fürsen, tiltrådte stillingen før 1768 måske allerede omkring 1757, han var i hvert fald praktiserende læge i Slesvig i 1754.¹⁹⁵

Fysici i Slesvig

1768-1778: Joachim Fürsen

1778-1796: Johannes Jacobus Bendixen

1796-1801: Johan Frederik Licht

1802-1824: Carl Ferdinand Suadicani

1824-1836: Conrad Heinrich Maes

1836-1837: konstitueret: Napoleon Friedrich August Peter Hansen

1837-1855: August Klinck

1856-1864: Carl Ludvig Theodor Hauschultz

Levnedbeskrivelser

Fürsen, Joachim var født den 22.9.1717 og døde den 3.5.1778. Det vides, at han havde 2 sønner, Ernst Georg Joachim f. 5.12.1754 i Slesvig og Johann Nicolaus f. 10.11.1757 i Slesvig. Det oplyses, at på tidspunkterne for disse sønners fødsel var Joachim Fürsen livmedicus, han har da givetvis også været praktiserende læge i Slesvig. Har han også være fysikus før 1768?.¹⁹⁶

Bendixen, Johannes Jacobus var født 15.8.1741 i Tønder, hvor faderen var krydderihandler. Han gik i Slesvig Domscole fra 1757, var medicinstuderende i Halle 1762 og blev dr.med. der 1765, hvorpå han blev praktiserende læge i Aabenraa. 1772 blev Bendixen fysikus i Segeberg, og i 1778 blev han fysikus i Slesvig og Gottorp amt samt i Kappel. Han døde i Slesvig 3.5.1796.¹⁹⁷

Licht, Johan Frederik blev døbt i Vemmetofte 5.5.1748, han studerede medicin i Strassburg og blev angivelig dr.med. der i 1776. Kort efter synes han at have etableret sig som praktiserende læge i Slesvig. 1796 udnævntes han til fysikus der. Ved sin død den 26.5.1801 omtaltes han som licentiat i medicin og kirurgi og kongelig dansk archiater og fysikus i Slesvig.¹⁹⁸

Suadicani, Carl Ferdinand blev født 17.12.1753 i Preetz, hvor faderen var apoteker. Han studerede medicin i Kiel fra 1770 og i Göttingen fra 1772, hvor han blev dr.med. i 1774. Han nedsatte sig som praktiserende læge i Preetz, men flyttede 1778 til Glückstadt. 1788 blev han fysikus i Segeberg (byerne Segeberg og Oldesloe, amterne Segeberg og Traventhal), men forlod allerede i 1793 embedet idet han blev livlæge for Hertugen af Augustenborg. 1796 ledsagede han den daværende kronprins, senere Kong Frederik VI på en baderejse. Året forinden var han blevet kongelig dansk archiater. 1801 blev Suadicani livlæge for Landgreve Carl af Hessen, som boede på Gottorp Slot, og i 1802 blev han fysikus i Gottorp amt og Slesvig by. Suadicani var initiativtager til oprettelsen af Sindssygehuset i Slesvig,

Carl Ferdinand Suadicani
1753-1824.

det første danske sindssygehospital udenfor Københavns kommune. Han døde i Slesvig den 22.2.1824.¹⁹⁹

Maes, Conrad Heinrich blev født i Kiel 12.1.1788. Faderen var krigsråd, læge og kirurg. Maes studerede medicin og kirurgi i Kiel og København, tog kirurgisk examen i København og blev dr.med. i Kiel 1812. 1812-14 virkede han som læge i Kiel, 1814 blev han fysikus i Neumünster, og i 1824 flyttede han som fysikus til Slesvig. Han var medlem af direktionen for sindssygehuset. Maes døde i Slesvig 26.8.1836.²⁰⁰

Hansen, Napoleon Friedrich August Peter havde fra ca. 1829 til 1832 været reservelæge ved Sindssygehuset i Slesvig og derpå praktiserende i Slesvig. Fra 1836 til 1837 var han konstitueret fysikus i Slesvig.

Han var født på godset Schierensee og blev dr.med. i Kiel 1827. Han var ivrig slesvig-holstener, hvorfor det oplyses om ham i 1851: »amnesti udelukket«. Han levede senere i Elmshorn.²⁰¹

Klinck, August var født i 1792 (el. 1793?) i Hansühn i Vagrien (= Øst-Holsten). Han blev dr.med. i Kiel 1820 og etablerede straks efter praksis i Tønning. 1825 blev han interimsfysikus i Neumünster, og i 1837 blev han interimsfysikus i Slesvig. 1853 ændredes titulaturen til fysikus i Slesvig. Klinck lod sig pensionere i 1855 og oprettede året efter i Slesvig et privat asyl for nervesvækkede, som han havde stor forståelse for, idet han gennem mange år havde været medlem af direktionen for sindssygehuset. Han døde 27.7.1863.²⁰²

Hauschultz, Carl Ludvig Theodor var født 25.2.1820 i København, hvor faderen var kontorchef og kammerråd. Han blev i 1837 student fra Borgerdydskolen og tog medicinsk examen i København 1843. I krigen 1848-50 var han militærlæge, således overlæge ved lasaret i Slesvig 1850, 1851 var han konstitueret overlæge ved lasaret i Flensborg og senere ved militæret i Angel og Rendsborg. Fra 1856 til 1864 var han fysikus i Slesvig samt medlem af sindssygehusets direktion. Han blev afskediget i 1864 af prøjserne, tog til København, hvor han blev praktiserende læge, sidenhen distriktslæge og kommunelæge der indtil 1890. Hauschultz døde i København 11.8.1901.²⁰³

Carl Ludvig Theodor
Hauschultz
1820-1901.

Ekernførde fysikatsdistrikt

Dette fysikat omfattede Ekernførde by og Hytten amt. Det blev oprettet som følge af reskriptet af 19. august 1757.

Ligesom for Slesvig fysikats vedkommende synes Ekernførde fysikatet ikke at være blevet adskilt fra Flensborg fysikat før i 1768. Dog kan den første fysikus i Ekernførde både teoretisk og praktisk godt være tiltrådt umiddelbart efter reskriptets udstedelse, idet han – G. F. Wegner – var praktiserende læge i Ekernførde fra 1753. Foreligger der en trykfejl – 1768 i stedet for 1758 –, som er gået igen fra kildemateriale til kildemateriale?

Ved fysikatets oprettelse bestod Hytten amt af Hytten herred eller rettere Hytten len, men 1777 blev Hohn herred og landskabet Stappelholm administrativt flyttet fra Gottorp amt således også fra Sles-

vig fysikatsdistrikt til Hytten amt og dermed til Ekerneførde fysikatsdistrikt.²⁰⁴

Ved oprettelsen af et fysikatsdistrikt i Sønderstapel i 1852 kom dette blandt andet til at bestå af Hohn herred og Stapelholm, således at Ekerneførde fysikatsdistrikt derefter bestod af Ekerneførde by, Hytten herred, Dänischwohld distrikt samt den vestlige del af Svansø distrikt. Svansø, beliggende syd for Slien var og er stadig domineret af godser med tilhørende landsbyer. De vestlige godser blev henlagt under Ekerneførde fysikatsdistrikt, medens de østlige kom under fysikatet i Kappel.²⁰⁵

Et bestallingsdokument dateret 1. februar 1648 omhandler ansættelse af medicinsk kandidat *Johannes Rager* som stadsfysikus i Ekerneførde. Der foreligger i øvrigt intet andet sikkert om dr. Rager eller stadsfysikusembetet i Ekerneførde.²⁰⁶

Fysici i Ekerneførde

1768-1787: Georg Ferdinand Wegener

1788-1808: Johann Ernst Freiderich Wegener

1809-1813: intet navn i Hof- og Statskalenderen

1814-1824: Adolph Friedrich Lüders

1825-1852: Heinrich Christian Clairant Petersen

1853 konstitueret: Hans Nicolaj Hansen

1854-1877: Friedrich August Theodor von Wasmer

Levnedskrivelser

Wegener, Georg Ferdinand blev født i Eutin ca. 1730, studerede i Göttingen 1748, var læge i Ekerneførde fra 1753. Han blev fysikus i Ekerneførde 1768 (1758?) og døde der 13.12.1787.²⁰⁷

Wegener, Johann Ernst Friedrich (Johannes Ernestus Friedericus) var født 13.7.1763 i Ekerneførde som søn af fysikus G. F. Wegener. Han

blev student fra Kiel 1782, studerede medicin i Göttingen og siden i Kiel, hvor han blev dr.med. 1788. Samme år blev han fysikus i Ekernførde og var dette til sin død 21.2.1808 i Ekernførde.²⁰⁸

Lüders, Adolph Friedrich blev født 5.10.1791 på Lundsgård, Grundhof sogn. Faderen var herredsfoged i Ny herred i Angel. Lüders gik i skole i Tønning og Husum og studerede medicin i Kiel fra 1809, i Berlin 1811, København 1812, blev dr.med. i Kiel 1812, og tog samme sted fysikatsexamen i 1814. Samme år fik han embedet som interimsfysikus i Ekernførde og bestred denne stilling til 1824, da han blev ordinær professor i Kiel. Lüders døde 14.12.1831 efterladende en stor videnskabelig produktion.²⁰⁹

Petersen, Heinrich Christian Clairant var født 21.10.1795 i Rendsborg, hvor faderen var lærer. Han blev dr.med. i Kiel 1822 og fysikus i Ekernførde 1825. Den 10.12.1852 blev han afskediget med pension – formentlig p.gr.a. anti-dansk sindelag. Han døde 5.4.1854.²¹⁰

Hansen, Hans Nicolaj var konstitueret fysikus i Ekernførde i 1853, fra 1854 til 1863 var han fysikus i Husum, hvor han døde i 1863 (eller 1864?).²¹¹

von Wasmer, Friedrich August Theodor var søn af godsejeren på Binebek i Sieseby sogn, hvor han fødtes den 27.4.1814. Efter skolegang i Rendsborg studerede han medicin i Kiel fra 1834 og tog doctorgraden der 1839. Samme år nedsatte han sig som læge i Ekernførde. 1854 udnævntes von Wasmer til fysikus i Ekernførde. Han fortsatte i embedet efter 1864, man må således formode, at han ikke har været slesvig-holstener i krigen 1848-50, siden han blev fysikus umiddelbart efter, og at han ikke har været udpræget dansk-national i tiden op mod 1864. I 1875 ændredes von Wasmer's stillingsbetegnelse til Kreisphysicus. Han blev pensioneret i 1877, flyttede til Weimar, hvor han døde 28.7.1895.²¹²

Ærø fysikatsdistrikt

Ved reskript af 19. august 1757 blev det bestemt, at øen Ærø skulle henhøre under Sønderborg fysikatsdistrikt, men i 1786 blev Ærø fraskilt og blev et selvstændigt fysikat.

Dette blev fastholdt ved forordning af 19. december 1852, og ved fredsslutningen efter krigen med Prøjsen-Østrig i 1864 forblev Ærø under det danske kongerige.

1867 blev Ærø underlagt Fyns stiftsfysikat, og stillingen som fysikus på Ærø blev ændret til et distriktslægeembede.²¹³

Fysici på Ærø

1786-1787: Johan Gottfried Rode

1788-1834: Christian August Møller

1834-1848: Heinrich Christoph Niese

1848-1849: konstitueret: Hans Balthazar Hornbech

1849-1865: Jens Christian Colding

Levnedsbeskrivelser

Rode, Johan Gottfried var født 28.10.1751 i Itzehoe, hvor faderen var skræddermester. Rode var i kirurglære i Itzehoe 1768-71, 1777 var han i København, men virkede iøvrigt som militærkirurg rundt om i Europa. 1784 tager han kirurg-examen i København, og i 1786 tager han medicinsk examen også i København. En periode var han livlæge for Hertugen af Augustenborg. 1786-87 var Rode fysikus og apoteker(!) på Ærø. 1788 blev han stiftslæge på Vallø, hvor han døde 1.12.1816.²¹⁴

Møller, Christian August fødtes i Husum 18.1.1759. Faderen var kleinsmed. 1781 blev han kompagnikirurg i Rendsborg, 1786 kompagnikirurg i København, hvor han tog kirurgisk examen 1788. Fra

1788 til 1834 var Møller landfysikus på Ærø. Han døde i København 11.8.1835.²¹⁵

Niese, Heinrich Christoph blev født 16.10.1810 i Petersdorf på Femern, hvor faderen var kantor. Hans skolegang fandt sted i Rendsborg, og fra 1829 studerede han medicin i Kiel, 1831 i Würtzburg, 1832 i Halle, 1833 blev han dr.med. i Kiel. 1834-48 var Niese fysikus på Ærø. 1848-51 var han generallæge i den slesvigholstenske hær. Fra 1852 virkede han som praktiserende læge i Altona, hvor han døde den 28.8.1887. Under den preussisk-østrigske krig i 1866 var Niese cheflæge ved det preussiske militærlasaret i Altona.²¹⁶

Hornbeck, Hans Balthazar var født 9.1.1800 i København, hvor faderen var toldbetjent. Han blev student fra Metropolitanskolen 1819, tog kirurgisk examen i 1823 og var derpå skibskirurg i 1 år. 1825 tog han medicinsk examen og et par måneder senere licentiatgraden, han blev dr.med. i 1832. 1827-44 var Hornbeck landfysikus i Dansk Vestindien, fra 1844 praktiserede han i København og blev medlem af det kongelige medicinske selskab. 1848-49 var han konstitueret fysikus på Ærø og 1850 konstitueret overlæge ved lasarettet i Assens. Han døde i København 2.2.1870.²¹⁷

Colding, Jens Christian var født 17.6.1805 i Gislev, hvor faderen var præst. Han blev student i Nyborg 1825 og tog medicinsk examen i København 1831. Senere blev han dr.med. i Kiel. Han praktiserede i Svendborg 1832-49 og var medlem af den grundlovgivende rigsdag. 1849-65 var han fysikus på Ærø, først konstitueret, men efter at have taget fysikatsexamen i 1854 fast ansat. 1865-80 var Colding distriktslæge i Svendborg, flyttede derpå til København, hvor han døde 4.7.1883.²¹⁸

Jens Christian Colding
1805-1883.

Bredsted Fysikatsdistrikt

Ved kancelliskrivelse af 3. august 1822 meddelte det Kongelige Slesvig-Holsten-Lauenburgske Kancelli, at hans Majestæt den 22. i forrige måned havde resolveret, at Bredsted amt skulle udskilles fra Flensborg fysikatsdistrikt, og at det skulle udgøre et selvstændigt fysikatsdistrikt.²¹⁹

Dette fysikatsdistrikt omfattende Nørre Gøs herred forblev uændret ved forordningen af fysikatsdistrikterne i 1852; og ligeledes fortsatte det at bestå efter 1864.

Fysici i Bredsted

1822-1843: Niss August Lorenzen

1844-1850: Timotheus Hilarius Christian Feddersen

1850-1853: Georg Nicolaus Wülfke

1854-1886: Friedrich Ludwig Theodor Havenstein.

Levnedsbeskrivelser

Lorenzen, Niss August var født i Haderslev den 7.10.1792. Faderen var amtsforvalter. Han studerede medicin i Kiel fra 1812, i Göttingen 1814, senere i Berlin, blev dr.med. i 1817. Samme år blev han practicus i Bredsted, 1819 bestod han fysikatsexamen i Kiel. 1822-43 var Lorenzen interimsfysikus i Bredsted, hvor han døde sidst i september 1843. Han var broder til stænderdeputerede Peter Hjort Lorenzen fra Haderslev.²²⁰

Feddersen, Timotheus Hilarius Christian blev født 22.4.1806 i Bredsted, hvor faderen var over- og landsretsadvokat. Hans skolegang fandt sted i Husum og Slesvig. Fra 1824 studerede han jura i Kiel, men skiftede over til det medicinske studium og blev dr.med. i Kiel 1831. Han nedsatte sig som praktiserende læge i Bredsted og blev fysikus der i 1844. 1850 blev Feddersen afskediget, men fortsatte som practicus i Bredsted til han »opgav sin landpraksis 1886«. Han døde i Bredsted 9.11.1890.²²¹

Wülfke, Georg Nicolaus var fysikus i Husum 1838-1853 (se dette). Han var i overgangsperioden 1850-1853 tillige fysikus i Bredsted indtil retsopgøret efter treårskrigen og udarbejdelsen af fysikatsforordningen af 1852 var tilendebragt.²²²

Havenstein, Friedrich Ludwig Theodor var søn af en præst og født den 19.11.1813 i Ulvesbøl. Han gik i Slesvig Domscole og studerede medicin i Kiel fra 1836, blev dr.med. der i 1841. Han blev praktiserende læge i Bredsted, hvor han i 1854 blev fysikus. Han blev i embedet efter 1864 og blev fra 1875 tituleret Kreisphysicus i Husum-Bredsted. Han døde i Bredsted 26.8.1886.²²³

Gram fysikatsdistrikt

Ved forordning af 19. december 1852 blev der oprettet et selvstændigt fysikat i Gram bestående af Haderslev Vesteramt, der omfattede Frøs-, Kalvslund-, Nørre Rangstrup- og Hviding herreder. Hertil kom Gram og Nybøl godser, som var en del af det tidligere 2. angler-distrikt.²²⁴ I administrativ henseende var fysikatsdistriktet meget kompliseret, idet det udgjorde den væsentlige del af de såkaldte blandede kongerigske/slesvigske sogne.

Gram fysikat fortsatte med at bestå efter 1864, men fik da tillagt de kongerigske (= nørrejske) dele rundt om i sognene. I året 1900 blev fysikatet nedlagt og sammenlagt med Haderslev distrikt.

Fysicus i Gram

1854-1876: Martin Reimers.

Levnedsbeskrivelse

Reimers, Martin var født 17.8.1812 i Wiemersdorf, Bramstedt sogn, Segeberg amt. Han blev dr.med. i Kiel 1839 og blev derpå praktiserende læge i Haderslev. 1841 flyttede han til Gram, hvor han i 1854 blev fysikus. I 1860 oprettedes et sygehus i Gram, og Martin Reimers blev straks den første lægelige leder af det. Han bestred både embedet som fysikus og stillinger som sygehuslæge til sin død i Gram den 4.2.1876.²²⁵

Martin Reimers
1812-1876.

Ribe amts søndre lægedistrikt

Oprettet 1859 med bopæl i Højer. Embedet blev beklædt af *Frantz Anton Heyn* (f. 18.6.1828, d. 11.12.1913) fra 1859 til 1867, da han blev afskediget af den prøjsiske regering. Heyn var 1869-89 distriktslæge i Sakskebøbing og Nysted.

Niebøl fysikatsdistrikt

Dette distrikt blev oprettet i følge forordningen af 19. december 1852 og opstod ved deling af Tønder fysikatsdistrikt. Det bestod af Syd-Tønder amt, der omfattede Kær, Viding og Bøking herreder samt østerlandet på øen Før.²²⁶

Vesterlandet på Før og øen Amrum var nørrejyske eller kongerrigske enklaver og blev således i 1859 en del af Ribe søndre lægedistrikt.²²⁷

Niebøl fysikatsdistrikt fortsatte med at bestå efter 1864, hvor Amrum og vestdelen af Før blev overflyttet til Niebøl fysikat.

Fysicus i Niebøl

1853-1864: Niels Westy Bech

Levnedbeskrivelse

Bech, Niels Westby var født 1.3.1825 i København, hvor faderen var justermester. Han blev student fra Borgerdydskolen i 1843 og tog lægeexamen i København 1852. Derpå var han kandidat på Almindelig Hospital 1852-53, en kort periode i 1853 var han practicus i Ballum, tog fysikatsexamen i Flensborg 1853 og blev samme år fysikus i Niebøl, hvor han virkede, til han blev fordrevet af tyskerne 1864. Fra 1864 til 1882 var Bech praktiserende læge i Køge. Få måneder i 1869 var han distriktslæge i Nykøbing Sjælland, 1871-72 var han medlem af Køge byråd, han døde i København 7.1.1885.²²⁸

Kappel fysikatsdistrikt

I følge forordning af 19. december 1852 blev der oprettet et selvstændigt fysikat omkring flækken Kappel, omfattende denne by, den sydøstlige del af Angel (Slies- og Fysing herred, Kappel herred = 1. angler-distrikt) samt godsområderne i den østlige del af Svansødistrikt (halvøen syd for Slien). Størstedelen af fysikatet blev således frastykket Slesvig fysikatsdistrikt.²²⁹

1864 blev fysikatet opretholdt.

Fysicus i Kappel

1853-1896(?): Asmus Julius Thomas Thomsen

Levnedbeskrivelse

Thomsen, Asmus Julius Thomas var søn af en godsejer på Brunsholm, Esgrus sogn i Angel, hvor han blev født 19.6.1815. Han gik i Slesvig Domscole, studerede medicin fra 1834 i Kiel, København og Berlin, 1839 blev han dr.med. i Kiel. Samme år nedsatte han sig som praktiserende læge i Gelting, året efter i Sieseby, senere i Maasleben. 1853 blev Thomsen fysikus i Kappel og synes at have varetaget dette embede til sin død 3.2.1896 i Kappel.²³⁰

Thomsen skrev adskillige digte, og desuden beskrev han i 1875 en sygdom, myotonia congenita, som var familiær, og som han selv led af, siden kaldt Thomsen's disease.²³¹

Sønderstapel fysikatsdistrikt

1852 blev der oprettet et selvstændigt fysikatsdistrikt i følge forordning af 19. august samme år omfattende landskabet Sønderstapel, byen Friederichstadt, kancelligodset Neulandshof og Kleinseer Ko og samt Hohn herred.²³² Disse områder havde hidtil hørt under Ekernefælde fysikatsdistrikt, Friedrichstadt dog under Husum. Alleerede i 1810 blev det ved en forordning af 21. august bestemt, at der til aflastning for fysikus i Ekernefælde skulle ansættes en distriktslæge og oprettes et apotek i Sønderstapel.²³³

Efter 1864 fortsatte Sønderstapel med at være et selvstændigt fysikatsdistrikt.

Stapelholm er landskabet mellem åerne Ejder, Trene og Sorge.

Fysici i Sønderstapel

1853-1859: Christian Heinrich August Schrøder

1859- : Heinrich August Theodor Schacht

Levnedbeskrivelser

Schrøder, Christian Heinrich August, var født i Kiel (år?), hvor han også studerede medicin og blev dr.med. i 1836. 1852 blev han landskabslæge (= distriktslæge) i Sønderstapel, og året efter blev han fysikus samme sted. 1859 forlod han stillingen og blev læge i Hennstedt i Norder-Ditmarsken, hvor han døde 2.3.1865.²³⁴

Schacht, Heinrich August Theodor blev født i 1813 i Büsum i Norder-Ditmarsken. Han blev examineret kirurg i 1836, praktiserede fra 1837 i Wesselburen og senere i Tating i Eidersted. 1848 blev Schacht dr.med. i Rostock, og 1859 blev han fysikus i Sønderstapel. Han forblev i embedet efter 1864, tog bopæl i Friedrichstadt og tituleredes fra 1875 Kreisphysicus. Den 24. oktober 1884 fejrede han sit 25-års fysikus-jubilæum.²³⁵

RESUME

I 1603 omtales den første embedslæge i hertugdømmet Slesvig, idet byen Flensborg ansatte en stadsfysikus. En sådan medicinalperson har siden været ansat i Flensborg by og fra 1696 desuden også for landområder uden for bydistriktet.

1648 omtaltes en stadsfysikus i Ekernførde by, men en permanent stilling var det ikke. 1682 oprettedes et fysikatsdistrikt i Haderslev, i 1691 i Tønder, 1703 på Femern, og i hvert fald fra 1739 var der en fysikus i Eidersted.

En egentlig dækning af hele landsdelen i medicinal-administrativ henseende har der sandsynligvis været fra sidst i 1720-erne, men den synes først at have fungeret tilfredsstillende efter 1749. I 1757 blev hertugdømmet opdelt i 10 fysikatsdistrikter: Flensborg, Haderslev, Tønder, Aabenraa, Sønderborg, Slesvig, Ekernførde, Husum, Eidersted og Femern. Ved yderligere opdelinger var der 17 fysikatsdistrikter ved afståelsen af hertugdømmet til Prøjsen i 1864.

De administrative forhold i hertugdømmet Slesvig har gennem århundreder været meget udviklede. Der gøres rede for en del af disse forhold, ligesom det lovmæssige grundlag for fysikatsdistrikterne og de funktioner, fysici var pålagt at udføre, gennemgås.

Embedslægenes pligter var at føre tilsyn med medicinalpersonalet, registrere og rådgive angående smitsomme sygdomme, afgive statistiske indberetninger til statsmagten samt foretage retsmedicinske undersøgelser. Det var således de samme pligter, som stadig udgør en væsentlig del af danske embedslægers arbejde. Hertil kom yderligere en pligt til at behandle fattige patienter, der ikke selv kunne betale for lægehjælpen.

Der gøres rede for hvert enkelt fysikatsdistrikt, dets oprettelse, udstrækning og eventuelle deling. De ca. 100 fysici, der har virket i hertugdømmet Slesvig indtil 1864 omtales med en kort biografi.

SUMMARY

In 1603 the first medical officer of public health was mentioned in Slesvig as the town of Flensborg engaged a city physicus. Such a medical person has since been employed in Flensborg, and from 1696 also in territories outside the urban area.

In 1648 a city physicus was mentioned in Eckernförde, but it was not a permanent employment. In 1682 a physical district was established in Haderslev, in 1691 in Tønder, in 1703 on Femarn and at any rate from 1739 there was a physicus in Eidersted.

A real covering of the whole province there has probably been from the late 1720es, but not until after 1749 it seems to have acted satisfactorily.

In 1757 the duchy was divided up in 10 physical districts: Flensborg, Haderslev, Tønder, Aabenraa, Sønderborg, Slesvig, Ekernförde, Husum, Eidersted and Femarn. On further divisions there were 17 physical districts at the surrender of the duchy to Prussia in 1864.

The administrative conditions in Slesvig have throughout centuries been very complicated. Some of these conditions have been explained, and also the legal foundation of the physical districts and functions which physici were ordered to execute have been gone through.

The duties of the medical officers were to supervise the medical personnel, register and advise regarding infectious diseases and to perform medico-legal inquiries. In this way it is the same duties that still make out a considerable part of the work of the Danish medical officers. Add to this a duty to treat poor patients, who could not themselves pay for the medical treatment.

There has been given an account of each individual physical district, its foundation, area and possible partition. Approximately 100 physici who have worked in the duchy of Slesvig until 1864 have been mentioned with a short biography.

ZUSAMMENFASSUNG

Im Jahre 1603 wird der erste Amtsarzt im Herzogtum Schleswig erwähnt, als die Stadt Flensburg eine Stadtphysikus einstellte. Ein solcher Mediziner wurde seitdem in der Stadt Flensburg angestellt und seit 1696 darüber hinaus auch in den Landgebieten außerhalb des Stadtdistrikts. – 1648 wird ein Stadtphysikus in Eckernförde erwähnt, aber es handelte sich dabei nicht um eine dauerhafte Anstellung. 1682 wurde ein Physikatsdistrikt in Hadersleben eingerichtet, 1691 in Tondern, 1703 auf Fehmarn, und in Eiderstedt gab es mit Sicherheit seit 1739 einen Physikus. – Eine eigentliche Abdeckung des ganzen Landesteils im Hinblick auf die medizinische Verwaltung war wahrscheinlich seit Ende der zwanziger Jahre des 18. Jahrhunderts vorhanden, aber sie scheint erst nach 1749 funktioniert zu haben.

1757 wurde das Herzogtum in zehn Physikatsbezirke aufgeteilt: Flensburg, Hadersleben, Tondern, Apenrade, Sonderburg, Schleswig, Eckernförde, Husum, Eiderstedt und Fehmarn. Nach weiteren Teilungen gab es 17 Physikatsdistrikte, als das Herzogtum 1864 an Preußen abgetreten wurde.

Die administrativen Verhältnisse im Herzogtum Schleswig waren Jahrhunderte hindurch sehr verwickelt. Einige dieser Verhältnisse werden dargestellt, ebenso die gesetzliche Grundlage der Physikatsdistrikte und die den Physikussen auferlegten Aufgaben.

Die Pflichten der Amtsärzte bestanden darin, das medizinische Personal zu beaufsichtigen, ansteckende Krankheiten zu registrieren und in bezug auf diese zu beraten, der Staatsgewalt statistische Berichte zu liefern sowie gerichtsmedizinische Untersuchungen vorzunehmen. Es handelte sich also um die gleichen Pflichten, die nach wie vor einen wesentlichen Teil der Arbeit dänischer Amtsärzte ausmachen. Dazu kam außerdem die Pflicht, arme Patienten zu behandeln, die die ärztliche Hilfe nicht selbst bezahlen konnten.

Jeder einzelne Physikatsdistrikt wird dargestellt, seine Erreichung, Ausdehnung und eventuelle Teilung. Die etwa 100 Physikusse, die bis 1864 im Herzogtum Schleswig tätig waren, werden in einer kurzen Biographie erwähnt.

LITTERATUR

De i parentes med kursiv anførte forkortelser er benyttet i listen over henvisninger.

- Achelis, Thomas Otto: Die Ärzte in Herzogtum Schleswig bis zum Jahre 1804. Kiel 1966. (*Achelis Ärzte*)
- Achelis, Thomas Otto: Haderslev i gamle Dage 1627-1800. Bind 2, 1929. (*Achelis Haderslev*)
- Achelis, Thomas Otto: Lægevidenskabelige Studenter fra Hertugdømmet Slesvig, 1517-1864. Sønderjysk Månedsskrift, 36. årgang, 1960, p. 8-10 og p. 64-68.
- Achelis, Thomas Otto: Matrikel der schleswigschen Studenten 1517-1864. 3 bind, 1966-67, Gad, København (*Achelis Studenten*)
- Alberti, Eduard: Lexikon der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen und Eutinischen Schriftsteller von 1829 bis Mitte 1866. Kiel 1868. (*Alberti*)
- Alberti, Eduard: Lexikon der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen und Eutinischen Schriftsteller von 1866 bis 1882. Kiel 1885. (*Alberti*)
- Andresen, Ludwig: Bürger- und Einwohnerbuch der Stadt Tondern bis 1869. Kiel 1937. (*Ludw. Andresen*)
- Andresen, Ludwig: Geschichte der Stadt Tondern bis zum dreißigjährigen Krieg (1627). Flensburg 1939.
- Brix, Johannes: Lægevirke i Sønderjylland før 1864. Dansk medicinhistorisk årbog 1980. (*Brix*)
- Burchardi, Georg Christian: Lebenserinnerungen eines Schleswig-Holsteiners. Bücher Nordelbingens, Flensburg 1927.
- Carøe, Kristian: Den Danske Lægestand 1479-1900. 1902-22, 5 bind, repotryk i et samlet bind 1977. (*Carøe*)
- Christensen, Olav: Fysikus Caspar Schunck i Aabenraa. Sønderjysk månedsskrift, nr. 4, 38. årg., 1962 p. 96 (*Christensen*)
- Christoffersen, V.: Den almindelige danske Lægeforening 1857-1932. København 1932. (*Dadl*)
- Chronologische Sammlung der für die Herzogtümer Schleswig und Holstein erlassener Verordnungen und Verfügungen. (*Chron.saml.*)
- Clausen, H. P. og Jørgen Paulsen: Augustenborgerne. Historisk Samfund for Als og Sundeved, bind 58, 1980.
- Den Danske Lægestand, 3., 4., 5., 6., 8., 9., 10. og 11. udgave. (*Lægestand*)
- Dohrn, N.: Die Schleswig-Holsteinische Medicinalverfassung. Heide 1834. (*Dohrn*)
- Egernførde bys historie. Studiefæddingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1980. (*Egernførde*)
- Flensborg Bys Historie. 2 bind, 1954.
- Flensburg, Geschichte einer Grenzstadt. 1966. (*Flensburg Geschichte*)
- Forchhammer, Th.: Sammlung der Gesetze und Verfügungen welche das Medicinalwesen in den Herzogtümern Schleswig und Holstein betreffen. Altona 1824.
- Generalbericht über das öffentliche Gesundheitswesen der Provinz Schleswig-Holstein. Årgang 1870. (*Gesundheitswesen*)

- Gotfredsen, Edv.: Medicinens Historie. 2. udgave, 1964. (*Gotfredsen*)
- Grodum, Tage: Danske Embedslæger 1882-1982. Embedslægeforeningen 1982.
- Grodum, Tage, Sindssygehuset i Slesvig. Dansk medicinhistorisk årbog 1983. (*Grodum*)
- Graef, Fritz: Flensburger Ärzte und Apoteker im 17. Jahrhundert. 100 Jahre Flensburger Ärzteverein e.V. 1884-1984. 1984. (*Graef: Fl. Ärzte*)
- Gundlach, Franz: Das Album der Christian Albrechts Universität zu Kiel 1665-1865. Kiel 1915.
- Heimat, Die. Månedsskrift. Flere numre. (*Heimat*)
- Henningsen, Lars: Lidt om de første sygehuse i Sønderjylland. Sønderjysk månedskrift, nr. 12, 52. årg., 1976 p. 435ff. (*Henningsen*)
- Hertel, Klaus: Tre store københavnske epidemier. Disp. 1979. (*Hertel*)
- Hirsch, August: Biographisches Lexikon der hervorragenden Aerzte aller Zeit und Völker. Bind 1-6, 1884-88.
- Hof- og Statskalender. Talrige årgange (alle som forefindes i Landsarkivet i Aabenraa suppleret med Statsbiblioteket i Århus) fra 1779 til 1864. Hof- og Statskalenderen begyndte at udkomme 1734, årgangene 1814, 1815 og 1816 er aldrig udkommet. (*Hof og Stat*)
- Hvidtfeldt, Johan: Den nordslesvigske embedsstand 1770-1840. Sønderjyske Årbøger, 1958. (*Hvidtfeldt*)
- Ingerslev, Wilhelm: Danmarks Læger og Lægevæsen fra de ældste Tider indtil Aar 1800. Bind I og II, Kjøbenhavn 1873. (*Ingerslev*)
- Jordan, Karl: Christian-Albrechts-Universität Kiel 1665-1965. Neumünster 1965. (*Jordan*)
- Klose, Olaf: Handbuch der Historischen Stätten Deutschland. 1. Band: Schleswig-Holstein und Hamburg, 3. oplag 1976, Alfred Kröner Verlag Stuttgart.
- Kordes, Berend: Lexikon der jetzlebenden Schleswig-Holsteinischen und Eutinischen Schriftsteller. Schleswig 1797. (*Kordes*)
- Københavns Universitet 1479-1979. Bind VII, København 1979. (*Kbb. Univers.*)
- Lübker, D. L. und H. Schröder: Lexikon der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen und Eutinischen Schriftsteller von 1796 bis 1828. Altona 1829. (*Lübker & Schröder*)
- Medicinallovgivning, Den civile, i Kongeriget Danmark med nordlige Bilande og Colonier eller Chronologisk Samling v/F. A. Uldall. Kjøbenhavn 1863 (og flere senere udgaver). (*Civile med.lovgivn.*)
- Michael, J.: Geschichte des ärztlichen Vereins und seine Mitglieder. Hamburg 1896.
- Momsen, Ingwer Ernst: Die Bevölkerung der Stadt Husum von 1769 bis 1860. Kiel 1969. (*Momsen*)
- Norrie, Gordon: Kirurger og Doctores, København 1929. (*Norrie*)
- Paulsen, Jørgen: Augustenborg. GAD, København 1981.
- Philippsen, H.: Alt-Schleswig, Beiträge zur Geschichte der Stadt Schleswig. Schleswig 1924. (*Philippsen*)
- Provinzialberichte, Schleswig-Holsteinische, 1787 til 1834, flere årgange. (*Prov. berichte*)
- Provinzial-Handbuch für Schleswig-Holstein und Herzogtum Lauenburg, årgang 1868. (*Prov.-Handb.*)

- Rasch, Max: Barbieren, Chirurgen und die erste gelehrten Mediziernern in der Stadt Apenrade. Die Heimat, 1951, p. 37-49. (*Rasch*)
- Runge, Johann: Sønderjyden Christian Paulsen. Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg 1981. (*Runge*)
- Staats-Handbuch für die Herzogtümer Schleswig-Holstein auf das Jahr 1849. Altona. (*Staats-Handbuch*)
- Staatskalender für die Herzogtümer Schleswig-Holstein und Lauenburg 1865. Altona. (*Staats-Kalender*)
- Sønderborg bys historie. Bind I og II, Dy-Po bogforlag Sønderborg 1960. (*Sønderborg*)
- Sønderjyllands Historie. III Bind v/ Johanne Skovgaard og Holger Hjelholt, København 1940-42. IV Bind v/ Knud Fabricius. København. (*Sdr.jyll.Hist*)
- Sønderjysk Månedsskrift. Flere numre. (*Sdr.jysk md.skr.*)
- Sørensen, H. P.: Træk af Gram sogns historie. 1963. (*Sørensen*)
- Trap, J. P.: Statistisk-topografisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark. Speciel Deel, Andet Bind, Nørrejylland, Kjøbenhavn 1859. (*Trap Danmark*)
- Trap, J. P.: Statistisk-topografisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig. Kjøbenhavn 1864. Almindelig og Speciel Deel. (*Trap Slesvig*)
- Tønder gennem Tiderne. Bind I og II. Historisk Samfund for Sønderjylland 1943.
- Volbehr, Friedrich und Richard Weyl: Professoren und Docenten der Christian Albrecht Universität zu Kiel 1665 bis 1933. Kiel 1934.
- Aabenraa Bys Historie. Bind 2, 1967 og bind 3, 1974. (*Aabenraa*)

HENVISNINGER

1. Trap Slesvig, alm.del p. 3, Sdr.jyll.Hist. III p. 439
2. Trap Slesvig, alm.del p. 4 og 17, Sdr.jyll.Hist. III p. 439-440
3. Trap Danmark p. 924 ff og p. 1004 ff, Sdr.jyll.Hist. IV p. 4
4. Trap Slesvig, alm.del p. 49, Sdr.jyll.Hist. IV p. 431
5. Trap Slesvig, alm.del p. 81, Sdr.jyll.Hist. III p. 407
6. Trap Slesvig, alm.del p. 66 ff, Sdr.jyll.Hist. IV p. 4-5
7. Sdr.jyll.Hist III p. 265 og p. 331
8. Trap Slesvig, spec.del p. 98 ff
9. Achelis Ärzte p. 16
10. Achelis Ärzte p. 16 og p. 21
11. Achelis Ärzte p. 16 og p. 26, Ludw. Andresen p. 133 og p. 177
12. Achelis Ärzte p. 16 og p. 28
13. Achelis Ärzte p. 16 og p. 28-29
14. Dohrn p. 63
15. Dohrn p. 43, Brix p. 67, Hvidtfeldt p. 191
16. Chron.Saml. 1757, Dohrn p. 64, Brix p. 68
17. Chron.Saml. 1750, Dohrn p. 63, Trap Slesvig alm.del p. 81, Sdr.jyll.Hist. III p. 407
18. Trap Slesvig alm.del. p. 81
19. Sdr.jyll.Hist. III p. 405-406
20. Chron.Saml. 1781, Dohrn p. 63
21. Achelis Ärzte p. 11
22. Achelis Ärzte p. 11, Dohrn p. 54
23. Chron.Saml. 1787, Dohrn p. 65
24. Chron.Saml. 1810, Dohrn p. 69
25. Hof og Stat
26. Chron.Saml. 1822, Dohrn p. 62
27. Chron.Saml. 1823, Dohrn p. 69
28. Chron.Saml. 1852, Brix p. 69-70
29. Trap Slesvig alm.del p. 60
30. Civile med.lovgivn., Trap Danmark p. 1004 ff
31. Civile med.lovgivn., Dohrn p. 36 ff (og Danske Lov)
32. Dohrn p. 43, Brix p. 13
33. Jordan p. 9 ff
34. Jordan p. 15 ff
35. Sdr.jyll.Hist. III p. 391 og IV p. 31-32, Jordan p. 25, Runge p. 276 og 325
36. Brix p. 67, Hvidtfeldt p. 191
37. Dohrn p. 45
38. Gotfredsen p. 292 og p. 580, Hertel p. 25 ff
39. Sdr.jyll.Hist. III adskillige steder, bl.a. p. 213 ff
40. Sdr.jyll.Hist. III p. 398, Achelis Ärzte p. 7
41. Chron.Saml. 1786, Brix p. 14
42. Chron.Saml. 1788

43. Chron.Saml. 1798, Brix p. 14-15
44. Chron.Saml. 1798, Brix p. 15
45. Chron.Saml. 1801, Brix p. 15
46. Chron.Saml. 1804, Dohrn p. 45-52
47. Gotfredsen p. 586, Hertel p. 27
48. Chron.Saml. 1809, Brix p. 15-16
49. Chron.Saml. 1811, Brix p. 16
50. Chron.Saml. 1817, Brix p. 16, Dohrn p. 6
51. Chron.Saml. 1835, Brix p. 16
52. Chron.Saml. 1839, Brix p. 16
53. Chron.Saml. 1849, Brix p. 84
54. Chron.Saml. 1850, Brix p. 85
55. Chron.Saml. 1851, Brix p. 85
56. Chron.Saml. 1852, Brix p. 86
57. Prov.-Handb. p. 302 ff
58. Kbh.Univers. p. 73
59. Chron.Saml. 1829, Dohrn p. 64
60. Dohrn p. 53
61. Chron.Saml. 1823, Dohrn p. 60
62. Chron.Saml. 1806, Dohrn p. 56-57
63. Chron.Saml. 1808, Dohrn p. 58
64. Chron.Saml. 1816, Dohrn p. 59
65. Dohrn p. 356, Gotfredsen p. 163 ff
66. Dohrn p. 53, Egernfærde p. 126
67. Dohrn p. 356
68. Dohrn p. 357-359
69. Chron.Saml. 1792
70. Chron.Saml. 1828, Dohrn p. 360
71. Chron.Saml. 1808, Dohrn p. 58
72. Dohrn p. 53
73. Dohrn p. 53
74. Dohrn p. 53
75. Dohrn p. 63
76. Chron.Saml. 1770
77. Chron.Saml. 1791, Dohrn p. 67
78. Chron.Saml. 1793, Dohrn p. 55
79. Chron.Saml. 1820, 1822, 1824 og 1826, Dohrn p. 59
80. Sdr.jysk md.skr. 38. årg. 1962 nr. 4 p. 96 = Christensen
81. Staats-Handbuch
82. Staats-Handbuch p. 19 ff
83. Prov.-Handb., Staats-Kalender, Gesundheitswesen
84. Achelis Ärzte p. 16, Brix p. 66, Graef. Fl. Ärzte p. 14
85. Achelis Ärzte p. 43
86. Dohrn p. 63
87. Achelis Ärzte p. 43

88. Trap Slesvig spec.del p. 458 og 460
89. Achelis Ärzte p. 61, Graef Fl.Ärzte p. 12 ff, Fl. Geschichte p. 164
90. Graef: Fl.Ärzte p. 14
91. Achelis Ärzte: 62, Achelis Studenten: 1073
92. Achelis Ärzte: 63, Graef.Fl.Ärzte p. 15
93. Achelis Ärzte: 64, Graef.Fl.Ärzte p. 16, Achelis Studenten: 2505
94. Carøe 1 p. 21, Achelis Studenten: 2591, Achelis Ärzte: 65, Graef.Fl.Ärzte p. 16, Ingerslev I p. 502 ff.
95. Achelis Ärzte: 66, Graef.Fl.Ärzte p. 17
96. Achelis Ärzte: 67, Graef.Fl.Ärzte p. 17, Achelis Haderslev p. 285
97. Achelis Ärzte: 68
98. Achelis Ärzte: 29, Carøe 1 p. 22, Fl.Geschichte p. 209, Ludw. Andresen p. 178, Norrie p. 108ff.
99. Achelis Studenten: 6791, Achelis Ärzte: 3, Carøe 1 p. 79, Kordes: 210, Lübker & Schröder: 707, Ingerslev II p. 553
100. Carøe 3 p. 172-173, Lübker & Schröder: 392
101. Lübker & Schröder: 1160
102. Lübker & Schröder: 190, Alberti: 298
103. Achelis Studenten: 8421, Lübker & Schröder: 302, Alberti: 458, Carøe 3 p. 47
104. Achelis Studenten: 9452, Carøe 3 p. 43, Sdr.jyll.Hist. IV p. 436, Sdr.jysk md.skr. 43. årg. 1967 p. 340-341, Fl. Geschichte p. 390
105. Lægestand 5. udg. p. 44
106. Achelis Ärzte p. 16 og p. 21
107. Achelis Ärzte p. 22
108. Trap Slesvig spec.del p. 3
109. Chron.Saml. 1787, Dohrn p. 65
110. Chron.Saml. 1823, Dohrn p. 69
111. Chron.Saml. 1852, Trap Slesvig spec.del p. 8
112. Achelis Ärzte: 77, Brix: 27, Achelis Haderslev p. 284-285, Norrie p. 85
113. Achelis Ärzte: 96, Brix: 63, Ingerslev II p. 71, Achelis Haderslev p. 285
114. Achelis Ärzte: 97, Brix: 30, Achelis Studenten: 4714, Carøe 1 p. 56-57, Ingerslev II p. 325, Achelis Haderslev p. 285-286
115. Achelis Studenten: 5113, Achelis Ärzte: 99, Brix: 32, Achelis Haderslev p. 184 og p. 286, Sønderborg I p. 178-179
116. Kordes: 147, Achelis Ärzte: 28, Brix: 33, Achelis Studenten: 7573, personlig meddelelse fra Haderslev Byhistoriske Arkiv, Achelis Haderslev p. 286
117. Kordes: 309, Lübker & Schröder: 1088, Achelis Ärzte: 4, Brix: 34, Achelis Haderslev p. 286
118. Achelis Studenten: 7862, Lübker & Schröder: 980, Brix: 35
119. Alberti: 1031, Brix: 36, (Lægestand 3. udg. p. 39)
120. Achelis Studenten: 8926, Brix: 37
121. Lægestand 3. udg. p. 47, Carøe 4 p. 69, Brix: 42, Dadl p. 49
122. Achelis Ärzte p. 16 og p. 26, Trap Slesvig spec.del. p. 130-131
123. Achelis Ärzte p. 11
124. Chron.Saml. 1787, Dohrn p. 65

125. Trap Slesvig spec.del p. 349
 126. Chron.Saml. 1852
 127. Brix p. 115
 128. Trap Slesvig, spec.del p. 97-100 og p. 121
 129. Achelis Studenten: 2864, Achelis Ärzte: 128, Brix: 81, Ludw. Andresen p. 133 og p. 177
 130. Achelis Studenten: 3729, Achelis Ärzte: 129, Brix: 82, Ludw. Andresen p. 133
 131. Achelis Ärzte: 130, Brix: 83, Ludw. Andresen p. 133
 132. Achelis Ärzte: 35, Achelis Studenten: 5019, Brix: 84, Carøe 1 p. 37, Ingerslev II p. 421-422, Ludw. Andresen p. 133 og p. 178
 133. Achelis Ärzte: 40, Brix: 89, Ludw. Andresen p. 133
 134. Achelis Ärzte: 41, Brix: 92, Lübker & Schrøder: 648, Kordes: 196, Prov.berichte 1787 p. 462-469, Ludw. Andresen p. 133 og 178, Henningsen
 135. Achelis Studenten: 7248, Achelis Ärzte: 2, Brix: 94, Ludw. Andresen p. 133
 136. Achelis Studenten: 7864, Lübker & Schrøder: 244, Alberti: 379, Brix: 95, Ludw. Andresen p. 133 og 178
 137. Lægestand 10. udg. p. 793, Brix: 97, Ludw. Andresen p. 133
 138. Achelis Ärzte p. 28 (og p. 16)
 139. Achelis Ärzte p. 28
 140. Prov.-Handb. p. 302-317
 141. Dohrn p. 63
 142. Dohrn p. 63
 143. Achelis Studenten: 7535
 144. Achelis Ärzte: 135
 145. Achelis Ärzte: 88
 146. Achelis Ärzte: 136, Ingerslev II p. 330
 147. Achelis Ärzte: 137
 148. Achelis Studenten: 5161, Achelis Ärzte: 37
 149. Achelis Studenten: 6144, Achelis Ärzte: 7
 150. Lübker & Schrøder: 592, Gesundheitswesen
 151. Achelis Ärzte p. 16
 152. Achelis Ärzte p. 16 og p. 28
 153. Achelis Ärzte p. 16 og p. 29
 154. Dohrn p. 63, Trap Slesvig alm.del p. 81
 155. Achelis Ärzte: 138
 156. Achelis Studenten: 5163, Achelis Ärzte: 139
 157. Achelis Studenten: 5895, Achelis Ärzte: 36
 158. Achelis Studenten: 6645, Achelis Ärzte: 45, Kordes: 179
 159. Achelis Studenten: 7647a
 160. Achelis Studenten: 8095, Lübker & Schrøder: 11, Alberti: 7
 161. Achelis Studenten: 9100, Alberti: 2173
 162. Achelis Studenten: 9374, Sørensen p. 35
 163. Trap Slesvig spec.del p. 328
 164. Trap Slesvig spec.del p. 326
 165. Achelis Ärzte: 31, Brix: 101, Aabenraa II jvf. personregister

166. Achelis Ärzte: 10, Achelis Studenten: 6863, Brix: 103, Aabenraa II
167. Lübker & Schröder: 807, Alberti: 1465, Brix: 104, Aabenraa II, Heimat 1928 p. 152-156, Heimat 1930 p. 55-62, Heimat 1932 p. 46
168. Achelis Studenten: 9037, Brix: 105
169. Alberti: 1270, Brix: 106, Aabenraa II jvf. personregister
170. Achelis Studenten: 9210, Brix: 107, Aabenraa II og III jvf. personregister
171. Lægestand 5. udg. p. 157, Brix: 113, Aabenraa II p. 216
172. Lægestand 5. udg. p. 205, Carøe 4 p. 113, Brix: 115
173. Lægestand 5. udg. p. 38, Brix: 116, Aabenraa III jvf. personregister
174. Chron.Saml. 1757, Dohrn p. 54
175. Chron.Saml. 1781, Dohrn p. 66
176. Trap Slesvig spec.del p. 365 og 379
177. Carøe 1 p. 34, Brix: 64, Ingerslev II p. 426, Sønderborg I p. 179
178. Carøe 1 p. 36, Achelis Studenten: 6174, Brix: 65, Sønderborg I p. 179
179. Carøe 1 p. 40, Brix: 66, Sønderborg I p. 179-180
180. Achelis Studenten: 6534, Lübker & Schröder: 163, Alberti: 253, Brix: 67, Sønderborg I p. 180
181. Lübker & Schröder: 487, Alberti: 806, Brix: 2
182. Lübker & Schröder: 658, Alberti: 1128, Brix: 69
183. Carøe 4 p. 70, Brix: 74
184. Chron.Saml. 1829, Dohrn p. 64
185. Staats-Kalender
186. Achelis Studenten: 5318, Achelis Ärzte: 34, Momsen p. 136-137
187. Achelis Studenten: 7018, Achelis Ärzte: 44, Kordes: 188
188. Achelis Ärzte: 6, Kordes: 372, Lübker & Schröder: 1255
189. Achelis Studenten: 7835, Lübker & Schröder: 359, Alberti: 529, Momsen p. 65
190. Achelis Studenten: 8764, Alberti: 2264
191. Achelis Studenten: 8468, Lübker & Schröder: 1348, Alberti: 2421
192. Lægestand 3. udg. p. 109, Hof og Stat, Momsen p. 360
193. Trap Slesvig spec.del p. 511
194. Trap Slesvig spec.del p. 510
195. Ernst Georg Joachim Fürsen: Lübker & Schröder: 367, Johann Nicolaus Fürsen: Kordes: 130, Lübker & Schröder: 368
196. Achelis Ärzte: 32, Philippsen p. 145-146
197. Achelis Studenten: 6460, Achelis Ärzte: 38, Kordes p. 21, Brix: 102
198. Achelis Ärzte: 39, Lübker & Schröder: 702, Carøe 1 p. 79, Philippsen p. 135-136
199. Achelis Ärzte: 5, Kordes: 323, Lübker & Schröder: 1170, Grodum p. 123 ff, Philippsen p. 121 og 140
200. Achelis Studenten: 1276, Lübker & Schröder: 736, Lægestand 3. udg. p. 47, Grodum p. 129
201. Achelis Studenten: 717, Lübker & Schröder 442, Grodum p. 132
202. Achelis Studenten: 1065, Lübker & Schröder 613, Grodum p. 130, Philippsen p. 135
203. Lægestand 8. udg. p. 141, Grodum p. 130
204. Trap Slesvig spec.del p. 511

205. Trap Slesvig spec.del p. 601
206. Achelis Ärzte p. 33
207. Achelis Ärzte p. 12 (no. 33) og p. 23
208. Achelis Ärzte: 9, Achelis Studenten: 7109, Kordes p. 382, Lübker & Schröder: 1299
209. Achelis Studenten: 8097, Lübker & Schröder: 731, Alberti: 1252
210. Lübker & Schröder: 885, Alberti: 1619, Egerfnørde p. 179
211. Lægestand 3. udg. p. 109, Hof og Stat
212. Achelis Studenten: 2328
213. Civile med.løvgivn.
214. Lægestand 3. udg. p. 61, Carøe 1 p. 105, Carøe 2 p. 56, Ingerslev II p. 579
215. Achelis Studenten: 7369, Lægestand 3. udg. p. 52
216. Achelis Studenten: 9036, Alberti: 1488
217. Carøe 3 p. 92
218. Lægestand 5. udg. p. 37-38
219. Chron.Saml. 1822, Dohrn p. 62
220. Achelis Studenten: 8163, Lübker & Schröder: 720, Alberti: 1227
221. Achelis Studenten: 8749, Alberti: 483
222. Achelis Studenten: 8468, Lübker & Schröder: 1348, Alberti: 2421
223. Achelis Studenten: 9409, Alberti: 764
224. Trap Slesvig spec.del p. 8
225. Achelis Studenten: 1734, Sørensen p. 34
226. Trap Slesvig spec.del p. 121
227. Trap Danmark p. 1037 og p. 1039
228. Lægestand 6. udg. p. 16
229. Trap Slesvig spec.del p. 510, p. 583 og p. 644
230. Achelis Studenten: 9338, Alberti: 2164
231. »Nordisk medicin« 1981 nr. 4 p. 122
232. Trap Slesvig spec.del p. 601
233. Chron.Saml. 1810, Dohrn p. 69
234. Alberti: 1938
235. Alberti
236. Trap Slesvig spec.del p. 510, 583, 635 og 644.
237. Ingerslev, bind I p. 312-314, bind II p. 45-47 og 503-504
238. Godtfredsen p. 291-292
239. Achelis Haderslev p. 286
240. Aabenraa bd. II p. 32, Graef: F1.Ärzte p. 14, Achelis Haderslev p. 285
241. Norrie p. 17-33
242. Rasch p. 42
243. Rasch p. 42

REGISTER OVER FYSICI

- Aggens, Hans 64
- Bech, Niels Westy 88
- Bendixen, Johannes Jacobus 76
- Bullicius, Petrus 43
- Burchardi, Christoph Martin 61, 62
- Burchardi, Georg Heinrich 71
- Bøssel, Georg Daniel 14, 44, 61, 75
- Chemnitz, Matthias Christian 46, 58, 60
- Colding, Jens Christian 83
- Dahl, Christian Theodor 69
- Dircks, August Edvard 64
- Dircks, Peter 56
- Duseberg, Johan Frederik 46
- Ebersbach, Christian August 60
- Ellius, Claus Pedersen 70
- Esmarch, Nicolaus Ludowisius 56
- Esmarch, Theophilus Christian
Caspar 46, 62
- Fabricius, Friedrich 70
- Fabricius, Johan Christian 55
- Feddersen, Timotheus Hilarius
Christian 85
- Flensborg, Herluf 71
- Flor, Richard 50
- Friederici, Michael 43
- Friedlieb, Thomas 74
- Fürsen, Joachim 76
- Gornemann, Johan Andreas 55
- Grauer, Jacob Jørgen 67
- Grimberg, Nicolaus 44, 50
- Grube, Hermann 40, 49
- Hansen, Andreas Christian 56
- Hansen, Ernst August 52
- Hansen, Hans Nicolai 74, 81
- Hansen, Napoleon Friedrich August
Peter 77
- Hartmann, Ernst Christian 50
- Hauschultz, Carl Ludwig Theodor 78
- Havenstein, Friedrich Ludwig Theodor 85
- Henrici, Heinrich Wilhelm 71
- Hermann, Johann Balthazar 40, 44, 50
- Heylmannus, Augustus Wilhelmus 50
- Heyn, Frantz Anton 87
- Hornbech, Hans Balthazar 83
- Janssen, Johannes Jacob 62
- Jespersen, Carsten Friis 47
- Jungen, Aegidius 62
- Kaestner, Jacob Friederich Heinrich 60
- Karstens, Johan Heinrich 52
- Kiesbüy, Henning Adolph 73
- Klinck, August 78
- Krichauff, Johan Gottfried 56
- Krüger, Friederich Christian 71
- Lafrenz, Peter 59
- Lembcke, Burchard Johannes 59
- Licht, Johan Frederik 76
- Lillie, Gottlob Daniel 44
- Lorenzen, Niss August 85
- Lüders, Adolph Friederich 81
- Lysius, Henricus 43
- Lysius, Johannes 43
- Maag, Petrus Heinrich Karl von 39, 67
- Madvig, Poul Anton 52
- Maes, Conrad Heinrich 77
- Malsius, Caspar 44
- Mathiesen, Heinrich Johan 71
- Møller, Christian August 82
- Neuber, August Wilhelm 67
- Nicolaj, Johannes 43
- Niese, Heinrich Christoph 83
- Nitsch, Reinhard Wilhelm 59
- Paulsen, Hermann Gustav 67
- Paulsen, Peter Julius 68
- Petersen, Heinrich Christian Clairant 81

- Rager, Johannes 80
 Reimers, Martin 86
 Reinboth, Johan Adolph 55
 Rode, Johan Gottfried 82
 Roll, Cornelius Gottlieb 52
 Ryge, Johan Christian 45

 Schacht, Heinrich August Theodor 90
 Schrøder, Christian Heinrich August 90
 Schumacher, Johan Friedrich 51
 Schunck, Caspar 36, 66
 Schwermann, Johannes Thomas 55
 Sieverts, Jacob Samuel 61, 62
 Struve, Ernst Heinrich 46
 Suadicani, Carl Ferdinand 76

 Thomsen, Asmus Julius Thomas 89
 Thomsen, Christian Friederich 60
 Thomsen, Heinrich Christian 39, 64

 Tolderlund, Carl Emil 69
 Türk, Johann Ernst 60

 Ulrich, Frederik Ferdinand 57

 Versmann, Georg Hermann 74
 Versmann, Georg Jacob 62
 Vicq-Tholen, Jan de 73

 Waldschmidt, Christian 60
 Wasmer, Friederich August Theodor
 von 81
 Wegener, Georg Ferdinand 79, 80
 Wegener, Johann Ernst Friedrich 80
 Wichers, Barthold 14, 40, 41, 44, 50
 Wiggers, Friederich Heinrich 66
 Wiggers, Georg 73
 Wülffe, Georg Nicolaus 39, 74, 85

Ercopharm a/s

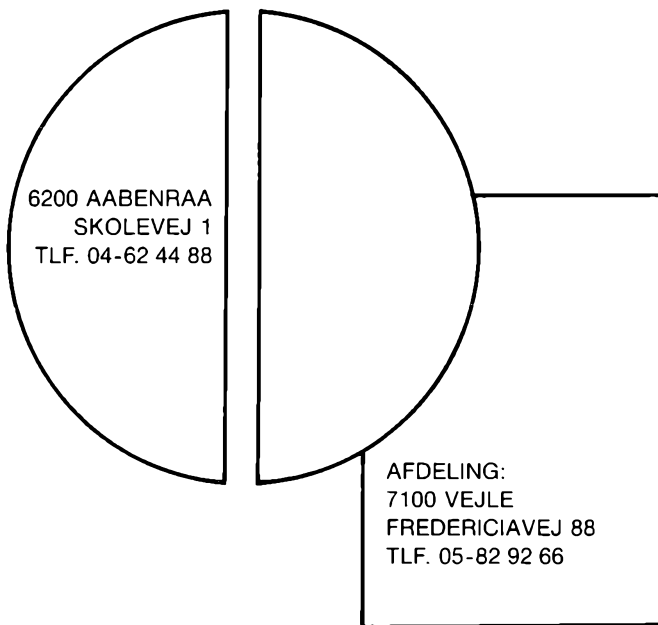
Nygårdsvej 49
2100 København Ø
Tlf. 01 - 29 14 33

NYROP & MAAGA

MAX JENNE

AKTIESELSKAB

MAX JENNE

AKTIESELSKAB

Chloroform-anæsthesi til en kongelig familie

Af Ole Secher

Ikke mange anæsthesier går over i verdenshistorien, og har det været tilfældet, blev de som regel skjult af operationens betydning, og æren er gået til kirurgen.

Uden tvivl er de bedst kendte anæsthesier, som har haft den største betydning for den anæsthesiologiske udvikling, de to chloroform anæsthesier (analgesier), som *John Snow* (1813-58) gav til *Dronning Victoria* (1819-1837-1901) til hendes to sidste fødsler. De ændrede omstændighederne for de fødende kvinder, især i de lande hvor kirken var meget imod anvendelsen af anæsthesi mod fødselssmerter. Diskussionen mellem *James Young Simpson* (1810-71), Edinburg, og kirken havde indtil da været temmelig skarp. Kirken måtte dog give køb, da *Dronning Victoria* godtog anæsthesi, og »chloroform a la reine« kunne tilbydes alle fødende.

Dronning Victoria blev gift 1840 med *Prins Albert af Sæxen-Coburg-Gotha* (1819-61), og de fik ni børn. I 1850 blev *John Snow* kaldt til konsultation af *Prins Albert* angående anæsthesi til *Dronningens* syvende fødsel af *Prins Arthur*, Hertug af *Cannaught*, (1850-1942), men *Snow* kom ikke til at give anæsthesi (12).

Den ottende fødsel fandt sted den 7. april 1853, og *Prins Leopold*, Hertug af *Albany*, (1853-84) blev født, og den niende og sidste fødsel fandt sted den 14. april 1857, da *Prinsesse Beatrice* (1857-1944) kom til verden. Hun blev senere gift med *Prins Henry af Battenberg* (1857-96). I begge tilfælde blev *John Snow* tilkaldt af *Sir James Clark* (1788-1870), *Dronningens* livlæge, for at give chloroform, og i begge

Victoria, Dronning af Storbritannien (1819-1837-1901) var en ret så bestemt og interessant dame, hvilket fremgår af denne ungdomstegning fra 1855.

tilfælde var obstetrikeren *Charles Locock* (1799-1875) »accoucheur to her Majesty« (17), St. Bartholomew Hospital og Lambeth General Lying-in Hospital. Desuden var der to jordemødre Mrs. *Lilly* og Mrs. *Innocent* til stede.

Grunden til det var John Snow, der blev tilkaldt, har *Benjamin Ward Richardson* (1829-98) motiveret i sin biografi over Snow på følgende måde: »By his earnest labour Dr. Snow soon acquired a professional reputation, in relation to his knowledge of the action of anaesthetics, which spread far and wide; and the people, through the profession, looked up to him from all ranks, as the guide to whom to entrust themselves in »Lethe's walk««. (Lethe gr. glemsel; en af de seks floder i underverdenen) (12).

Kort efter Prins Leopolds fødsel fremkom der i *Lancet* den 14. maj

en artikel skrevet af dets velkendte og ofte frygtede redaktør, *Thomas Wakley* (1795-1862), i hvilken han kritiserer brugen af chloroform til almindelige fødsler, og han nægtede at tro, at Dronningen fik chloroform som rygterne fortalte (17). Efter Prinsesse Beatrice's fødsel havde *Lancet* kun en kort meddelelse: »Her Majesty was safely delivered of a Princess ... on Tuesday last«. (17).

I Richardson's biografi (12) af Snow omtales kun nogle korte setninger fra Snow's dagbog om disse to administrationer af chloroform, men hans fulde beskrivelse af Prins Leopold's fødsel er følgende:

»Thursday 7 April (1853).

Administered chloroform to the Queen in her confinement. Slight pains had been experienced since Sunday. Dr. Locock was sent for about nine o'clock this morning, stronger pains having commenced, and he found the os uteri had commenced to dilate a very little. I received a note from Sir James Clark a little after tea asking me to go to the Palace. I remained in an apartment near that of the Queen along with Sir J. Clark, Dr. Fergusson (Kirurgen, Sir William Fergusson (1808-77), King's College Hospital) and (for the most part of the time) Dr. Locock till a little a. twelve. At a twenty minutes past twelve by a clock in the Queen's apartment I commenced to give a little chloroform with each pain, by pouring about 15 minims by measure in a folded handkerchief. The first stage of labour was nearly over when the chloroform was commenced. Her Majesty expressed great relief from the application, the pain being very trifling during the uterine contractions, whilst between the periods of contraction there was complete ease. The effect of the chloroform was not at any time carried to the extent of quite removing consciousness. Dr. Locock thought the chloroform prolonged the interval between the pains and retarded the labour somewhat. The infant was born at 13 minutes past one by the clock in the room (which was 3 minutes before the right time) consequently the chloroform was inhaled for 53 minutes. The placenta was expelled in a very few minutes, and the Queen appeared very cheerful and well, expressing herself much gratified with the effect of the chloroform.« (1).

Senere samme år den 20. oktober blev Snow kaldt til Lambeth Palace, hvor ærkebiskoppen af Canterbury's datter skulle føde, og Snow brugte chloroform. Dette var en vigtig begivenhed i betragtning af diskussionen mellem kirken og Simpson (1).

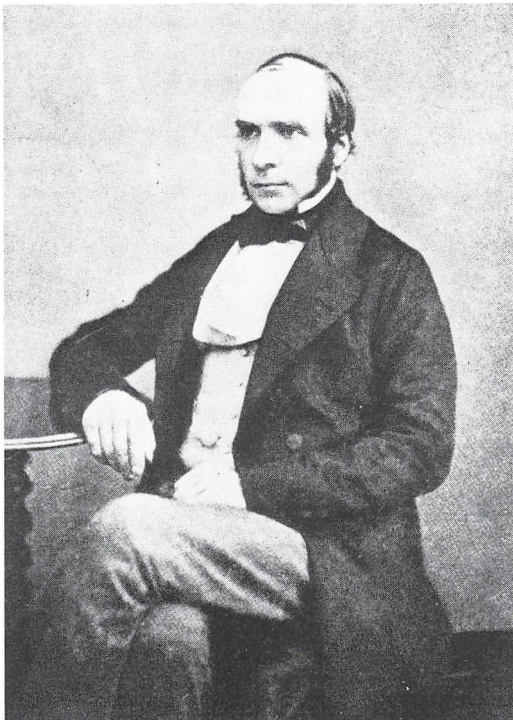
Snow's beskrivelse i sin dagbog af Prinsesse Beatrice's fødsel er følgende:

»Tuesday, 14 April (1857).

Administered chloroform to Her Majesty the Queen in her ninth confinement. The labour occurred about a fortnight later than expected. It commenced about 2 a.m. of this day when the medical men were sent for. The labour was beginning and a little after 10 Dr. Locock administered half a drachm of powdered ergot which produced some effect in increasing the pains. At 11 o'clock I began to administer chloroform. Prince Albert had previously administered a very little chloroform on a handkerchief about 9 or ten o'clock. I poured about 10 minims of chloroform on a handkerchief folded in a conical shape for each pain. Her Majesty expressed great relief from the (?). Another dose of ergot was given about twelve o'clock and the pains increased somewhat twenty minutes afterwards. The Queen at this time kept asking for more chloroform and complaining that it did not remove the pain. She slept, however, sometimes between the pains. Before one o'clock the head was resting on the perineum and Dr. Locock (?) the patient to make a bearing down effort, as he said that this would effect the birth. The Queen, however, when not unconscious of what was said, complained that she could not make an effort. The chloroform was left off for 3 or 4 pains and the royal patient made an effort which expelled the head, a little chloroform being given just as the head (?). There was an interval of several minutes before the child was entirely born, it however cried in the meanwhile. The placenta was expelled about ten minutes afterwards. The Queen's recovery was very favourable.« (2).

Når nysgerrige patienter spurgte Snow om disse begivenheder, svarede han altid: »Her Majesty is a model patient«. (12). Richardson beretter også følgende historie: En fødende skulle have chloro-

John Snow (1813-58)
var Londons mest
kendte anæsthesilæge.

form givet af Snow, men nægtede at indånde det, før hun havde fået at vide, hvad Dronningen sagde, da hun fik det. Hans svar var: »Her Majesty asked no questions until she had breathed very much longer than you have; and if you will only go on in loyal imitation, I will tell you everything«. Da hun vågnede, var Snow gået (12).

Dronning Victoria har ingen referencer til chloroform anæsthesierne i sine breve (17), men Elisabeth Longford, som har skrevet en biografi af hende, citerer hende for at have udtrykt følgende efter Prins Leopold's fødsel: »Dr. Snow has the blessed chloroform and the effect was soothing, quieting and delightfull beyond measure« (8). Det er vist nok et citat fra hendes dagbog (18). Det var således forståeligt, hun lod Prins Albert indlede anæsthesien, inden Snow ankom.

Efter Prins Leopold's fødsel skrev dr. Clark til Simpson: »The

Queen had chloroform exhibited to her during her last confinement ... It was not at any time given so strongly as to render the Queen insensible, and an ounce of chloroform was scarcely consumed during the whole time. Her Majesty was greatly pleased with the effect, and she certainly never has had a better recovery«. (8).

Disse to anæsthesier var Dronning Victorias eneste forbindelser med anæsthesi. Hun fik aldrig foretaget en operation med undtagelse af åbningen af en absces i axillen, som *Joseph Lister* (1827-1912) foretog på Balmoral Castle i 1871, da han var professor i kirurgi i Edinburgh. Han blev assisteret af Dr. *William Jenner* (1815-98), som også var livlæge. Han pustede med carbolsprayens ballon, mens Lister inciderede. Ved denne lejlighed benyttede han indlæggelse af et gummidræn, en metode som *Eduard P. M. Chassaignac* (1804-79), Paris, havde indført i 1859 (7).

Dronning Victoria's ældste datter Prinsesse *Victoria* (Vicky) (1840-1901) blev gift med Prins *Friedrich* (Fritz) *Wilhelm* af Prøjsen, senere konge og kejser af Tyskland (1831-1888-1888). Han blev også kaldet »Friedrich der Britte« grundet sine engelske sympatier. På grund af Dronning Victorias stædighed blev de gift i London i »The Royal Chapel, St. James's« i 1858, og ikke i Berlin!

Hendes første fødsel fandt sted i 1860, da Prinsesse *Charlotte* blev født (1860-1901). Hun blev senere gift med Prins *Bernhard* af Saxe-Meinigen (1858-1928). Ved denne lejlighed skrev Dronning Victoria et brev til Vicky's svigermoder Kronprinsesse *Augusta* (1811-90), som var gift med Kronprins *Wilhelm*, senere Konge af Prøjsen og Kejser af Tyskland (1797-1861-1888), hvori hun siger: »Vicky appears to feel quite as well and to recover herself just as quickly as I always did. What a blessing she had chloroform! Perhaps without it her strenght would have suffered very much«(17). Dette brev om Prinsesse *Charlotte's* fødsel er skrevet kun 3 år efter hendes egen sidste fødsel i 1857. Det er nok sandsynligt, hun på Dronning Victoria's anbefaling fik chloroform til alle otte fødsler.

Alexandra, Prinsesse af Wales (1844-1925) blev anset som en af Europas smukkeste prinsesser. Tegningen er nogenlunde samtidigt.

Dronning Victoria's ældste søn Prins *Edward*, den senere Edvard VII (1841-1901-1910) blev gift den 10. marts 1863 med Prinsesse *Alexandra* (1844-1901-1925), der var datter af Prins *Christian* af Glücksborg, den senere Christian IX (1818-1863-1906) og Prinsesse *Louise* af Hessen-Kassel (1817-1863-1898). Vielsen foregik i St. George's Chapel på Windsor Castle. Brylluppet fandt sted to år efter Prins Alberts død, så Dronning Victoria sad tilbagetrukket i sin loge i sørgedragt og lagde nok derved en dæmper på festlighederne, hvis højdepunkt var, da den svenske nattergal, *Jenny Lind* (1829-87), sang.

Efter brylluppet flyttede parret ind i Marlborough House i London. I ægteskabet var der seks børn, men de fleste (alle?) af fødslerne var præmature og fandt sted i hjemmet. De kom derfor uventet, og Prinsesse *Alexandra* nåede vist aldrig at få chloroform i tilslutning til en af dem, noget som Dronning *Victoria* ellers nok har anbefalet kraftigt.

På grund af hendes præmature fødsler var hun ikke med ved søstere, Prinsesse *Dagmar's* (1847-81-1928) bryllup i St. Petersborg den

Joseph Thomas Clover (1825-82) anvender her sin chloroform-sæk, som kunne give en konstant koncentration af chloroform. Det er sandsynligt, det var dette apparatur, han brugte, da han bedøvede Prinsesse Alexandra.

9. november 1866 med den russiske tronfølger Prins *Alexander*, senere Kejser *Alexander III* (1845-81-94). Hun var på det tidspunkt gravid og måtte som følge deraf blive hjemme.

Den 15. februar 1867 pådrog hun sig en alvorlig angina, og heraf fulgte et ret voldsomt anfald af febris rheumatica. Kort efter, den 21. februar, fandt fødslen sted, men det var besluttet inden da at undlade chloroform på grund af hendes sygdom. Blandt de behandlende læger var den ovennævnte Sir William Jenner, der var særlig kyndig med hensyn til febertilstande, og kirurgen, Sir *James Paget* (1814-99), St. Bartholomew Hospital, men der må have været fire til, for dagen efter den uventede fødsel mødte der seks noget slukørede og forsinkede læger op. Det fik patienten til at le!

Efter en periode, hvor det så ud til, Prinsessen var ved at komme sig, fik hun igen en periode med feber og voldsomme smerter især i knæene. I en af biografierne over hende (20) anføres, at smerterne i knæene var så voldsomme, at hendes læger gav hende store doser

chloroform! Hvis dette er rigtigt – og det er det nok – er det i hvert tilfælde en meget speciel indikation for inhalation af chloroform, som jeg ikke har set angivet andre steder. Var der tale om en knæpunktur?

På det tidspunkt var den kendteste anæsthesilæge i London *Joseph Thomas Clover* (1825-82), University College Hospital. Da John Snow døde i 1858 var det Clover, der overtog stillingen som den førende; det var ham, der blev tilkaldt. Der var da også blandt hans patienter flere kongelige personer og blandt dem nævnes Prinsesse *Alexandra* (19). I de biografier, som er skrevet over hende og Edward VII omtales intet sted, at hun fik foretaget en operation. Blandt Clovers efterladte papirer (4, 19) findes et kort brev skrevet af Prins Edwards sekretær, general Sir *William Thomas Knollys* (1797-1883).

Det lyder som følger:

»Marlborough House 27 April 1867

General Knollys presents his compliments to Mr. Clover and beg to enclose a cheque for £ 5-5 by device of the Prince of Wales in consideration of his attendance on the Princess of Wales on the 6. Inst.

J. T. Clover.«

Efter datoerne passer det godt med, at Prinsessen fik et tilbagefald i begyndelsen af april, og det var på det tidspunkt, hendes smerter blev særlig voldsomme og krævede chloroformen. Hertil benyttede Clover sin søk (10), som kunne give konstante chloroform koncentrationer. Betalingen herfor var på det tidspunkt »kongelig«. Patienten kom sig ret hurtigt herefter og blev erklæret rask i begyndelsen af maj. Det passede Prins Edward godt, for den 10. maj rejste han til Paris for at deltage i åbningen af Verdensudstillingen og more sig! Prinsesse Alexandra fik efter sygdommen et stift højre knæ og halte- de herefter lidt alle sine dage. Samtidig hermed tiltog hendes begyndende døvhed.

Hun var nok den eneste dansker, der blev bedøvet af den berømte Clover.

I januar 1887 blev Kronprins Friedrich af Prejsen forkølet og i tilslutning hertil hæs. Han blev behandlet med de sædvanlige midler af

Friedrich, Kronprins af Preussen (1831-1888-1888), havde stærke engelske sympatier. Mackenzie omtalte ham som »Friedrich the Noble«.

vicegeneralkirurg Dr. Wegner (?) uden bedring. Medicineren *Carl Gerhardt* (1833-1903), Berlin, der havde interesse i halssygdomme, blev tilkaldt, og han diagnosticerede en tumor på venstre plica vocalis. Han og Dr. Wegner blev noget bekymrede og sammenkaldte et råd bestående af dem selv, kirurgen, professor *Ernst von Bergman* (1836-1907) og laryngologen *Adalbert Tobold* (1827-1907) begge fra Berlin. Det blev besluttet at foretage en laryngectomi den 20. maj. Kansleren, *Otto von Bismarck* (1815-98), intervererede imidlertid, og det blev besluttet den 18. maj at tilkalde den mest kendte laryngolog på den tid, englænderen *Morell Mackenzie* (1837-92), London. Kronprinsesse Victoria telegraferede desuden til sin moder, for at få hende til at bede Mackenzie om at tilse hendes Fritz. Det medførte forskellige forviklinger, men Mackenzie tog af sted, og efter den første undersøgelse erklærede han tumoren for benign og fik den fjernet i flere seancer, og hver gang blev det fjernede mikroskopert

af tidens bedste patolog *Rudolf Virchow* (1821-1902), Berlin. Da der ikke blev fundet malignitet, blev behandlingen overladt til Mackenzie. I juni var kronprinsen på besøg i London, da Dronning Victoria fejrede sit 50-års regeringsjubilæum den 21. juni 1887. Skønt han var træt og hæs, gjorde han et godt indtryk, da han red gennem London blandt Dronningens livvagt af Prinser. (6, 9, 15, 16).

Den 28. juni fjerner Mackenzie den sidste del af tumoren, som igen bliver mikroskoperet af Virchow: ingen malignitet!

Kronprinsen forlod London den 3. september for at tage på rekreation til Toblach i Tyrol sammen med Dr. Wegner og Dr. *Mark Howell*, en af Mackenzie's assistenter. Sidst i september tog de til Venedig og i begyndelsen af november til San Remo i Italien. Mackenzie kom til San Remo, da kronprinsen fik det dårligere, og den 6. november diagnosticerede han en malignitet neden for stemmebåndene. Han indkaldte nu et lægeråd bestående af professor *Leopold von Schrötter* (1837-1908), Wien, *Hermann Krause* (1848-1921), Berlin, Dr. Schrader, Prins Wilhelm, senere Kejser Wilhelm II (1859-1888-1918-1941), og Mackenzie selv. Valget stod nu mellem en laryngectomi og en tracheostomi. Patienten valgte selv det sidste.

Den 12. december kom Mackenzie tilbage og fandt patienten bedre efter en behandling med kaliumjodid, dog uden at patienten var blevet underrettet herom og om muligheden af en syfilis. I januar hostede patienten et stykke væv op, som indeholdt brusk, men Virchow udtalte endnu engang: ingen malignitet. I begyndelsen af februar var patienten kortåndet, og almentilstanden var betydeligt forringet, og Mackenzie blev kaldt til San Remo. Blandt de mange læger på stedet var Dr. *Fritz Bramann* (1854-1913). Skønt kun 33 år havde han allerede foretaget 400 tracheostomier. Han var sendt til stedet af professor Bergmann, der ikke selv kunne rejse. Da Bramann ikke fik lov af de andre læger til at deltage i konferencerne, opstod der kontroverser. Til sidst måtte Mackenzie opgive sin modstand, og Bramann insisterede nu på, at Kronprinsen blev tracheostomeret, inden det var for sent. Den 9. februar blev operationen foretaget i dagligstuen i huset i San Remo. Patienten lå i sengen tæt ved vinduet for at skaffe tilstrækkeligt lys.

Da operationen blev besluttet, var der en længere diskussion mellem Mackenzie og Bramann om anæsthesien, fordi Bramann insisterede på chloroform, og Mackenzie anså det for farligt. Han foretrak frysning af huden eller »laughing-gas followed by ether«, men Bramann fik sin vilje. Der var også diskussion om, hvorvidt operationen skulle foregå på et bord (Bramann) eller i sengen (Kronprinsessen.).

Mackenzie har beskrevet operationen, som tog 20 minutter, på følgende måde: »The bed was placed opposite one of the windows, so that there was an excellent light. Bramann proceeded to give chloroform, but as soon as the Crown Prince had become unconscious, the administration was continued by Dr. Krause; whilst I kept my finger on the pulse at the left wrist. Shortly after Dr. Bramann had made the first incision, I noticed that the pulse had become very weak and that the face was blanched; in fact there were evident signs of cardiac weakness. On raising the eyelid the pupil was seen to be widely dilated. The chloroform was suspended for a minute or two, when the pulse became fairly good again, and the operation was proceeded with. After this incident Dr. Bramann seemed to become a little flurried, though not to such an extent as to prevent him from operating with skill. In opening the windpipe, however, I noticed that he made his incision a little to the right instead of in the middle line. The deviation appeared to me so slight at the time that I attached no importance to it. After opening the trachea, instead of at once plunging in the canula as is usually done by English surgeons, Bramann held aside the two sides of the wound for a minute or two until the bleeding had ceased, and then inserted a very large and long tube. I will frankly own that the delay in introducing the canula seemed to me an improvement on the ordinary plan of plunging the tube into the windpipe as soon as it is opened – a proceeding which usually sets up a severe spasm and cough« (9).

Den sidste bemærkning om incisionen i trachea og den anvendte kanyle gav senere anledning til diskussion og besværligheder. Bramann gav også en beskrivelse af operationen i et brev til sin chef, professor Bergmann, som er i overensstemmelse med Mackenzie's men kortere (3).

Morell Mackenzie
(1837-92) oprettede i
1865 verdens første
afdeling for strubeli-
delsler »The Throat
Hospital«, Golden
Square, London. Han
var ret lille og spinkel.
(Med. hist. Museum).

I ingen af beskrivelserne er der en angivelse af, hvordan chloroformen blev administreret, men mon ikke det har været på en åben maske eller lignende, det var det mest brugte! og egnede sig nok bedst til situationen.

Dette var nær endt i en katastrofe, og Bramann har uden tvivl haft nogle meget ubehagelige øjeblikke.

Patienten kom sig godt efter operationen, og det deraf følgende stadige ubehag tog han med tålmodighed, og han accepterede sin situation med stoisk ro.

Den 9. marts døde Kejsler Wilhelm I og Friedrich, nu den III, måtte forlade St. Remo og rejse til Berlin for at blive udråbt til kejser. Lidt efter lidt dannede der sig en tracheo-oesophageal fistel, og han døde den 15. juni 1888. Morell Mackenzie var til stede til sidste øjeblik.

Dette var afslutningen på en på mange måder trist historie, som lige så godt kunne være endt med et anæsthesidødsfald.

Da Dronning Victoria døde 82 år gammel den 26. januar 1901, blev den ældste søn udråbt som *Edward VII* (1841-1901-1910). Kroningen blev fastsat til den 26. juni 1902 og skulle være særlig festlig, da der ikke havde været en lignende begivenhed i 62 år, og Boerkrigen var ophørt den 31. maj 1902. Kongelige fra Europa og udenfor, samt repræsentanter fra imperiets mange steder blev inviteret og ankom i god tid.

Tolv dage før kroningen, fredag den 13. juni, fik Kongen om aftenen et anfald af voldsom træthed og gik tidligt i seng. Den følgende lørdag morgen klagede han over abdominal uro og ubehag, og i løbet af dagen blev han tilset af sin læge *Sir Francis Henry Laking* (1847-1914). Om eftermiddagen følte han sig meget bedre og tog til Aldershot, hvor han spiste middag med *Dronning Alexandra* (1844-1925) og overværede et »tattoo« om aftenen i et elendigt vejr. Lørdag aften havde han abdominale smerter og følte maven opblæst. Ved undersøgelsen af ham søndag morgen fandt dr. Laking, at tilstanden kunne være alvorlig, og tilkaldte internisten *Sir Thomas Barlow* (1845-1945), University College Hospital, der blev hos ham dagen igennem. Mandag morgen den 16. tog Kongen med sin vogn til Windsor, og om aftenen havde han det helt godt. Tirsdag blev han indendøre, og onsdag blev han tilset af kirurgen *Sir Frederick Treves* (1853-1923), London Hospital. Temperaturen var forhøjet, og der var en hævelse og ømhed i højre fossa iliaca – en perityphlitis. I løbet af torsdagen og fredagen svandt alle symptomer. Da dr. Treves så patienten om lørdagen, var hævelsen i højre fossa iliaca næsten forsvundet og Kongen følte sig godt tilpas. Han blev nu anset for at være på vej til sanatio. Søndagen var uden hændelser, og om mandagen tog Kongen med toget til London.

En perityphlitis var identisk med en appendicitis, en betegnelse som blev givet tilstanden af den amerikanske kirurg *Reginald Herber Fitz* (1843-1913), Boston, i 1888. En appendectomi var dengang en sjælden operation og blev anset for et alvorligt indgreb.

Edward, Prince af Wales (1841-1901-1910). Et ungdommeligt billede. I 1902 var han betydelig tykkere.

Mandagen den 23. juni gav Kongen og Dronningen et storslået middagsselskab om aftenen. Middagen bestod af ikke mindre end 8 retter med et passende antal vine, og gæsterne var et udsnit af dem, der var kommet for kroningen.

Det blev for meget! Kongen fik herefter betydelige abdominal smerter, og temperaturen steg natten igennem. Doktorerne Laking, Barlow og Treves blev betydeligt bekymrede, og næste dag klokken 10 blev det evident for dem, at patienten måtte opereres. Inden da konsulterede de Lord *Joseph Lister* (1827-1912), tidligere Kings College Hospital, og Sir *Thomas Smith* (1833-1909), tidligere St. Bartholomew Hospital, der begge var enige i beslutningen. Det passede imidlertid ikke Kongen, han havde uden tvivl set frem til begivenheden med store forventninger: »I must keep faith with my people and go to the Abby«. Efter argumentering frem og tilbage sagde Treves meget ligefrem: »Then, Sir, you will go in your coffin«. (15).

Klokken 12.30 samme dag blev operationen foretaget. Doctor *Frederic Hewitt* (1857-1916), Charring Cross Hospital, gav anæsthesien, og Treves opererede. Dr. Hewitt var den tids kendteste anæsthetist i London, og ham »man« tilkaldte.

Hewitt startede anæsthesien med en blanding af 2 dele æter og 3 dele chloroform givet som dråber på en åben maske – Skinner's maske – og efter nogen tid skiftede han over til Randle's maske og alene æter.

Kongen var en ældre, tyk patient, pletorisk med en almentilstand, der ikke var for god – han var i en ret høj risikogruppe. Under anæsthesien blev han hurtigt dybt blå, men heldigvis havde han et tilpas langt skæg, som Hewitt greb og trak underkæben frem, og patienten begyndte igen at trække vejret (15). Medens dette stod på, åbnede Treves abdomen og fandt en stor abscess, som blev åbnet. Pus fandtes i en dybde af ca. 15 cm, og to tykke dræn omviklet med jodoformgaze blev indlagt. Selve appendix blev ikke fjernet, det blev først kotume senere. Operationen varede i 40 minutter, og alt gik godt. Lord Lister og Sir Thomas Smith overværede operationen. Da kongen vågnede efter anæsthesien udbrød han: »Where is George?« den ældste søn, den senere George V (1865-1910-36) (15).

Herefter kom han sig hurtigt og kroningen kunne endelig finde sted den 9. august, men antallet af gæster var betydeligt mindre.

Thomas Skinner (?-1906) var obstetrikere i Liverpool og beskrev sin maske i 1862 (14), et meget enkelt metaltrådsstativ med et overtræk. I 1869 beskrev *Richard Randle* (?-1907) sin maske, som oprindeligt var beregnet til administration af methylen-bichlorid (en blanding af chloroform og methyl alkohol). Han udformede den, da han var »registrar« på Guy's Hospital (11). Den var meget enkel, et konisk læderbæger, som passede over næse og mund og perforeret opadtil. Indeni var der et stykke flonel til optagelsen af æteren. Randle praktiserede i London i nogle år, inden han tog med et emigrantskib til Australien, hvor han praktiserede i Brisbane, Queensland, og her endte han sine dage (5).

Frederich Hewitt
(1857-1916) var omkring århundredskiftet den mest kendte anæsthesilæge i London. Skrev den første lærebog på engelsk 1893.

Disse seks begivenheder fandt sted inden for de første 55 år af den periode, hvor der blev givet anæsthesi og alle til medlemmer af samme familie. Da de fandt sted blev hændelserne stærkt diskuteret offentligt og blandt læger, men vanskelighederne og risikoen ved to af anæsthesierne kom ikke til almindeligt kendskab. Omstændighederne under hvilke de fandt sted, har nok været specielle, men på grund af den betydning, der blev tillagt de involverede personer, er det nogle af de eneste mere detaljerede beskrivelser, som findes fra den periode. De to anæsthesier (analgesier), Dronning Victoria fik, havde direkte betydning for de fødende og den udstrækning, hvormed de fik tilbudt anæsthesi.

For oplysning om de forskellige anæsthesier er jeg tak skyldig til Professor J. Robertson, Edinburg, om Hewitt's anæsthesi, Dr.

R. H. Ellis, London, om Randle, Dr. R. S. Atkinson, London, om Snow's dagbøger, Dr. R. K. Calverley, San Diego, om Clover's papirer, Dr. Tom Boulton, Reading, om apparaturer, bibliotekar Lee Perry, Seattle om Clover's papirer og Dr. J. A. Lee, London, om litteratur.

SUMMARY

Queen Victoria's two last deliveries in 1853 and 1857. For those she had chloroform and she liked it so much that she recommended it to others. It was John Snow who administered it and his descriptions of these events from his diary is given.

The daughter of Queen Victoria, Princess Victoria, married to Prince Friedrich of Prussia, also had chloroform for her delivery.

Princess Alexandra married to Prince Edward, Queen Victoria's oldest son, had chloroform given by J. T. Clover the best known anaesthesia doctor for the time. The reason was pain in her knees from rheumatic fever.

Prince Friedrich, the son in law of Queen Victoria, had diagnosed a tumor of the larynx. For some time it was considered benign by the English laryngologist Morell Mackenzie. At last the Prince had to have tracheostomy done. The operation was done by the German surgeon Fritz Bramann under chloroform anaesthesia. It was close to have ended in a catastrophe. The Prince survived and became King and Emperor of Germany for only three months in 1888.

Edward VII became King in 1901 and should have been crowned the 26th of June 1902. Ten days before he became ill, and had an appendicitis diagnosed, and had to be operated. The anaesthetic was given by Frederic Hewett consisting of chloroform on a Skinner's mask, changing to a Randle's mask with ether. He had difficulties keeping a free airway. The patient recovered quickly after the operation and was crowned 9th of August 1902.

The six anaesthesia events took place within the first 55 years of anaesthesia, but still the anaesthetics given to Queen Victoria were the most important.

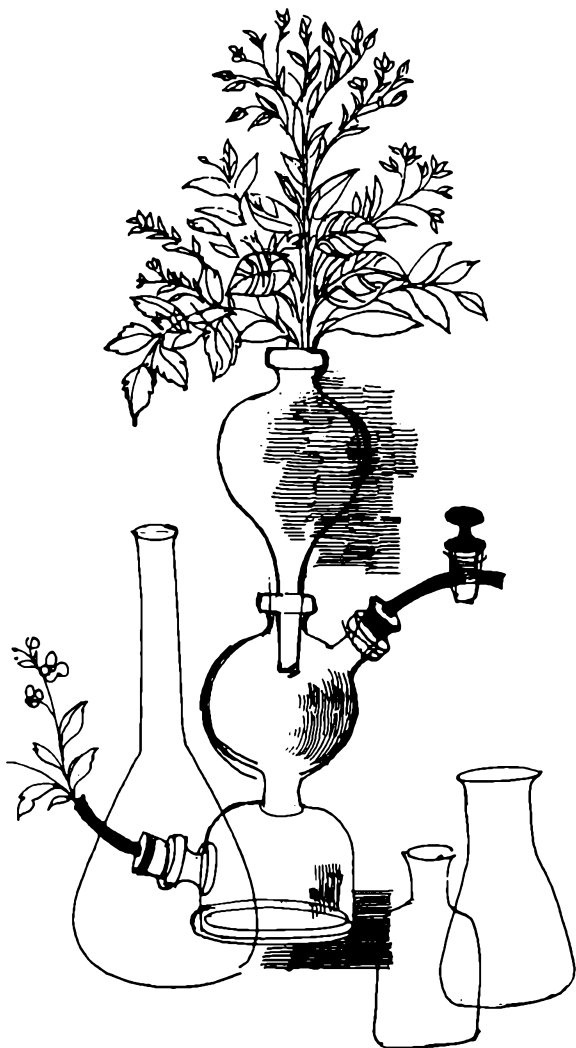
LITTERATUR

I *Almindelig information:*

- Atkinson, R. S. Rushman, G. B. & Lee, J. A.:* Synopsis of Anaesthesia. 9th Ed. Wright P S G, Bristol 1982.
- Bramsen, Bo:* Huset Glücksborg i 150 år. Bind 1. Forum, København 1975.
- Duncum, B.:* The development of inhalation anaesthesia London, Oxford University Press 1947.
- Ladegaard-Pedersen, H.:* King, His Majesty, the illness of - - -. Med. Forum 1962, 15, 161-69.
- Thornton, J. L.:* Royal patients and the popularisation of anaesthesia. Anaesthesia 1953, 8, 146-50.

II *Special information:*

1. *Atkinson, R. S.:* The »lost« diaries of John Snow. Proc. forth World Congr. Anaesth. pp. 197-99. Excerpta Medica, Rotterdam 1970.
2. *Atkinson, R. S.:* Personal communication 1986.
3. *Bramann C. von:* Kaiserin Friedrich und die deutschen Ärzte. Deutsch. med. J. 1963, 14, 202-07.
4. *Calverley, R. K.:* Personal communication 1986.
5. *Ellis, R. H.:* Personal communication 1985.
6. *Falbe-Hansen, J.:* Strubespejlets opfindelse og en skæbnsvanger følge heraf. København 1967.
7. *Guthrie, D.:* A history of medicine. Th. Nelson & Son, London 1945.
8. *Longford, E.:* Victoria R. I. Weidenfeld and Nicolson, London 1964.
9. *Mackenzie, M.:* The fatal illness of Friedrich the Noble. Sampson Low, Marston, Searle & Rivington, London 1888.
10. *Marston, A. D.:* The life and achievements of Joseph Thomas Clover. Ann. Roy. Col. Surg. Engl. 1949, 4, 267-80.
11. *Randle, R.:* On the use of protoxide of nitrogen gas; and on a new mode of producing rapid anaesthesia with bichloride og methylene. Brit. med. J. 1859, I, 612-13.
12. *Richardson, J. W.:* The life of John Snow, M.D. J. Snow. On chloroform and other anaesthetics. John Churchill, London 1858.
13. *Robertson, J.:* Personal communication 1985.
14. *Skinner, T.:* Anaesthesia in midwifery with new apparatus for its safer induction by chloroform. Brit. med. J. 1862, II, 108-10.
15. *Stevenson, R. S.:* Famous illnesses in history. Eyre & Spottes Woode, London 1962.
16. *Stevenson, R. S.:* Morell Mackenzie. William Heinemann, London 1946.
17. *Sykes, W. S.:* Essays on the first hundred years of anaesthesia. Vol. 1. Livingstone, Edinburgh 1960.
18. *Thomas, K. B.:* The development of anaesthetic apparatus. Blackwell, Oxford 1975.
19. *Thomas, K. B.:* The Clover/Snow collection. Anaesthesia 1972, 27, 436-49.
20. *Tisdall, E. E. P.:* Unpredictable Queen. Dansk udgave. C. A. Reitzel Forlag, København 1954.

FERROSAN

Sydmarken 5 · 2860 Søborg · Tlf. 01 69 21 11

Caritas i Island i Vikinge- og Sagatid

Af Egill Snorrason*

I den *Nordiske Medicinhistoriske Årsbog* 1980 skrev medicinhistoriens nestor i Skandinavien, Jøn Steffensen en spændende og inciterende artikel om »*Islandske medicinhistoriske kilder, der ikke har påvise- lige forbilleder i samtidens Europa*«. ¹

Det er her nødvendigt at skelne mellem to perioder i Islands tidlige historie: *Vikingetiden* med *landnáma* fra ca. 850-1000 AD og *Sagatiden* fra år 1000-1260.

Landnámabok nævner enkelte lægeskikkelser, ² og de islandske saga'er bringer medicinhistorisk orienterede skildringer inden for begge tidsperioder. ³ Fra Sagatiden har man fristatens gamle love, hvor man i *Grágás* ⁴ – i afsnittet *Vigsloði* ⁵ – har omtale af lægebehandlinger, mens man i en række islandske håndskrifter (AM 655, AM 194, AM 434 og 23D43, i Royal Hist. Academy) ⁶ af »datidige« lægebøger har kompilationer fra et forlæg til Henrik Harpestrængs danske læge- og urtebog (AM 187). ⁷

Endvidere har man tidligere også hæftet sig ved Salernoskolens betydning for islandsk lægekunst, ⁸ men denne påvirkning kan næppe være sket før sent i det XII og i begyndelsen af det XIII århundrede; derfor er Jón Steffensens studie så inspirerende, hvilket vil blive søgt belyst yderligere i denne studie, hvor der vil blive lagt vægt på lægekunsten i Byzans, Alexandria, Baghdad og i vikingernes Rusland med Aldeigjuborg og Kiev. ⁷ Supplerende vil blive lagt vægt på Byzans' (Constantinopels) betydning for hospits/hospitalsudviklingen,

* Egill Snorrason-forelæsning holdt i Islands med.-hist. Selskab 16.6.1986 i Reykjavik.

der tillige med romerske militære valetudinarier inspirerer til organiseringen af hospitaler i Cæsarea (Lilleasien), i Gundishapur, i Baghdad (og andre islamiske kulturcentre) og i Jerusalem fra Korsfarertiden. Derfra breder hospits/hospitalsbyggeriet sig til Vesteuropa – omend Merida (Spanien) og Lyon (Frankrig) har hospitalsbygninger i det VI århundrede AD.¹⁰ Dertil var allerede kommet en række leprosaries spredt over Vesteuropa. Men hospitalsindretning i Vestromerriget og det nordlige Europa bliver først egentlig organiseret efter det XI-XII århundrede.¹¹

For at forstå lægekunstproblematikken i Vikinge- og Sagatiden i Island er det nødvendigt – som af Jón Steffensen – at se på den tids retssystem, som iflg. danske retshistorikere synes anderledes udviklet end det øvrige Skandinaviens.¹² Folkevandringerne både på tværs og på langs af Europa i det Øst- og Vestromerske område¹³ i forbindelse med den kristne tros forskellige udvikling (katolikket, ariane-re), samt de sig udviklende kirkeorganisationers indflydelse på fristatens retssystem og på fyrste- og kongemagtens udøvelse af verdslige straffeprocedurer får betydning for lægekunstens udvikling også i Island, hvor det er Goderne, der er både verdslige og gejstlige ledere. Romerretten afløses i Vesteuropa af kanonisk ret, den gamle germaniske hævnfejderet afløses af bødekompensationer – ligesom i Vesteuropa og Norden – i modsætning til Romerret – idet man skelner mellem viljesværk (dolus) og vådesværk (culpa).¹⁴ Blodhævn og fredløshed afløses af bøder – omend mord, forrædderi og seksuelle forsyndelser fortsat afgøres med dødsstraf.¹⁵

Det vestromerske riges kejserlove med henblik på strafferet udvikles videre i kong Knud den Stores engelske love,¹⁶ i Vederloven og i de danske landskabslove (XII århundrede),¹⁷ mens den islandske fristats strafferetssystem¹⁸ udvikler sig på et andet grundlag.¹⁹ Dertil kommer, at islændingenes retssystem i Vikinge- og Sagatiden synes at have relation til Østromerrigets under de byzantinske kejsere – gennem Væringernes (Varægerne) ophold i det østromerske rige.

Vel beskriver abbed *Niculas Bergsson* (†1159) fra Þverå benediktinerkloster en rejsende, som havde været så fjernt som til Monte Casino og Benevent i Italien, at »syd derfor ligger Salerniborg, og

Salernomanuskript XI århundrede. British Museum. Margotta, R.: *An Illustrat. History of Medicine*. Middlesex: Hamlyn Publ. 1967:125.

dér er de bedste læger«. ²¹ Men ellers omtales Salerno først i Fostbrødræsa (fra slutningen af det XIII århundrede), hvor citater fra digtet *Regimen Sanitatis* anføres ²² – ligesom linier taget direkte fra dette læredigt dukker op i den norske Frostatingslov (kort efter 1200 AD). ²³ Salernoskolen udvikler sig legemæssigt fra omkring 900 AD som et samlingssted for gejstligt uafhængige praktiserende læger af forskellig etnisk observans: grækeren Pontius, romeren magister Salernus, araberens Adala og jøden Elinus. ²⁴ Det er dog først fra slutningen af det XI århundrede, at Salernoskolen vinder anerkendelse som medicinsk/kirurgisk behandlings- og undervisningscenter. ²⁵ I løbet af det XII århundrede dukker centrets første egentlige kirurgskrifter frem: *Bambergmanuskriptet* ²⁶ og en snes år senere Roger Frugardis *Practica Chirurgica* (ca. 1210). ²⁷ Disse skrifter bygger dels på græksprogede byzantinske kilder og dels på arabiske kilder oversat til latin. ²⁸ Siden kommer der flere kirurgiske skrifter til –

men det er først efter Vikingetiden og tidligst sent i Sagatiden, de kan have præget Islands kirurgi, som den kendes fra lægerne, præsten *Helgi Skeljungsson* (1125-90)²⁹ og lægen *Hrafn Sveinbjarnarson* (1170-1213).³⁰

Allerede fra Fristatstiden kendes navngivne læger: Pormoður, Brandur, Atli, Barður svartá Sveinbjarnarson og Þorvarður, den sidste i Svalbard, ligesom Landnámabok nævner lægerne Høskuldr og Porkel Geirason.³¹ Det er også karakteristisk for tidlig islandsk lægevirke, at en række kvinder – Hildigunn Starkaðardóttir, Grima i Grønland, Ólóf Hrdleifsdóttir og Helga Jarlsdóttir – deltager i sårbehandlingen³² – ganske som Feudaltidens kvinder i Vesteuropa tager sig af sårede og af syges vunder og læsioner.³³ Ved slaget ved Stiklestad (1030), hvor *Olaf den Digre* (den Hellige) (1015-30) af Norge falder, omtales behandlingen af *Pormoður Kollbrunarskjald*.³⁴ Den i thorax og underlivet pilsårede helt behandles af en kvinde, der tilmed benytter løgfyldt grød til at diagnosticere, om der er tarmperforation (Vigsloði's »hulsår«). Som Pormoður ved dette bemærker: »Tag grøden bort, jeg har ikke grødsyge (græssyge)«. Da det lykkes ham med tang selv at trække pilen med modhager ud, hænger der trævler ved, hvortil han elegant erklærer: »Endnu var mine hjertorødder dog fede – godt har Kongen ernæret os«. Derpå falder han om og var død.

Kvinden kender altså til hulsårsbehandling. Hun anvender løggrød til diagnostik – ukendt i den hellenske kirurgilitteratur: *Oreibasios* og *Paulos Ægineta* – hun kender til spændtang og sårrensning med kniv, men omtaler ikke sondering, som det ellers kendes fra de Hippokratiske skrifter.³⁵

I afsnittet *Vigsloði* i fristatens lovbog: *Grágás* (Staðarholbok) – nedskrevet i vinteren 1117-18, men muligvis stammende allerede fra omkring 900-tallet – har man afsnit om manddrab og læsioner.

Straffene for sådanne var oprindelig enten blodhævn (fejde), fredløshed eller senere bøder. Lignende afsnit findes også i kong Knud den Stores engelske love og i de danske landskabslove. Det drejer sig om en videreudvikling af germanske lovsystemer i Vesteuropa efter 700-tallet – Vestgoters, Merovingers og Karl den Stores karolingiske

love. Mandebod drøftes også – modsat Romerrettens kompenserende straffe – i leges Ribuariorum Alamannorum, Bavariorum, Saxonum et Frisionum. Knud den Stores (1013-35) lovkompleks er baseret på den engelske Æthelberts (860-66) angelsaksiske love fra det IX århundrede og på kong Alfred den Stores (871-99) fra slutningen af det IX århundrede.³⁶

I Vigsloði drejer det sig om hug- og stiksår, for hvilke et bødesystem ikke findes i romer- og langobardisk ret. Kompositionssystemet med symmetrisk talionskonsekvens, som det kendes fra Hamurabis lov og fra jødernes *lex talionis*, med skyldtanken, hvor hævnen hører Gud til, erstattes først gradvis i anden halvdel af første årtusinde efter Kristi fødsel under påvirkning af kristendommen af et kompenserende bødesystem. Den kristne kirke søger på den vis at afløse blodhævn, dødsstraf og fredløshed. For romerne var bødestraf noget æreløst og irreligiøst. Kirken prøver at begrænse slægtsfejdernes blodhævn ved personrettet bødegængeldelsesstraf – uden involvering af hele slægtens deltagelse. Den italienske teolog *Thomas Aquinas* (1225-74) går i det XIII århundrede i bræchen for, at det bliver fyrsten, kongen, der i stedet for familierne straffer den enkelte voldsmand – ligesom hele kirke- og præsteindvirkningen fra det VII-XII århundrede kæmper for bodsordninger og synodalstraffe, mens fyrster og konger som »*rex justus*« må gennemføre de verdslige straffe.

Dette får stærk indflydelse på udviklingen af strafferetssystemerne i den »mørke« middelalder – først gælder det udviklingen af slag- og sår bøder blandt frie personer – og fra XI-XII århundrede gælder det også for ufri.³⁷

Et hovedpunkt i straffelovsudviklingen er og bliver germansk og kristen rets stillingtagen til begrebet skyld ved viljes- eller vådesværk (juristernes *dolus* eller *culpa*). Om en patient dør under eller efter en læges behandling, ville efter romerretten opfattes som mord, men efter de arianske goters og de katolske frankers love anses det for uforsætligt drab, når lægen *har* gjort sit bedste. Det fremgår af leges Visigothorum fra det VII århundrede AD, hvor følgende punkter må fremhæves: ingen *medicus* [»*physicus*«] må årelade en kvinde, hvis ikke hendes far, mor, bror, søn eller en nær slægtning er til stede.

Brug af brændjern – dels for podagra, dels for lyskebrok og for hæmorrhoider. British Museum: Ms. Harley 1585, fol. 9: Pseudo:Apuleius' *Herbarium*.

Ingen medicus må hjælpe en fængslet, der frygter døden, til at dø. En medicus skal tage en patient under behandling, dog først når han har tilset ham eller hende og aftalt behandlingshonoraret (cautione emissa). Men beskadiger kirurgen en fri mand under åreladning, skal han betale en bod på 150 Schillinge – og dør patienten skal lægen overgives til dennes slægtninge, som kan gøre ved ham, hvad de vil. Hænder det med en ufri [en slave], skal blot dennes værdi erstattes. For undervisning af elever skal medicus have 12 Schillinge.³⁸ Dette for lægerne betydningsfulde punkt, at de ikke straffedes for vådesmen nok for forsømmelig viljesakt, har gennem tiderne været både misforstået og drøftet – ligesom det famøse »ecclesia abhorret a sanguine« fra 4. laterankoncil 1215.³⁹ Men i virkeligheden viser det en for læge-patientforholdet virkelig påskønnelsesværdig forståelse.⁴⁰

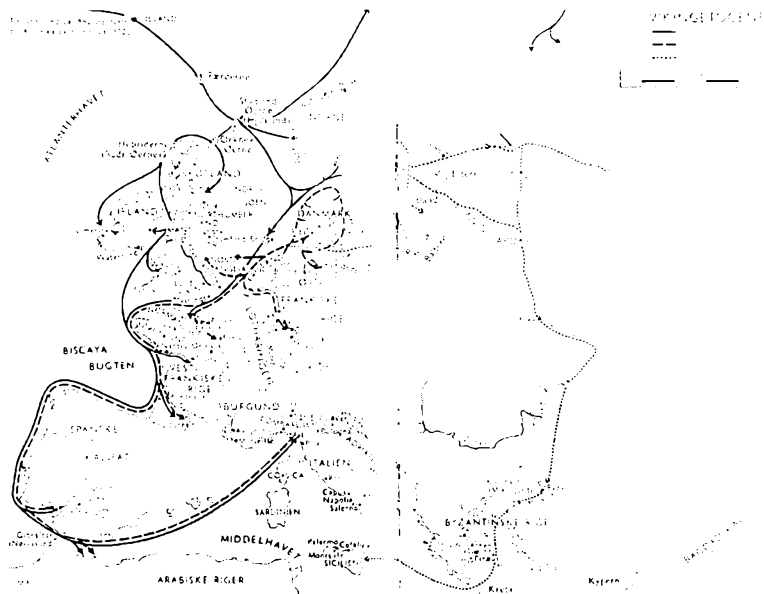
I *Vigsloði* (fra det XII århundrede) hvor der ganske vist ikke omtales privilegerede læger – står der: »Hvis man brænder [brændejernsbehandling] en mand eller tager blod af ham [årelader] for at helbrede ham, og hvad som man gør for at helbrede en anden mand, således at man ønsker, at den anden skal få helbredelse og ikke mén deraf, så er han som ville helbrede, ikke skyldig efter loven selv om den anden dør eller tager skade af det«. I de gamle danske landskabslove – *Skånske Lov* (fra ca. 1200 AD), Cap. 108 og *Anders Sunesen's latinsksprogede Parafrase* Cap. 67 omtales: »For våde sår skal man ikke bøde Kongens ret og ikke Biskoppens, men man skal bøde til den, der fik såret«, hvilket Anders Sunesen udlægger: »Er det en hændelse, gives der dog gerningsmanden som følge heraf den fordel, at han i den anledning ikke skal betale noget til Kongen eller Biksoppen, hvis sag det ikke er at tugte nogen for en uventet hændelse, som intet menneske kan forudse, men snarere at straffe ond vilje«. Hvis imidlertid et sår, som gerningsmanden påstår er hændeligt, af Kongens eller Biskoppens ombudsmand bestemt erklæres at være forsætligt, da skal gerningsmanden først støtte sin påstand med sin egen ed [germanernes partsed], som kirken energisk søger – ligesom med jernbyrdsbeviset – at udrydde i 1200-1300 tallet. I det nordtyske område skelner man på samme tid også mellem: beskadigelse (lettungen) og invaliderende lemlæstelser (leminesse), hvorved

det sidste medfører de højeste bøder.⁴³ Kong Knud den Stores Verderlov fra det XI århundrede skelner ikke mellem viljes- og vådesværk – ganske som romerretten heller ikke gjorde det. Det samme gælder strafferetsopfattelsen i det sydtyske område – først Rigsammerretten under kejser Maximilian I i 1495 og Rigsdagen i Regensburg 1532 får vedtaget en fælleslov for hele det tyske rige, hvorved gengældelsesprincippet ved straf ændres til bøder, beregnede til at udligne omkostningerne ved svie og smerte, til lægehonoraret og til omkostningerne ved pleje og medicin samt til arbejdstabserstatning.⁴⁴

Vigsloði uddyber imidlertid også begreberne omkring større sår: lemlæstelserne. Om drab nævnes det: »Dersom en mand dræber en anden, straffes det med fredløshed. Den mand må ikke få det til livets ophold fornødne, før dommen falder, hvis han dræber en mand eller tilføjer ham større sår« – ifølge danske landskabslove får drabsmanden et døgn til at flygte i! Men de større sår er hjernesår, hugsår og marvsår. »Det er hjernesår, når der opstår en åbning i hovedet ind til hjernen, hvadenten det er kløvet eller splittet eller brudt. Men det er bugsår, når blodet kan strømme ud i legemets hulheder. Men det er marvsår, når et ben, som der findes marv i, er kløvet ind til marven, hvadenten det er hugget eller brækket«.⁴⁵ Det samme gentages om manddrab f.eks. i sagaerne om Gunnar fra Hliðarendi og om Nial og hans søn Helge.⁴⁶ En tilsvarende inddeling af kød- og hulsår går igen i Skånske Lov (Cap. 89, 94, 96) og i Anders Sunesens Parafraze (cap. 65).⁴⁷

Jón Steffensen har sammenlignet disse lovregler med omtalen af hjerne-, bug- og marvsår i de Hippokratiske skrifter og hos Galen – og omtaler den i *Vigsloði* anførte brug af sårsondering; dette går til gengæld ikke igen hos de hellenske kompilator-forfattere: Aretaeus (III årh.), Oreibasios (IV årh.), Aetius (VI årh.). Modsat islændingene lægges der ingen af stederne større vægt på sondering med bly-, senere sølvsonder. Til gengæld kender græsk og hellensk lægekunst heller ikke den hos Þormoðr Kollbrunarskjald omtalte løggrodsprøve.⁴⁸

Bøderne – bortset fra straffene fredløshed og hævnfejde – er ret

Vikingernes færden. Grimberg: *Verdenshistorie*. 1984:V:248.

ens i Vestromerriget og i Norden, men interessant er det, at i Viking- og Sagatiden findes heller ikke i Rusland dødsstraf, men nok bøder ved lemlæstelse, beskadigelse, mord og drab. Det fremgår af Jaroslaw den Vise's (1036-54 AD) *Prawda* og af hans sønners *Prawda* fra det XI århundrede.⁴⁹

Der synes altså at være sket en mulig påvirkning fra Byzans til Island.⁵⁰

Som anført af Jón Steffensen kan *Grágás'* bestemmelser ikke være en følge af Salernoskolens undervisning. Brugen af sonde må ikke forveksles med en »tenta« (tampon) som Roger Frugardi anvender til at holde sår åbne og rene med.⁵¹

Jón Steffensen ventilerer derfor muligheden for, at vikingerne som væringer på deres togter til og fra Constantinopel (Miklagaard), til og fra det hellige land via Rusland (Gardarige) har kunnet få kendskab til græsk/romersk og hellensk lægekunst. Foruden svenskere, nordmænd og danskere har også talrige islændinge været lejesoldater

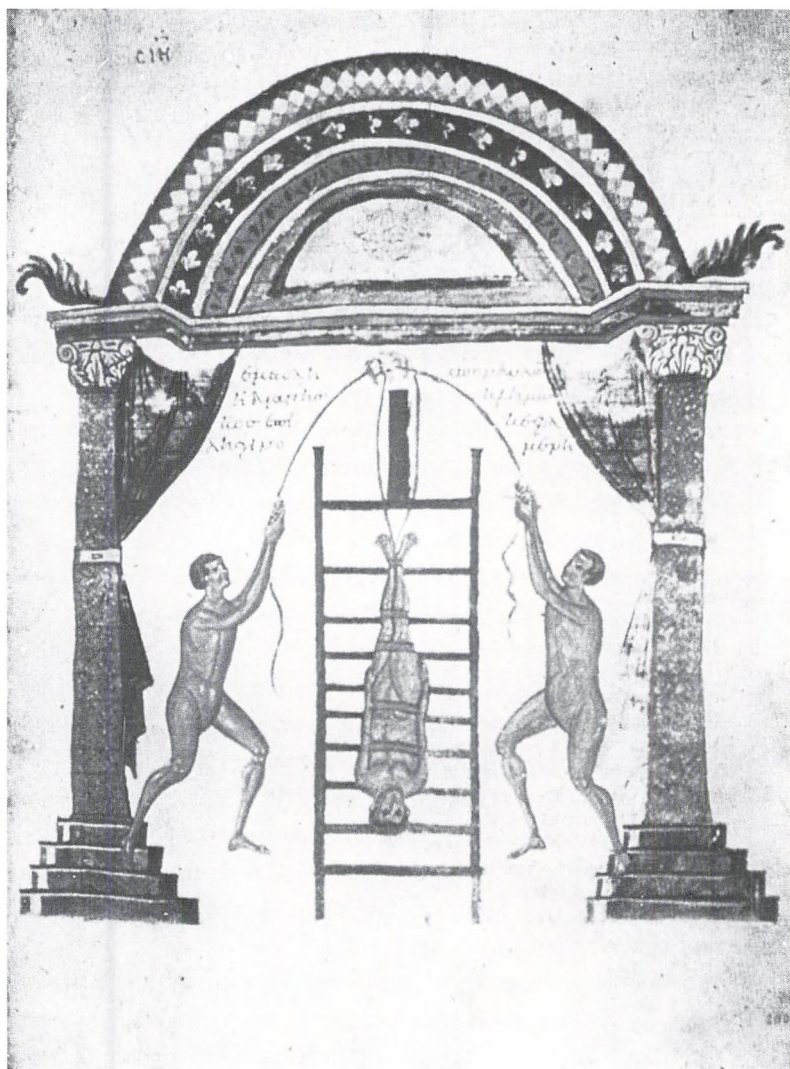
hos kejseren i Miklagaard, idet de dels selv havde eventyrlyst og købmandslyst, og dels havde kejseren mere tillid til nordboerne end til sine egne tropper.⁵² Rejsevejene gik via Gotland, Rusland (Stareja Ladoga med Aldeigjuborg), Novgorod, Kiew til Constantinopel via floderne Djnepr og Volga.⁵³

Fra *Væringesaga* kendes adskillige islændinge, der har været lejesoldater hos de byzantinske kejsere.⁵⁴ Sagaerne beretter om *Olaf Tryggvasons* (995-1000 AD) og *Harald Hårderådes* (1047-66) ophold i Constantinopel i det XI århundrede, om *Sigurd Jorsalfars* (1103-30 AD) i det XII århundrede, foruden en række kendte personligheder omtalte i *Snorri Sturlasons* (1179-1241 AD) »Kongesaga« skrevet i det XIII århundrede.⁵⁵

Nestorkrøniken (fra det XII århundrede) omtaler de varægiske konger, Rus som de kaldes, med brødrene *Rurik* (862-79 AD), *Sineus* og *Truvor*, der bosætter sig omkring Novgorod i det IX århundrede.⁵⁶ Ruriks efterfølger *Oleg (Helgi)* (880-91 AD) sætter sig yderligere fast i Kiew. Utallige arkæologiske fund bekræfter disse bosættelser – ligesom talrige runestensfund i Sverige og på Gotland fortæller om skandinavers rejser og død i Gardarige.⁵⁷ Mest kendt er vel nok Harald Hårderådes ophold i væringekorpset i årene 1034-43, hvor han deltager i felttog mod Sicilien og Syditalien (1038-41) og mod bulgarerne (1041). Saxo nævner, at tropper med »dansk tunge« var kejserlig livvagt under kong *Erik Ejegods* (1095-1103) besøg 1107 i Miklagaard, og i *Snorri Sturlasons* »Kongesaga« omtales det, at en stor del af *Sigurd Jorsalfars* følge bliver tilbage og går i kejserens tjeneste. Selv rejser han hjem i 1111 efter at have besøgt det hellige land. Spændende er det også, at verdens første kendte egentlige retslige obduktion sker under hans ophold i Miklagaard. En soldat er blevet forgiftet af ufortyndet vin.⁵⁸

Jón Steffensen omtaler den islandske missionær *Porvaldur Viðförli Koðransson*, der 981-86 missionerer i Island. Som andre islandske kristnede lejesoldater har han været interesseret i sårbehandling, for i *Vigsloði* forudsættes det, at enhver våbenfør mand skulle forstå at vurdere sår. Fra sagaerne nævnes fra det XI århundrede folk som *Snorri Þorgrímsson* Godes søn: *Halldor* og *Snorris* svigersøn *Bolla*

Bollason samt Gunnar fra Hliðarendis's bror *Kollskegur Hámundarsonn* – og flere til.⁶⁰ Snorri Gode (XI århundrede) var i øvrigt selv lægekyndig – sagaen skildrer hans behandling af de sårede fra slaget i Vigráfjorður, da Þorbrandssønnerne falder. »Snorri gik hen hvor Bergþor [modstanderen] havde ligget og så der en stor blodpøl. Han tog en håndfuld op, blod og sne blandet, krystede det, smagte på det og spurgte, hvem der havde blødt dér. Þorleifr Kimba svarede, at det var Bergþor. Snorri sagde, at det var indvoldsblod [hulsår]. Det kan nok passe, for Bergþor var blevet såret af spyd, svarede Þorleifur. Jeg tror, det er blod af en dødens mand«, sagde Snorri »lad os ikke forfølge«. Nu blev Þorbrandurs sønner ført hjem til Helgaféll og fik deres sår forbundne. Þoroddur Þorbrandsson havde en sådan flænge i halsen, at han ikke kunne holde hovedet lige. Han havde bukser, der gik i ét med hoserne, og de var gennemvåde af blod. En af Snorris karle skulle trække dem af ham, men det var ham ikke muligt at rykke dem over den ene fod. Han sagde: »Det er ikke løgn med de Þorbrandssønner, at I er lapsede i klædedragt. I har bukser så snævre, at de ikke kan trækkes af«. »Det er dig, der ikke forstår at trække til«, svarede Þoroddur. Da kom Snorri Gode til og undersøgte sagen. Han opdagede nu, at der stak et spydblade mellem knæhasen og lægbenet, at det havde spigret tøjet fast til benet. Han bemærkede da til karlen, at det måtte være et ualmindeligt tykhoved, der ikke ænsede sligt. Snorri Þorbrandsson var den af brødrene, der hurtigst kom sig. Ved aftensbordet havde han sæde ved siden af sin navnefælle, og de fik tykmælk og ost. Snorri Gode lagde mærke til, at han ingen vegne kom med osten og spurgte, hvorfor han spiste så langsomt. Snorri Þorbrandsson svarede, at lammene have vanskeligt ved at æde, når de lige havde fået afvænningskneblen i munden. Da lod Snorri Gode sin hånd glide over kværken på ham og mærkede, at der stod en pilespids tværs gennem hans hals ind i tungeroden. Snorri Gode fik fat i en spændtang⁶¹ og nappede pilespidsen ud, og nu kunne maden glide ned«. Snorri Gode helbredte også en torticollis hos Þoroddur med expectativ behandling.⁶² En sådan osteoclasia drøftedes allerede hos *Celsus* (II århundrede AD).⁶³ *Paulos Æginata* (VII århundrede)⁶⁴ og araberens *Albucasis* (†1037)⁶⁵ fraråder det. *Avicenna*

Behandling af forskudt ryghvirvel. Nicetashåndskriftet fra X århundredes Byzans. Firenze: Bibliotheca Laurentiana, MS 74.7., fol. 200. Apollonius: *Dislocationes*, II på græsk.

(†1037) anbefaler dog ligesom Celsus sårrevision og blødgøring af vævet med varme pakninger.⁶⁶

Vi må formode, at væringerne har haft mulighed for at lære lægekunst under deres ophold i Miklagaard. De *må* have stiftet bekendtskab med Østromerrigets lægekyndige. Disse havde ikke blot god uddannelse i græsk/romersk medicin og kirurgi, men der fandtes også i Vestromerriget valetudinariebehandling af sårede soldater.⁶⁷ I Constantinopel var allerede fra det IV århundrede udviklet anstalter for syge, svage, gamle og hittebørn. Kejser *Justinian* (527-66) indretter således talrige hospitalsagtige anlæg – bl.a. i nærheden af Sophiakatedralen.⁶⁸ *Alexios I* (1081-1118) af Komnenosslægten opretter det af datteren *Anna Comnena* berømmede sygehus ved Poulskirken. Pantokratorhospitalet bygges af *Johannes II Comnenus* (1118-43) i 1136, ligesom *Isaak II Angelos* (1185-95) opretter De fyrretyve Martyrer's hospital i Constantinopel – foruden de andre hospitaler for syge, sårede, gamle og hittebørn, byen allerede havde.⁶⁹

I 429 AD oprettes tillige et universitet i Constantinopel.⁷⁰ Og fra De fyrretyve Martyrers hospital kendes dets biblioteks indhold af kirurgiske afskrifter; de var foranstaltet af lægen *Nicetas*, der var i tjeneste hos *Constantin I Dukas* (1059-67). En afskrift af et af værkerne (fra det XII århundrede) befinder sig nu i Firenze, indeholdende kolorerede, til dels med guld-forsirede, prægtige elegante afbildninger.⁷¹

Afskrifterne, der brugtes, var afskrifter fra de Hippokratiske værker, Celsus' og Galens (fra II århundrede AD) samt Dioscurides' botaniske skrifter. Men disse værker havde haft en omtumlet skæbne, før også lægekyndige blandt væringerne kunne få dem at se. Af Nestorianerne var de blevet transkriberede til syrisk, først i Edessa, siden i Gundishapur og Nisibi. Fra det VIII århundrede begynder så araberne transkriptionen til arabisk. Her er det persisk påvirkede, omrejsende kaliffer, der formidler transkriptionsvirket til Damascus (661-750 AD) og senere til Cordoba i Spanien, mens de (via Alexandria) byzantinsk prægede Abassider opbygger det i Baghdad (750-1258). Foruden transkriptionerne bygger kalifferne også ved syriske, persiske og jødiske lægers medvirken et stort hospitalsvæsen op med

godt 40 institutioner fordelt i Baghdad, Alexandria, Antiochia og i andre lilleasiatiske byer – ofte bedre og flottere end i Constantinopel. I Jerusalem, hvortil korsfarerne kommer i 1099 AD, havde borgere fra Amalfi (i Syditalien) allerede omkring 1040 AD påbegyndt et hospits for pilgrimme og syge. Efter erobringen 1099 af Jerusalem, hvor der opbygges Johanniterriddernes St. Mariahospital,⁷² bringer korsfarerne idéen om sådanne institutioner tilbage til Vesteuropa, der bortset fra leprosarier og klosterinfirmierier (fra det VI århundrede) samt enkelte institutioner som de førnævnte i Merida og Lyon, endnu kun kender de romerske militære valetudinarius.⁷³

De mange transkriberede afskrifter udveksles mellem Baghdad, Alexandria, Rom og Constantinopel. Særligt formidlende er i den forbindelse kompilatorer som *Aretæus* (III århundrede AD) fra Cappadokien, *Oreibasios* i Alexandria og *Cælius Aurelianus*, der tilmed oversætter en del af teksterne til latin. Oreibasios (IV århundrede), der var ven med kejser *Julianus Apostata* (361-63) forfatter en encyclopædi på 70 bøger, hvoraf nu kun de 25 eksisterer.⁷⁴ Han satte Galen højt, men citerer også en række nu på anden vis ukendte forfattere, fordi deres skrifter er forsvundne. Oreibasios' »*Jatrica synagogeï*«, et udvalg af kirurgiske tekster viser den tids fremskredne tekniske formåen. Derfor oversættes han også til latin ikke blot i det VI-VII århundrede, men flere århundreder senere transkriberes de af araberne *Hunains* elever til arabisk for i det XIII århundrede af *Simon fra Genua* at tilbageoversættes til latin.

Ligesom Oreibasios lever og arbejder også *Aetius* fra Amida (VI århundrede) i Constantinopel. Hans »*Tetrabiblon*«, der gengiver mange af Oreibasios' kirurgiske indgreb, beskriver tillige teknikken ved hæmorrhoidoperationer, ved tonsillectomi og urethrotomi. Han omtaler endvidere underbinding ved sækformede aneurysmer og ved varicer. Som senere araberne går han ihærdigt ind for brugen af brændjern til begrænsning af blødninger og til ødelæggelse af arvæv. Araberne veg som regel tilbage for behandling med knive af religiøse grunde. »Når brændingen gennemføres dybest muligt, er prognosen bedre«. Selv i tilfælde af brystkræft finder han det bedre at bruge brændjernet først, idet fjernelsen af sådant væv sikrer de

raske vævspartier. Han anbefaler kunstig abort omkring tredje fo-stermåned hos fødselsuegnede mødre⁷⁵ – men synes i øvrigt aldrig at have gennemført selvstændige operationer.⁷⁶

I samme århundrede sidder i Rom *Alexander* fra Tralles (VI århundrede AD) og udgiver sin »*Biblia iatrica*« i tolv bøger. Han indfører brug af rhabarber og colchium som medicinske terapeutika – ligesom han går ihærdigt ind for behandling med åreladninger. Hans på græsk skrevne skrifter transkriberes til latin, syrisk og hebraisk i det VII århundrede og til arabisk i det IX sekel – og derfra tilbage til latin i det XII århundrede!

Men det mest anvendte værk bliver dog Paulos Æginetas (VII århundrede AD) »*Epitome*«. Han tilbringer sit liv i Alexandria, hvor han både er en dygtig kirurg og samtidig en flittig kompilator. Vel ødelægges en stor del af Alexandrias berømte bibliotek ved brand i 640 AD, men meget synes alligevel at være blevet tilbage til brug for Paulos.⁷⁷ Han beskriver kompetent behandling af stik- og hugsår, om ekstraktion af pile og spyd – bedre end nogen af sine forgængere. Han giver originale beskrivelser af fjernelse af blære- og urinrørssten, af trepanationer og brokoperationer – og er ligesom Aëtius ivrig tilhænger af brændjernets brug – men modsat Aëtius ikke ved brystkræft. Han omtaler brug af retraktorer ved fremmedlegemer e.g. i spiserør – ligesom han gør omhyggeligt rede for krydssuturer ved tarmlæsioner. Han beskriver åreladningsprocedurer – og tracheotomi; i det hele taget operationer, som både de islandske vikinger og lægekyndige sagapersonligheder har anvendt og omtalt *før* en mulig inspiration fra Salernoskolen.⁷⁸

Men ingen af de her nævnte græsk/romerske og hellenske læger sondrer – som islændingene – mellem »store sår«, det være sig hjerne-, hul- eller marvsår, selv om de beskriver behandling af dem. Det må være erfaringer indvundne af islændingene ved deres besøg på de byzantinske hospitaler og valetudinarier i det østromerske område. Noget kan de måske også have erfaret fra angelsakserne i England⁷⁹ – det var jo ikke blot nordmænd, der koloniserede Island.

Foruden praktisk erfaring under deres krigeriske bedrifter må islændingene i Constantinopel have haft mulighed for at se afskrifter af

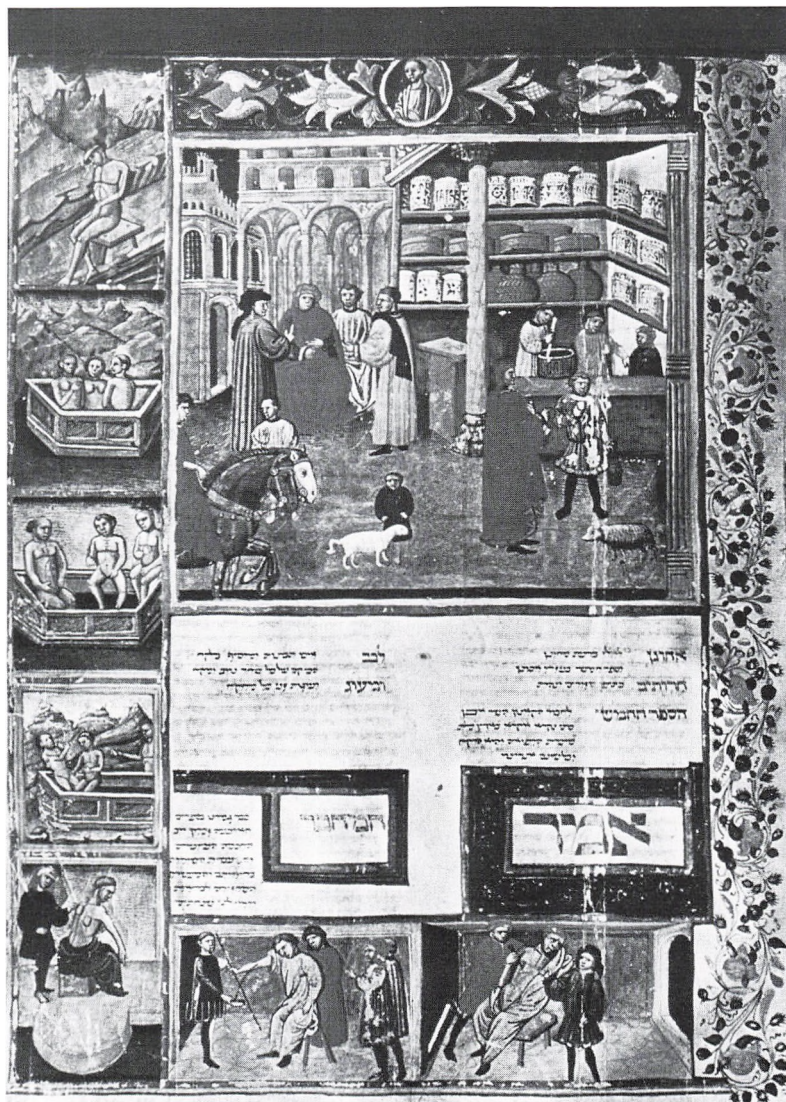
de tidligere nævnte forfattere og kompilatorer; vel foreligger der ikke i Island fra Constantinopel hjembragte græske eller latinske lægebøger, men kejsere som *Constantin VIII Porfyrogenetos* (912-59 AD) og *Alexios I Komnenos* (1081-1118) virkede ihærdigt for indkøb og kompilation af bl.a. medicinske og kirurgiske håndskrifter fra hele middelhavsområdet, som væringerne har kunnet stifte bekendtskab med.

Dertil kommer påvirkningen af Østromerriget fra den islamiske kultur – med berømtelige læger som araberer *Alkindi* (†873 AD), perserne *Rhazes* (†924 AD), *Haly Abbas* (†924 AD) og *Avicenna* (†1037) samt jøden *Albucasis* (†1013) med deres »*De medicinarum*«, »*Liber continens*«, »*Liber regalis*«, »*Canon*« og »*Altasrif*«. I det XI-XII århundrede oversættes disse skrifter til latin af folk som *Gerard fra Cremona* og *Constantinus* (†1087 AD) fra Afrika.⁵⁰ Den sidstnævnte prøver endda ved sin »*Pantegni*« at udgive Haly Abbas' skrift som forfattet af ham selv!

Mange af disse transkriptioner og oversættelser kommer endeligt til Vesteuropas kundskab, da de byzantinske læger må flygte fra Constantinopel efter byens plyndring af korsfarerne i 1203-04.

I middelhavsområdet spiller samtidig en række dygtige jødiske læger en stor rolle både som praktiserende kirurger – og som transkriptorer.⁵¹

Alt dette må have kunnet bibringe væringerne kendskab til det nyeste inden for medicin og kirurgi, hvilket de har kunnet hjemføre til Island via Rusland. Man bemærker sig også både arabernes og byzantinernes brug af brændjern og åreladning – som det fremgår af sagaernes beskrivelser og Grágás' Vigsloðiafsnit. Bemærkelsesværdigt er også islændingenenes stilling til bødeerstatning i stedet for fejdebloodhævn eller fredløshed. Kristendommens caritas- og skyldbegreber i tidlig middelalder samtidig med dens anerkendelse som statsreligion (338 AD), og Constantinopels ophøjelse til østromersk hovedstad i 330 AD kommer til at spille ind på strafferetslovgivningen, såvel som Justinians lovcodices (fra 529 AD) og kejser *Basileios I's* (867-86) *Basilica* (60 bøger) lægger basis for de på visse punkter mildere straffelove end i det af folkevandringerne hærgede Vestro-

Avicenna's *Canon*. Hebraisk manuskript XV århundrede. Bologna: Univ. Press. Margotta, R.: *An Illustrat. History of Medicine*. Middlesex: Hamlyn Publ., 1967:113.

merrige. Allerede under de syriske kejsere (714-867) i Constantino-
pel opnår biskopperne en vis verdslig jurisdiktion. Kriminalsager
skal afsluttes inden to år og vidner skal edfæstes. Partsed, jernbyrd,
gudsdomme, som goterne i Vesteuropa holdt fast ved indtil 12-1300
tallet, kæmper det østromerske retsvæsen sig fri af. Vel forekommer
der i den første halvdel af det første årtusinde AD kompensations-
straffe, men de Justinianske dødsstraffe fra det kejserlige vestromer-
ske retssystem søges i anden halvdel af det første årtusinde AD
formildet.⁸² I en søretslov fra det VIII århundrede AD frafaldes
straf, hvis det drejer sig om handlinger i nødværge. Skadevolderen
skal nok betale den læderedes kur og pleje – og skal kun bøde med
livet ved forsætligt manddrab (mord).⁸³

Disse systemer viser sig at smitte af på væringerne i de områder, de
har passeret på vejen til og fra Constantinopel. Af betydning er det
her, at Kiew har udviklet sig til et politisk og socialt betydningsfuldt
område ved de kloge fyrster *Vladimirs* og *Jaroslavs* dygtighed. Alle-
rede i 988 AD bliver byen kristnet af Vladimir (980-1015 AD), Rus-
lands første helgen. Olaf Tryggvason og Harald Sigurdsson Hårderå-
de har begge med deres følge tjent ved fyrst Jaroslavs (1011-54) hof i
Kiew og Novgorod. Harald Hårderåde og hans krigere har vundet
berømmelse og guld i det østromerske kejserriges hær fra 1034-43⁸⁴ –
foruden at han vinder Jaroslavs datter *Elisabeth*. Selv er Jaroslav den
vise gift med den svenske *Olaf Skotkonges* (994-1022) datter *Inge-
gerd* – et barnebarn af den berømmelige *Sigrid Storråde*, der er gift
skiftevis med den danske konge, *Svend Tveskæg* (†1064), den sven-
ske konge, *Erik Sejersæl* (o. 990 AD), og siden igen med Svend Tve-
skæg, hvem hun har fået til at dræbe Olaf Tryggvason i slaget ved
Svoldr, fordi Olaf engang tidligere har forulempet hende.

Fyrst Jaroslavs regeringstid (1036-54) må anses for en virkelig
kulturel udviklingsperiode i Ruslands middelalderhistorie.⁸⁵ Han
skaber indre stabilitet i sit rige, han styrker kirkens stilling, opretter
klostre og støtter missionsarbejde og kristendomsundervisning. Han
sikrer Kiew et bibliotek, hvor græske håndskrifter transkriberes til
slavisk – som det anføres i Nestorkrøniken: »Han såede skriftens ord
i de troendes hjerter«. Kirkens kanoniske retssystem overtager han

direkte fra Constantinopel – ligesom han foranlediger udarbejdet en skriftlig lovsamling, baseret på varægers og slavers traditioner inden for en østromersk ramme. Værket *Russkaja prawda* (XI århundrede) skulle blive yderligere uddybet af hans sønner med jaroslavitternes *Prawda* (fra 1054-73 AD).⁸⁶ I *Russkaja prawda* afskaffes den førkristne fejdebloodhævn og i stedet indføres bødesystem ved såvel vådeshandlinger som ved forsætlige beskadigelser og lemlæstelser. Dermed falder dødsstraf for drab væk, som det også kommer til at gælde i Islands Fristatslovgivning. Jaroslav's *Russkaja prawda* bestemmer også, at en del af boden ved bødestrafte skal gå til fyrsten og en del til den dræbtes pårørende. Dog skulle boden være større, jo mægtigere og mere socialt højtstående den læderede eller dræbte var – ganske som det går igen i Vesteuropas førnævnte ordninger i relation til fri personer, og senere til ufri.

Dermed synes ringen at være sluttet: Jón Steffensens hypotese må være sandsynliggjort.

De islandske væringer har ved deres rejser til og fra Constantinopel kunnet bibringe Island erfaringer i Fristatstiden både med henblik på lægekunst og strafferetssystemer.

Mens Danmark, Norge og Sverige nok mere blev inspireret fra vestromerske, frankiske og angelsaksiske terapeutiske og juridiske begreber, bliver Island inden det XIII århundrede øjensynligt inspireret fra Østromerriget og Rusland. Man kan ikke lade være med at tænke på, om der blandt Landnáms personer har været grupper, hvis familier i særlig grad har haft relation til tidligere personligheder, der har haft tilknytning til de væringer, der havde berejst det russiske og østromerske område?⁸⁷

Mens goter, franker og langobarder under folkevandringerne færdes tværs hen over Europa mod det senere Tyskland, Frankrig, Italien og Spanien, så færdes en del af slaverne fra det IX-XI århundrede både frem og tilbage dels på tværs af det nordøstlige Europa og dels på langs ned gennem Vestrusland til det østromerske område.

Komplicerende virker kristendommens udvikling med dens forskellige udslag (katolicisme og Arianisme) i Vest- og Østromerriget i tidlig (II-V århundrede) og særligt i den »mørke« middelalder (VI-

XI århundrede) – med følger for udviklingen af såvel lægekunst som strafferetssystemer i dette årtusinde efter Kristi fødsel.

Medicinhistorie som fag er, som *Sigerist* har defineret det, mere videnskabshistorie med interesse ikke blot for lægekunsten, men også for sociale emner som kirke- og retshistorie.⁸⁸ Og det er dette, der er søgt belyst ud fra Jón Steffensens altid inspirerende studier.

SUMMARY

Development of Medieval Hospitals.

After the Knights of the St. Johns Order had erected their hospital in Jerusalem at the end of the XI' century, it gave inspiration to development of hospices for sick and old peoples later in Western Europe through the return of pilgrims and of knights from the crusades.

The Knights of the St. Johns Order were inspired through hospitals developed already in Eastern Europe (the Byzantine Empire) during the VI's century, in the Middle East (Baghdad, Damascus) during the IX' century and in Egypt (Alexandria, Cairo) during the X-XI' century.

From these centers the idea for hospices and hospitals during the XII-XVI's centuries spread to Western Europe (through monasteries and charitable orders), which at the same time obtained translations from Greek-languaged medical and surgical compilers as Aetius, Oreibasios, Paulos Aeginata and from Arabian scientists and compilers as Avicenna and Abulcasis.

Iceland obtained during the X-XI' centuries its skill for surgery through the Varangians (Væringerne), the Scandinavian warriors in the Imperial Byzantine army. There was at that time a vivid intercourse between Iceland and Byzans through Russia (Kiew, Novgorod).

Denmark and Norway obtained its medical and surgical skill mostly from and through Western Europe – therefore more late than the Icelanders.

REFERENCER

1. Steffensen, Jón: *Islandske medicinhistoriske kilder, der ikke har påviselige forbliver i samtidens Europa*. Nord. Medicinhistor. Årbok 1980: Suppl. VI: 94-105.
2. Blöndal, L. H. & Vilm, Jónsson: *Læknar á Islandi*. Reykjavik: Læknafélag Íslands, 1970: I: 8-12.
3. Grøn, Fredrik: *Altnordische Heilkunde*. Janus 1907:12:665-79, 1908:13:73-149, 206-327, 486-514, 1909:14:369-436, 569-84, 632-53.
4. Lárusson, Olafur: *Lov og Ting*. Oslo: Univ. Forlag, 1960:60-73.
5. Steffensen, Jón: note 1:95-98.
6. Kaalund, Ka.: *Den islandske lægebog, Codex Arnarnagnæanus 434a, 12 mo*. Det kgl. Danske Vidensk. Selsk. Skr. 6 Rk., hist og filos. Afd. VI.4 Kbhvn.: A. F. Høst og Søn, 1907:357-64.
7. Hauberg, Poul: *Henrik Harpestræng, Liber Herbarum*, Kbhvn.: Hafnia, 1936:9-43.
8. Reichborn-Kjennerud, I.: *The School of Salerno and Surgery in the North during the Saga Age*. Ann. Hist. Med. (Balt.) 1937:N.S. IX:321-37.
9. Magnússon, Magnus: *Vikinger!* Kbhvn.: Lindhardt & Ringhof, 1980:104-121, 294-300.
10. Neuburger, M. & J. Pagel: *Handbuch d. Geschichte d. Medizin*. Jena: G. Fischer 1902:1:499-500.
11. Sand, René: *The Advance to Social Medicine*. London: Staples Press, 1952:73-80.
12. Fenger, Ole: *Romerret i Norden*. Kbhvn.: Berlingske Forl., 1977:41.
13. Nørgaard Larssen, Asg.: *Drømmen om det ukendte, En beretning om folkevandring*. Aarhus: Centrum, 1982:33 ff.
14. Fenger, Ole: note 12:101.
15. Fenger, Ole: *Fejde og Mandebod*. (Disp.). Kbhvn.: Juristforb. Forl. 1971:141 ff.
16. Bertelsen, Fl. & N. Capener: *Fingers, Compensation and King Canute*. Jour. Bone & Joint Surg. (London), 1960:42:290-92.
17. Kroman, E. & Stig Iuul: *Danmarks gamle love*. I-III. Kbhvn.: G. E. C. Gad, 1945-48.
18. Meulengracht Sørensen, Pr.: *Saga og Samsund*. Kbhvn.: Berlingske Forl. 1977:50ff.
19. Fenger, Ole: *Gammeldansk Ret*. Viborg: Centrum, 1983:58, 61, note 12:41, 97.
20. Kirkinen, Heikki: *Europas fødsel i: Bjøl, E. (ed.): Politikens Verdenshistorie*. Kbhvn.: Politikens Forl., 1984:8:160.
21. *Alfræði islensk. Cod. Menbr. A.M. 194*. Red.: Kr. Kaalund. Kbhvn.: A. F. Høst, 1908:37:19.
22. Brøndum Nielsen, Johs. & Jón Helgason (edd.): *De islandske Sagaer*. Kbhvn.: Gyldendal, 1930:1:310.
23. Keyser, R., P. A. Munch & G. Storm (edd.): *Norges gamle Love I-II*. Christiania, 1886-95.
24. Thomasen, Anne-Liese: *Die Ärzte-Schule von Salerno. Legende und Wirklichkeit*. Jahrbuch d. Univ. Düsseldorf 1970/71:325:44.
25. Leonardo, Richard a.: *History of Surgery*. N.Y.: Froben Press, 1943:106.

26. Sudhoff, K.: *Geschichte d. Chirurgie in Mittelalter* (Lpz.), 1918:2:108ff.
27. Hauberg, P.: *Salernoskolen og dens Indflydelse på dansk medicinsk litteratur*. Arch.Pharmaci & Chemi (Kbhvn.): 1928:1-143.
28. Sarton, G.: *The Appreciation of Ancient and Medieval Science during the Renaissance (1450-1600)*. Phil.: Pennsylv. Univ. Press, 1955:37.
29. *Sturlunga Saga*. Ed.: Kr. Kaalund. Kbhvn.: Gyldendal, 1904:1:131.
30. Tjomsland, A.: *The Saga of Hrafn Sveinbjarnarson*. Islandica (Ithaca, U.S.A.), 1951:35:1-10.
31. Snorrason, Egill: *Islandske lægeskikkelser i middelalderens, renæssancens og rationalismens Tid*. Bibl. f. Læger (Kbhvn.), 1985:147:98.
32. Helgadottir, Gudrun P.: *Kvinner og lægekunst i Fornsagaerne*. Nord. Medicin-hist. Årsbok (Stockh.), 1984:35-47.
33. Snorrason, Egill: *From Hostelrys and Hospices to Hospitals*. Dacia (Kbhvn.), 1986:52:3-10.
34. Helgadottir, Gudrun: note 32:40.
35. Steffensen, Jón: note 1:96-97.
36. Fenger, Ole: note 15:215-365.
37. idem: note 15:217, 264.
38. Reier, Herbert: *Gesundheit, Krankheiten und Ärzte bei dem Goten*. Kiel: Privat-tryk, 1981:49-50, 83-85.
39. Amundsen, D. W.: *Visigothic Medical Legislation*. Bull. Hist. Med. (Balt.) 1971:II:45:553-69, idem: *Medical Canon Law on medical and surgical practice by the clergy*. ibid. 1928:I:52:22-44.
40. Snorrason, Egill: *Kirurghåndværket gennem Tiderne*. Naturens Verden, Kbhvn. 1985:66-80.
41. Steffensen, Jón: note 1:95.
42. Kroman & Iuhl: note 17:1945:1:38, 145. Fenger O.: note 12:80.
43. Günther, K.: *Hauptstadien d. geschichtlichen Entwicklung d. Verbrechen d. Kor-perverletzung u. seinen Bestrafung*. Erlangen. 1884.
44. Boers, Hedda: *Dommen over Tøndernes Værd – historisk belyst*. Tandlægebladet (Kbhvn.), 1941:160.
45. *Stadarholsbók*, Kbhvn., Kbhvn., 1879:299.
46. *Islandske Sagaer*: note 22:1932:2:114, 167,208.
47. Kroman & Iuul: note 17:1945:3:32, 34, 142-44.
48. Roed-Petersen, K.: *Gastrojejunostomiens historie* (Disp.) Odense: Univ.forl., 1986:296 note 113.
49. Donnert, Erich: *Das Kiewer Rusland*. Leipzig: Urania Verl. 1983:121.
50. Fenger, Ole: note 12:97.
51. Steffensen, Jón: note 1:98-99. Reichborn-Kjennerud: note 8:324.
52. Heiberg, J. H.: *Byzantinsk Kultur i Friis, Aa.: Verdenskulturen*. Kbhvn.: Gyl-dendal, 1906/07:3:131-74.
53. Magnusson, M.: note 9:91-121, 294.
54. *Væringjasaga*. Ed.: Sigl. Bløndal. Reykjavik: Isafoldarprintsmidja, 1954, idem: *The Varangians of Byzantium*. London.
55. Davidsen, H. R. Ellis: *The Viking Road to Byzantium*. London: Allen & Urwin,

- 1976:230-46, Sturlason, Snorri: *Kongesagaer*. (edd.): Anne Holtsmark og Didrik Arup Seip. Oslo: Gyldendal, 1957:121-209, 512-86, 618-29.
56. Rahbek Schmidt, K.: *Varjager i: Kulturhist. Leksikon f. nord. middelalder*. Kbhvn.: Rosenkilde og Bagger 1975:19:534-35, *Nestors Krønike, Beretninger om de Svundne År*. Ed.: Gunnar A. Svane, Århus: Wormianum, 1983.
57. Magnusson, M.: note 9-110-21, 102-07.
58. Wolf-Heidegger & C. M. Cetto: *Die anatom. Sektion in bildlichen Darstellung*. Basel: Karger, 1967:7.
59. Steffensen, Jón: note 1:99-100.
60. Davidson: note 55:230-46.
61. Jónsson, Finnur: *Lægekunsten i den nordiske oldtid*. Kbhvn.: V. Tryde, 1912:26.
62. Islandske Sagaer: note 2:1933:3:309-10.
63. Celsius: *De medicina*. Ed.: W. G. Spencer. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 1961:3:511 (VIII.10.1).
64. Paulos Æginata: *Epitome*. lib.VI, Cap. 109.
65. Albucasis: *De chirurgia*. lib.III, Cap. 1.
66. Avicenna: *Canon*, lib. IV f. 5, Cap. 10.
67. Haeser, H.: *Lehrbuch d. Geschichte d. Medizin*. Jena: H. Dufft, 1875:1:418 ff.
68. Neuburger, M. & J. Pagel: note 10:1910:1:499-500.
69. idem: 1875:1:444, Lundsten, F.: *Det avancerede hospitalsvæsen i 1100-tallets Byzans*. Medicinsk Forum (Kbhvn.) 1970:23:163-68.
70. Heiberg, J. L.: note 52:1906/07:3:1:145.
71. Herrlinger, R.: *History of Medical Illustration*. N.Y., Ed. Medicina rara, 1970:14.
72. Snorrason, E.: note 33.
73. McGrew, Roderick E.: *Encyclopedia of Medical History*. London: Macmillan Press, 1986:134-37.
74. Sarton, G.: note 28:34,193.
75. Herrlinger, R.: *Die Geschichte d. Medizin. Indikation d. Abortus Artificialis*. Schleswig-Holstein. Ärzteblatt. 1963:16:Hefte 10.
76. Leonardo, R.: note 25:70-74.
77. Dahl, Sv.: *Bogens Historie*. Kbhvn.: P. Haase & Søn, 1927:43.
78. Leonardo, R.: note 25:76-82.
79. Hammond, E. A.: *Physicians in Medieval English Religious Houses*. Bull. Hist. Med. 1958:32:105-20.
80. Hamarneh, Sanni: *Medieval Education and Practice in Medieval Islam* i O'Malley, C. D. (ed.): *The History of Medieval Education*. Los Angeles (USA): Californ. Univ. Press, 1970:39-71.
81. Meyerhof, M.: *Medieval Jewish Physicians in the Near East from Arabic Sources*. Isis (Bruges), 1938:28:432-60.
82. Heiberg, J. L.: note 52:1906/07:3:1:134-35.
83. idem 1906/07:3:1:156.
84. Magnusson, M.: note 9:296-97.
85. Kirkinen, H.: note 20:212-14.
86. Donnert, E.: note 49:121.

87. Steffensen, Jón: *Landnámaabóks kildeværdi over for biologiske anskuelser. Med. Forum. Kbhvn. 1979:32:168-73.*
88. Porter, Roy: *The History of Medicine: Past, Present and Future.* Uppsala: Inst. f. Idé- och Lärdomshistoria, 1983:7.

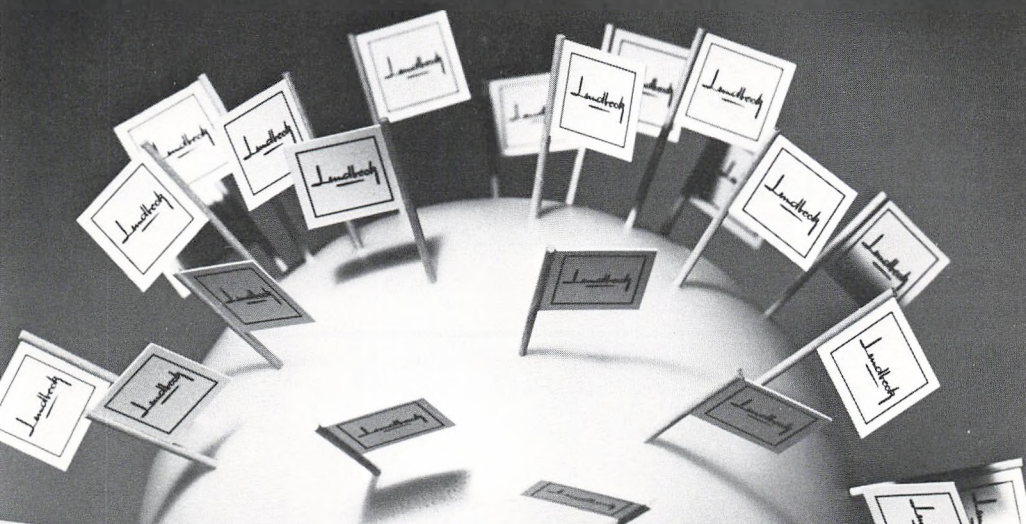

DAK-Laboratoriet a/s

Lundbeck specialities are obtainable
all over the world through:
affiliated companies, own agencies,
licensees.

Psychopharmacological Agents –
Anticancer Drugs – Analgesics –
Sulfonamides – Topical Antibiotics

H. Lundbeck A/S
Ottiliavej 7-9
2500 Valby

SYNTETIC

A/S Syntetic, Edwin Rahrs Vej 38, DK-8220 Brabrand
Tlf.: 06 25 33 66

- et bindeled til europæisk forskning

JANSSENPHARMA^{SD}

HAMMERBAKKEN 21 · 3460 BIRKERØD · TLF. 02 81 10 44

Tidlig Neurokirurgi i Danmark

Af Ib Søgaard

Neurokirurgiens historie i nyere tid begynder efter den almindelige opfattelse med *William Macewen's* og *Victor Horsley's* operationer på hjerne og rygmarv for godt hundrede år siden, og videreføres af bl.a. *Harvey Cushing*, *Charles Frazier* og *Walter Dandy*, der fastlagde specialet i begyndelsen af dette århundrede. Herhjemme oprettedes det første neurokirurgiske sengeafsnit i 1934. Danmark havde imidlertid også sine pionerer, og deres indsats har tidligere kun været sporadisk kendt.

Den 13. september 1831 kl. 11 om formiddagen blev den 4½ år gamle Jens Christian Henriksen opereret på Det Kongelige Frederiks Hospital af overkirurg *Jacob Gundelach Møller* (1797-1845).¹ Barnet havde siden fødslen haft en pulserende svulst ved næseroden, og svulsten var nu blevet 8 cm oppefra og nedefter, 8 cm fra side til side, og knap 1½ cm i højden. Svulsten var rødlig i den ene side og pulserede i takt med arteriepuls. Kompression af venstre a. carotis på halsen havde ingen indflydelse på pulsen. Kompression af højre carotis standsede svulstens pulsation fuldstændigt. *Gundelach Møller* fandt, at det måtte dreje sig om en anastomotisk åresvulst, samt at behandlingen måtte være at aflukke højre a. carotis communis. *Gundelach Møller* havde forudsætninger for at foretage dette indgreb. Han havde i 1824 fået Københavns Universitets guldmedalje for prisopgaven »Exponere Historiam Ligaturae Arteriarum«.

Ved operationen blev højre carotis communis underbundet i den øverste krydsvinkel af m. sternocleidomastoideus og m. mylohyoideus. »Ved patientens skrig svulmede den indre jugulare vene op, at den bedækkede næsten carotiden, men i det øjeblik, da jeg ville

J. Gundelach Møller
(1797-1845) overkirurg
ved Det kgl. Frederiks
Hospital 1830-1845.

underbringe ligaturen ytrede patienten den beslutning nu at ville tie stille og holdt ord. Åren blev således let underbunden med en rund ligaturtråd ved hjælp af den simple aneurismanål. Patienten tabte næppe en spiseskefuld blod. Straks efter ligaturens anlæggelse standsede pulsationen i svulsten, og den synes mindre. Hjernens funktioner var ikke det mindste forstyrrede, patienten havde ikke engang tabt sin sædvanlige munterhed«. Et par dage efter operationen beskrives en venstresidig hemiparese med paralyse af armen og svær parese af benet. Såret helede som sædvanligt ved suppuration. 13 dage efter operationen afstødes ligaturen og 3 uger efter operationen begyndte pulsationen i svulsten over næseryggen igen. Nu kunne man imidlertid ved kompression af venstre carotis på halsen få pulsationen til at forsvinde, og *Gundelach Møller* besluttede sig til at

underbinde venstre carotis communis, men ville dog vente til lamheden af de venstresidige extremiteter var forsvundet. Umiddelbart efter årsskiftet 1832 var dette tilfældet, idet der kun var en let parese af venstre ben tilbage. Den 28. januar 1832 blev så venstre carotis communis underbundet. Svulsten aftog straks i størrelse, og pulsationen ophørte. Det postoperative forløb blev langvarigt p.g.a. en komplicerende scarlatina. Paresen i venstre arm og ben tiltog igen, mens der ikke kom pareser i højre side. 2 måneder efter operationen er pulsationen fortsat væk, men svulsten var nogenlunde af samme størrelse som præoperativt. Barnet overlevede, og døde af kopper i 1843, 11 år senere. Ved sektion fandtes et encephalocèle.²

I 1864 foretog overlæge *Carl David Withusen* (1822-1874) kirurgisk overlæge ved det helt nye Kommunehospital, en underbinding af a. carotis communis for en pulserende svulst i orbita.³ *Withusen* var søn af *Carl Christopher W.* (1778-1853), tidligere overkirurg ved Det Kongelige Frederiks Hospital og *Gundelach Møllers* forgænger. Den gamle *Withusen* var til stede ved *Gundelach Møllers* operation og havde forudsætninger for at give gode råd, idet han i 1816 havde studeret i London og her bl.a. mødt *Sir Astley Cooper*, der i 1805, som den første i verden, med held underbandt carotis communis på halsen, som en behandling for et aneurisme. Patienten døde 30 timer senere af infektion. I 1808 foretog *Cooper* igen en underbinding af carotis, og denne gang overlevede patienten i 13 år.⁴

Carl David Withusens patient var en 44-årig svensker, der igenem 1 års tid havde klaget over tiltagende synssvækkelse og efterhånden tiltagende smerter og hævelse omkring højre øje. Smerterne var i begyndelsen intermitterende, men blev efterhånden mere og mere konstante, og der kom ledsagende susen fra øret. Ved indlæggelsen på Kommunehospitalet fandtes en betydelig afmagret patient med et lidende udseende. Højre øje's palpebrae var svulmet op, og bulbus var næsten trængt helt ud af orbita, for den stod godt en tomme længere fremme end den venstre. Palpebra superior var skudt opad og kunne ikke spontant bringes ned over øjet. Palpebra var af blå-rød farve med gennemskinnende varicøse kar, der stod i umiddelbar forbindelse med en del meget udvidede vener i tingingeregionen, og

C. D. Withusen (1822-1874). Den første overkirurg ved det i 1863 indviede Kommunehospital i København.

imellem disse slyngede a. temporalis sig, slangebugtet, stærkt pulserende og udvidet. Conjunctiva bulbi var i sin nedre del stærkt chemotisk med store længdefolder. Der var en tydelig stetoskopisk mislyd over øjet, som pulserede synligt og føleligt. Ved kompression af højre carotis interna på halsen svandt svulsten betydeligt.

2. juli 1864 blev der under diagnosen et aneurisme i orbita uden narkose anlagt ligatur af højre carotis communis. Da ligaturen var snøret sammen, ophørte straks pulsationen i orbita og i a. temporalis, svulsten formindskedes, og de bankende smerter tillige med susen for ørerne svandt hen. Et års tid senere tiltog svulsten imidlertid igen, og i maj 1866 døde patienten under billedet af et forhøjet intrakranielt tryk.

Der er næppe tvivl om, at patienten havde en caroticocavernøs fistel, en arteriovenøs anastomose mellem a. carotis interna og sinus

cavernosus. Sådanne fistler kan ses efter traumer med fraktur af basis cranii, men kan også ses spontant opstået. Lidelsen blev første gang behandlet af *Travers* i 1809 med fint resultat.⁴ Ved kontrol af patienten 2 år efter operationen var der ingen tegn på recidiv. Siden blev operationen foretaget med stigende hyppighed, bl.a. af *Nélaton*, der i 1865 foretog en carotisligatur på en 17-årig pige. Patienten døde dog 2 uger senere.⁵

Ligatur af carotis communis på halsen var hovedbehandlingsmetoden for sinus cavernosus syndrom i godt 150 år. Først for 2 decennier siden forsøgte man at gå nye veje, og i 1974 kunne *Serbinnenko* fra *Burdenko* Institutet i Moskva fremlægge sine resultater med ballonkatheterisation i behandlingen af carotico-cavernøse fistler.⁶ Det er ikke mere end få år siden, man for første gang vovede et direkte operativt indgreb på sinus cavernosus.⁷

I 1877 foretog praktiserende landlæge *Carl Reinhold Struckmann* (1821-1889) den første meningeomoperation i Danmark. Patienten var en 22-årig mand, der igennem 4 år havde haft nogle langsomt voksende subcutane svulster i regio frontalis, og i efteråret 1876 havde været indlagt på Københavns Kommunehospitals 5. afdeling, hvor man havde foretaget en biopsi af en af svulsterne, den største, som var på størrelse med et middelstort æble. Mikroskopien viste et meget cellerigt og stærkt vasculariseret væv med meget små polymorfe celler uden tydelig intercellulær substans, og karvægge, der overalt var dannet af tenformede celler. Patienten blev udskrevet fra Kommunehospitalet i slutningen af oktober 1876 med det råd ikke at lade sig operere. Umiddelbart efter kom han i forbindelse med dr. *Struckmann*, der d. 23. januar 1877 foretog extirpation: »Midt igennem regio frontalis og temporalis og gennem øverste del af regio occipitalis lagdes hurtigt et cirkelsnit lige ind til knoglen. Øjeblikkeligt opstod en haemorrhagi af 4 saccaderende blodstråler fra aa. frontales og temporales, der krydsedes højt over operationsterrænet mere smukt end lysteligt, thi patienten blev i et nu anæmisk kollaberet og pulsløs. Efter energisk digital kompression og hurtigt anlagte ligaturer blev haemorrhagien standset, og 30 minutter efter kunne operationen fortsættes. Periost dissekeredes nøjagtigt fra kraniet

med integumenter og vedhængende svulster. Hen imod regio frontalis opdagedes et ikke meget fast tilhæftet rundt sekvester af 3 cm's diameter, tilsyneladende udgangspunktet for hele affektionen. Det løftedes uden vanskelighed op med mejsel. Benfladen afskrabedes med raspatorium og cauteriseredes, hvorefter patienten blev bragt til sengs. Vulnerationen blev dækket med en olielap og kolde omslag. 3 timer efter var patienten så vel, at han med appetit nød en kraftig middag og drak et glas vin. Hele sårfladen dækkedes efterhånden ved en langsom proces med gode granulationer, og efterhånden afstødtes hele den blottede benflade i tynde lameller. Da cicatrizationen lod vente på sig anlagdes d. 14. maj 10 hudtransplantationer, der alle holdt, og d. 10. juli kunne han udskrives til fortsat poliklinisk behandling«.

Der er næppe tvivl om, at *Struckmann*, der troede, han havde fjernet et cystosarcom, har fjernet den ekstrakranielle del af et stort meningeom. Patienten blev fulgt i 1½ år, og man fandt intet tegn på lokalrecidiv.⁹ Hvis diagnosen meningeom er rigtig, burde han gå til af den intrakranielle tumordel. Det er siden lykkedes for forfatteren at efterspore patienten, som døde i juli 1879, 2½ år efter operationen, 18 dage før Macewen opererer sit første meningeom, der tidligere har været regnet som det første i verden.

I 1983 har Bengt Ljunggren berettet om Olaf af Acrels operation af en extracerebral svulst hos en 30-årig mand.⁸ Efter beskrivelsen i den gamle journal var det et typisk meningeom. Patienten døde 3 dage efter indgrebet.

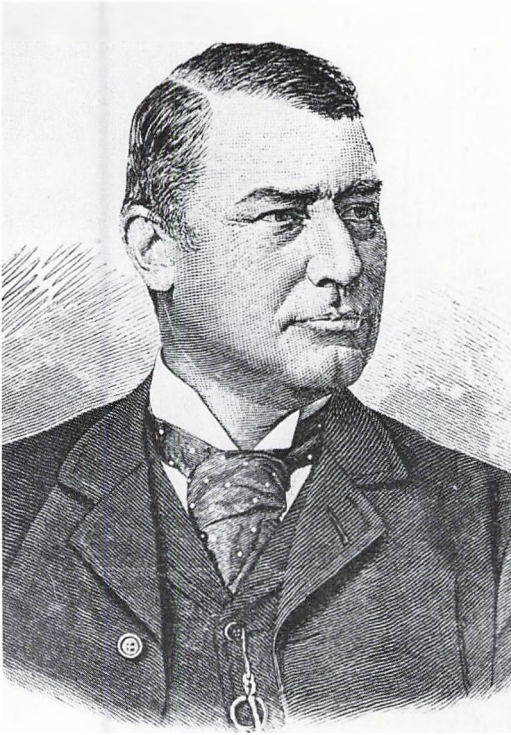
I 1888 offentliggør reservelæge *Joachim Bondesen* (1852-1908) i *Hospitalstidende* 2 tilfælde af trepanatio cranii. Begge er foretaget i 1885.¹⁰

Det første er specielt interessant. Patienten var en 28-årig tjenestekarl, som kort før indlæggelsen var faldet ned fra et loft. Ved ankomsten til hospitalet var han noget sløv, men kunne råbes op, og kunne angive sit navn og sin bopæl. I venstre frontalregion i hårgrænsen sås et blødende skarprandet sår, som gik ind til periost. Der var blødning fra venstre øre. Pupillen på højre øje reagerede på lys, men trægt. Venstre pupil var dilateret og lysstiv. Ingen extremitets-

C. R. Struckmann (1821-1889). Praktiserende læge og kirurg i Nykøbing Falster 1854-1889.

pareser. Pulsen var uregelmæssig hård omkring 80. I løbet af de følgende timer forværredes patientens tilstand hurtigt, der indtrådte sopor og efterhånden coma, og de aktive bevægelser af de højresidige extremiteter aftog indtil fuldstændig paralyse. Pulsen blev stærkt uregelmæssig, meget langsom. Under formodning om, at den tiltagende hjernekompression skyldtes en blødning fra a. meningea media foretoges 2½ time efter indlæggelsen trepanatio cranii. Et borehul blev anlagt lige foran venstre øre. Under fjernelse af knoglen blev patienten imidlertid puls- og respirationsløs. Operatøren førte en finger igennem trepanationsåbningen og kom ind i et stort hulrum mellem benet og dura mater opfyldt af koagler. P.g.a. patientens tilstand afstod man imidlertid fra videre. Ved sektionen den følgende dag fandtes et stort koaguleret hæmatom mellem kraniet og dura opfyldende hele fossa media. Der var en fraktur gående gennem

P. W. Heiberg (1840-1920). Overlæge ved Viborg Sygehus 1879-1916.

forreste del af sutura squamosa fortsættende ned gennem ala magna på tværs indad mod foramen lacerum. Dura var normal. Venstre parietallap fandtes overordentlig stærkt komprimeret med aplanerede gyri. Den øvrige hjernesubstans var normal. Da *Bondesen* forelagde sygehistorien ved et møde i Medicinsk Selskab d. 13. marts 1888, hævdede han, at patienten formentlig havde overlevet, hvis operationen var blevet foretaget $\frac{1}{2}$ til 1 time tidligere. *Eilert Adam Tscherning* (1851-1919), senere overkirurg på Kommunehospitalet, erklærede sig uenig med *Bondesen* og mente, at patienten var død af sin basisfraktur. *Dr. Bondesen* fastholdt sit synspunkt, og eftertiden må jo give ham ret.

Den anden patient var en 33-årig mand, som efter en gasekspllosion havde fået en åben kraniefraktur med glassplinter i såret med

dilacereret hjernevæv. Patienten var vågen uden neurologiske udfaldssymptomer. Under en 3 timer lang operation (kloroform/æternarkose) fjernedes glasskårene. Sårene blev rensede og en kompliceret crusfraktur behandlet.

Det postoperative forløb var ukompliceret, og ved kontrol af patienten 2½ år efter fandtes han helt intakt. *Dr. Bondesen* konkluderer: »Mit tilfælde frembyder i så henseende ingen særlig interesse, kun skal jeg fremhæve det overordentlig reaktionsløse forløb, trods de talrige alvorlige læsioner, samt det forhold, at hans cerebrale funktioner, trods den meget rigelige udflyden af hjernevæv, ikke i nogen henseende havde lidt indskrænkning«.

I 1894 foretog *Peter Wilken Heiberg* (1840-1920) den første operation for en intrakraniell tumor i Danmark.¹¹ Patienten var en 23-årig kvinde, der i godt 1 år havde haft tiltagende epileptiske anfald af focal karakter med postparoxystisk parese af højresidige extremiteter. Anfaldene kunne i begyndelsen holdes nede med bromkalium, men i begyndelsen af 1894 tiltog anfaldene i hyppighed og blev daglige, der kom tiltagende hovedpine og efterhånden permanente pareser.

21.4.1894 blev patienten opereret på Viborg Sygehus. En trepan-skive fjernedes lige foran sulcus Rolandi med centrum af skiven i højde med den øverste del af dennes midterste 1/3. Den misfarvede dura mater hvælvende sig frem, især fortil. Efter korssnit i den fortykkede dura trængte corticallsubstansen frem i åbningen, dækket af injiceret pia. En fri sonde førtes ind i det fremhvælvende parti og trængte igennem et tyndt lag hjernesubstans ind i en hasselnødstor cystisk hulhed. Hjernesubstansen, som dannede cystens låg, havde en tykkelse af omkring 3 mm. Den incideredes, og efter excision af et lille stykke fjernedes cystens indhold af brunligt detritus, og dens vægge skræbedes let med skarpske. De første dage efter operationen var højre arm og ben paretiske, men herefter aftog paresen. De epileptiske anfald begyndte imidlertid igen efter et par måneder. Herefter kom de med omtrent 8 dages mellemrum. Således var tilstanden, da patienten sidst blev vurderet 9 år efter operationen.

I året 1900 opererede *Heiberg* igen en hjernetumor, denne gang

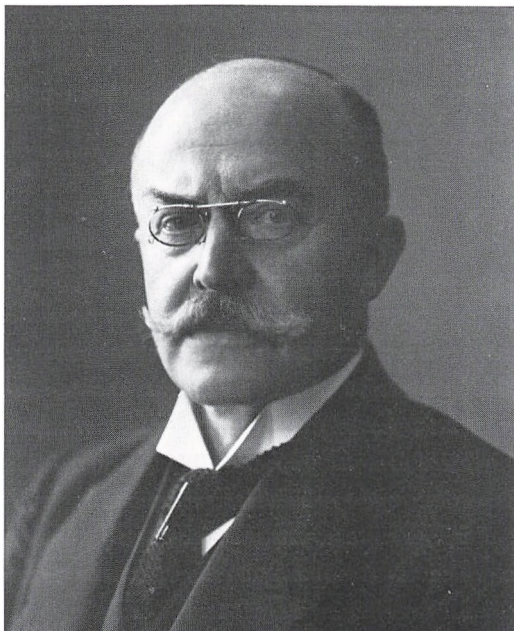
hos en 53-årig kvinde, der igennem knap 2 år havde lidt af tiltagende hovedpine, svimmelhed, flimren for øjnene, dårligt humør, træthed og uoplagthed, og inden for denne periode haft focalepileptiske anfald med postparoxystisk parese af venstresidige extremiteter. D. 11. juli 1900 opereredes patienten i kloroformnarkose, idet der i højre parietalregion fjernedes knogle på et 4×2 cm stort stykke. Dura var mat og ikke pulserende. Der var mange kar i dura. Der var rigelig blødning fra knoglekanterne, og efter åbning af dura kom der blødning subduralt. Igennem hullet i dura posedede sig en cystelignende masse frem, buklet på overfladen. P.g.a. blødningen var patienten på dette tidspunkt næsten pulsløs, så man afsluttede indgrebet. Først 10 dage senere opereredes patienten igen, og man kunne nu fjerne en grødet tumor, der fortil var afgrænset af hjernen, men bagtil kunne begrænsningen ikke skelnes. Med kniv og skarpske blev svulsten fjernet tilsyneladende i sundt væv. Det postoperative forløb var ukompliceret. Den mikroskopiske undersøgelse af tumor viste, at tumor var et gliom. Kontrol af patienten 2½ år efter operationen viste tilfredsstillende forhold. Ingen smerter, ingen pareser. Patienten kunne færdes i sit hus og til dels passe dette.

I 1905 kunne overlæge *E. A. Tscherning* på Københavns Kommunehospital efter anvisning af neurologen *Viggo Christiansen* (1867-1939) foretage den første totale fjernelse af et intrakranielt meningeom hos en 49-årig mand, der igennem 8 måneder havde haft paræsthesier og parese af højre hånd, samt tiltagende afasi og Jackson epilepsi.¹² Patienten blev opereret i 2 seancer, som *Horsley* tilrådede, idet man ved første operation standsede ved dura. Svulsten var beliggende bag sulcus Rolandi, noget højere end armcentret, og var udgået fra duras inderside. Patienten blev genundersøgt 20 år efter operationen. Han havde da en let spastisk parese af højre overextremitet, men var i fuldt arbejde i samme stilling som før operationen.¹³

I perioden 1905 til 1917 diagnosticerede *Viggo Christiansen* i alt 21 intrakranielle tumores, som blev opereret, fortrinsvis af professor *Vilhelm Schaldemose* (1866-1933).¹⁴

I september 1909 foretog overlæge *Vilhelm Hertel* (1861-1918) på Fakse Sygehus den første operation for spinaltumor i Danmark.

Vilhelm Hertel (1861-1918). Den første overlæge ved Fakse Sygehus.

Patienten var en 42-årig mand, der igennem $1\frac{1}{2}$ år havde haft anfaldsvise neuralgiforme smerter omkring højre kurvatur, og som igennem $\frac{1}{2}$ år havde haft svaghedsfølelse og paræsthesier i benene. I oktober 1908 blev patienten opereret første gang, idet man foretog laminectomi på 6., 7. og 8. thorakalhvirvel og blottede canalis vertebralis i 7 cm's udstrækning. Dura blev åbnet, men man fandt ingen tumor. Operationen havde ingen effekt. Der kom tiltagende parese af underextremiteterne, og efterhånden også urininkontinens. I sommeren 1909 blev patienten genindlagt på Fakse Sygehus, nu med paralyse af begge ben og total sfinkterinkontinens. Neurologen *Viggo Christiansen* blev kontaktet og kom til Fakse for at tilse patienten. Det kunne nu konstateres, at den første operation var foretaget for højt oppe, og *Hertel* opererede derfor igen d. 12. september 1909. Man supplerede nu med laminectomi på 9. og 10. thorakale laminae og kom efter spaltningen af dura ind på en $3\frac{1}{2} \times 1\frac{1}{2}$ cm stor rødlig tumor beliggende til højre for medulla. Tumor kunne fjernes helt og var mikroskopisk et meningeom. Til trods for de svære neu-

rologiske udfald overlevede patienten i mere end 20 år og døde af coronarokklusion. I 18 år var han kasserer på det sygehus, hvor han blev opereret.¹⁵

I de følgende år blev der opereret flere og flere tumorer. I perioden 1907 til 1931 blev der således på 4 københavnske kirurgiske afdelinger udført i alt 582 operationer for intrakranielle svulster med en samlet mortalitet på 37%. Hovedparten af indgrebene skyldtes et intimt samarbejde mellem *Viggo Christiansen*, der først 2 år før sin afgang i 1937 opnåede at blive udnævnt til professor i neurologi, og professor *Vilhelm Schaldemose*.¹⁶ *John Riishede* (født 1918) anførte i 1964 i sin tiltrædelsesforelæsning, at *Viggo Christiansen* var meget påvirket af *Cushing*, som han besøgte i 20'rne.¹⁷ Dette er nok kun delvist rigtigt. *Viggo Christiansen* var mere påvirket af *Victor Horsley*, som han besøgte i 1897. *Horsley* havde neurologerne *Gowers* og *Hughlings Jackson* til at diagnosticere for sig. *Cushing* derimod var sin egen neurolog.

Viggo Christiansen mente hele tiden, at kirurgen var et appendix til neurologen, og betragtede aldrig *Eduard Busch* (1899-1982) som en ligeværdig partner.¹⁸

I 1934 startedes den første neurokirurgiske klinik i Danmark med 11 senge på den neurologiske klinik og med *E. Busch* som afdelingslæge. Først i 1939 blev de 2 afdelinger adskilt.

SUMMARY

The history of modern neurological surgery began a century ago in Great Britain with William Macewen and Victor Horsley. In Denmark the first department of neurosurgery started with 11 beds in the neurological department in Rigshospitalet Copenhagen in 1934. Before that, like in other countries, we had a group of courageous general surgeons who acted as pioneers in the speciality. The article contribute to the story about the first partial removal of a meningioma in 1877, the first removal of an intracerebral tumour in 1894, and the first operation of a spinal tumour in 1909.

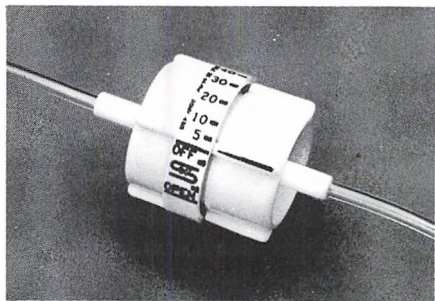
LITTERATURLISTE

1. *Møller, G.*: Underbinding af de primitive carotider foretaget på Det kgl. Frederiks Hospital. Bibl. Læger 1831, 17, 56-68.
2. Medicinsk Selskabs forhandlinger. Bibl. Læger 1843, 39, 253-254.
3. *Withusen, C.*: Et tilfælde af underbinding af a. carotis communis for en pulserende svulst i orbita. Ugeskr. Læger, 1866, 3. række, I, 28, 433-440.
4. *Johnson, H. C.*: Surgery of cerebral vascular anomalies in »A History of Neurological Surgery«. A. Earl Walker (Ed.), Hafner Publishing Company, New York, 1967.
5. *Tillaux, P.*: Traite D'anatomie topographique Paris, Asselin et Houzeau, 1890, s. 50-52.
6. *Serbinenko, F. A.*: Balloon cateterization and occlusion of major cerebral vessels, J. Neurosurg. 41, 125-145, (1974).
7. *Isamat, F. et al.*: Direct intracavernous obliteration of high-flow carotic-cavernous fistulas. J. Neurosurg. 65, 770-775, 1986.
8. *Ljunggren, B.*: Reflexioner kring en hjærnsvulst hos »En förnäm herre af 30 år«, Sydsvenska medicinhistoriska sällskapetets årsskrift, 87 - 102, 1983.
9. *Maag, H.*: Kirurgisk Kasuistik. Hospitalst. 1878, 2. række, V, 44, 689-694.
10. *Bondesén, J.*: To tilfælde af trepanatio cranii, Hospitalst., 1888, 3. række, VI, 19, 469-473, 547-548.
11. *Brünniche, E.*: Studier over hjærnesvulsternes behandling (disputats) København 1903.
12. *Christiansen, V.*: Et tilfælde af opereret hjærnetumor. Hospitalst. 1905. 4. række, XIII, 16, 366.
13. *Christiansen, V.*: Nogle bemærkninger om hjærnesvulsternes symptomatologi. Ugeskr. f. Læg., 1929, 31, 91, 643-649.
14. *Christiansen, V.*: Hjærnesvulster. Gyldendals Boghandel, København 1917.
15. *Søgaard, I.*: Den første spinaltumoroperation i Danmark. Bibl. f. Læg., 1984, 146, 251-261.
16. *Christiansen, V. et al.*: Bidrag til de intrakranielle svulsters kirurgi med en oversigt over det danske materiale 1907-1931. Hospitalst. 1934, 77, 1201-1292.
17. *Riisbøde, J.*: Neurokirurgi. Ugeskr. f. Læg., 1964, 1709-1712.
18. *Fog, M.*: Personlig meddelelse 1984.

DIAL-A-FLO®

FLOW-REGULATOR

til enkel, økonomisk og sikker i.v. flow-kontrol

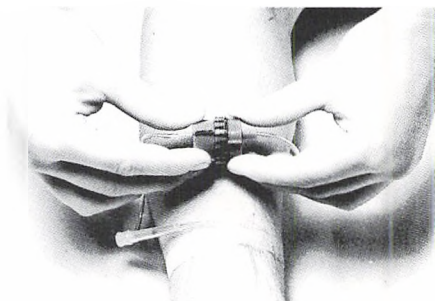
DIAL-A-FLO anvendes ved intravenøse infusioner, – også når der kræves præcise infusionsmængder.

- Flow-regulator uden elektronik.
- Flow-indstilling fra 5–250 ml./time.
- I »åben«-position øges infusionshastigheden op til 2.500 ml/time.
- Luer-lock fatning.

Send brochure, brugsanvisning og pris

Navn: _____

Adresse: _____

Fordele ved DIAL-A-FLO*

PÅLIDELIG: Der indstilles på det i.v. flow, som patienten skal have (ml/time).

Overvågning og efterjustering af flowhastighed er ikke nødvendig.

ENKEL: Efter kalibrering indstilles DIAL-A-FLO til ønsket flow.

SIKKER: Forhindrer for hurtig eller for langsom infusion. Velegnet til kontrol af infusion af lægemidler, – også til børn.

FLEKSIBEL: Kan anvendes ved næsten alle typer af infusioner. Passer til både poser og flasker. Uafhængig af el-forsyning.

ABBOTT
LABORATORIES A/S
Byggestubben 15, Torød, 2950 Vedbæk Tlf 02-89 42 66

Medicinhistoriske noter fra Vestslesvig

Af Peter Kr. Iversen

I sin bog »Geschichte der Epidemien bei Menschen und Tieren im Norden«, der udkom i Kiel 1925, skildrer sanitetsråd, dr. Peter Hanssen de epidemiske sygdommes historiske udvikling især i Slesvig og Holsten, men omtaler dog også epidemier i Nordtyskland og i Skandinavien, herunder naturligvis også Danmark. Hans bog bygger i det store og hele på trykt litteratur fra tiden før 1913, men han har dog også samlet en del spredte oplysninger fra arkivalisk materiale. Det er trods alt blevet et noget flimrende og lidt tilfældigt billede, han har tegnet af denne ikke uinteressante side af samfundsudviklingen.

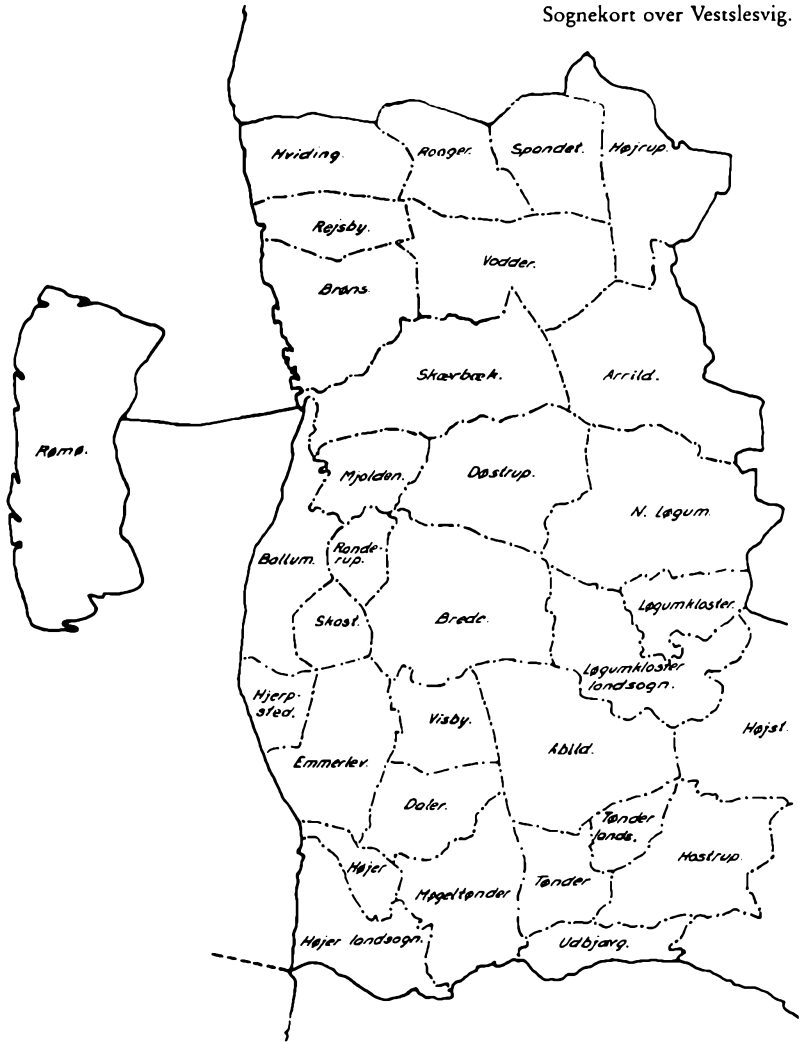
Siden hen er der da også trykt adskilligt, der yderligere kan belyse udviklingen i vor landsdel. Vigtigst og mest grundig er Aksel Lassens bog: »Skæbneåret 1659. Hungersnød og Pest over Danmark«, der udkom 1958, hvori der gives en fremragende redegørelse for den grufulde pests hærgen, især i Nordslesvig. Senere, 1982, har Hans H. Worsøe udgivet Vonsild Kirkebog 1659-1708 med dens meget udførlige levnedbeskrivelser og nekrologer, der giver oplysninger om sygdomme og dødsårsag. Fra disse 50 år kan interesserede finde mange gode medicinhistoriske oplysninger fra en østkystegn og ikke blot vedrørende epidemier, men også andre menneskelige skrøbeligheder.

Fra den nordslesvigske vestkyst foreligger imidlertid hidtil kun få spredte oplysninger. Den ovennævnte Peter Hanssen fortæller om en del epidemier, og man kan finde en del oplysninger i Ludwig

Andresens og Claus Rolfs bøger om henholdsvis Tønder og Højer. Af Aksel Lassens bog og enkelte bevarede kirkebøger fremgår, at også i de vestslesvigske sogne har pesten, formentlig plettyfus, gjort store indhug i befolkningen, således at der i de nærmeste år efter 1660 kun var relativt få dødsfald der. I Emmerlev sogn f.eks. begravedes der 1659 og 1660 henholdsvis 61 og 39 lig, medens tallene 1661 og 1662 kun var 13 og 16. Det normale antal døde i sognet var nogle årtier senere mellem 30 og 40 om året. Også i Møgeltønder sogn, hvor kirkebogen først er bevaret fra 1660, er antallet af døde betydeligt lavere i 1660'erne end i det følgende årti. Af andre vestslesvigske sogne, hvorfra der foreligger oplysninger om pesten, var Arrild det mest medtagne, i mindre grad Højst, Døstrup og Hviding. Fra disse sidste sogne vil der dog kun ganske undtagelsesvist findes eksempler på sygdomme i det følgende, idet oplysningerne stort set hidrører fra de sydlige enklaveegne, d.v.s. sognene i Møgeltønder og Ballum birker under grevskabet Schackenborg. Oplysningerne om sygdommene i disse vestlige egne er jeg lejlighedsvis faldet over i forbindelse med andre studier, og de kan i nogen grad supplere de ovennævnte trykte kilder, men jeg vil gerne understrege, at artiklen er skrevet på grundlag af ganske usystematisk indsamlet materiale. Den er, for at sige det lidt groft, et affaldsprodukt fra mit hovedemne, og den er oprindelig sammenskrevet og tiltænkt som et bidrag til det folkeligt historiske Sønderjysk Månedsskrift.

Børnekopper i Vestslesvig

Til de alvorligste epidemier her hører kopperne. De store børneflokkede blev med mellemrum udtyndet, nærmest decimeret af denne frygtelige sygdom, der netop, fordi den især ramte børn og unge, også kaldtes for børnekopper eller småkopper. Men selv om sygdommen var meget smitsom, kunne den dog til tider holdes inden for lokalt afgrænsede områder, ja nu og da kunne den lokaliseres til et enkelt sogn, hvilket i hvert fald de vestslesvigske kirkebøger til en vis grad synes at vise. Vi ser således i Emmerlev kirkebog 1689, at nogle

småbørn er døde af småkopper, men finder ikke samtidig tilsvarende oplysninger fra andre vestslesvigske sogne. Nogle år senere, ved årsskiftet 1695/96 døde i Møgeltønder sogn 6 børn af sygdommen, medens vi f.eks. ikke mærker til den i Emmerlev sogn. Her møder vi den så til gengæld for alvor 1706, da ikke mindre end 53 eller måske

endda flere børn og unge døde af kopper, som 1705 var blevet ført til sognet af en fremmed »bettelkvind«. I 1711 grasserede børnekopperne igen i Emmerlev sogn, men denne gang dog mere skånsomt. I løbet af vintermånederne døde der 18 børn af sygdommen, måske flere, idet dødsårsagen ikke altid er anført i kirkebogen.

Også i Ballum sogn træffer man på kopperne med mellemrum. I begravelsesregistret her 1741 kan f.eks. læses: »Sal. Hanna Boyes datter af Emmerlev sogn, som her er nedfalden i børnekopperne, da hun med hendes fattige moder besøgte godtfolk om en liden almisse, døde i Niels Backesens hus i Bodsbøl fredagen d. 18. august, nedsat i hendes sove- og hvilekammer her på kirkegården dominicus (d.v.s. søndag) post trinitatis. Hendes alder 2 år mindre 1 måned. Hendes forældre Boy Kestensen og Marie Boyes, boendes og barnefødt i Emmerlev sogn«. Der var 1740 og 1741 også mange dødsfald i Emmerlev sogn, henholdsvis 65 og 46, og ligeledes var der i de tre år 1741, 1742 og 1743 mange dødsfald i Møgeltønder sogn, henholdsvis 60, 50 og 57, mod normalt et sted mellem 30 og 40. Børnekopperne hærgede 1741 også forfærdeligt i Tønder, og 1742 var det Højers tur. Der har dog på denne egn i disse åringer også været tale om andre samtidige epidemier, som vil blive omtalt senere.

I Gallehus i Møgeltønder sogn dukkede »pokkerne« op igen i december 1744. I et brev dateret 18. december indberettes fra Schackenborg gods til overinspektør Chr. Lehmann,¹ der opholdt sig på Gram gods, at to huse i guldhornsbyen var inficeret. I det ene var en matros med kone og to børn angrebet, i det andet en rytterkone med fire »elendige« børn. Der måtte, som det hedder i indberetningen, gøres anstalt, så at de syge kunne komme i kur. Ingen af dem havde set det tørre brød. Men hvad disse anstalter gik ud på oplyses desværre ikke. Det er i denne forbindelse dog ganske interessant at bemærke, at der 1744, 1745 og 1746 i Møgeltønder sogn kun dør henholdsvis 34, 26 og 36 personer, altså betydeligt færre end de tre forudgående år.

Igen i årene 1747 og 1748 var der dog mange dødsfald i sognet, henholdsvis 60 og 50, og det samme er tilfældet i Højer sogn med henholdsvis 41 og 53 døde de to år, betydeligt over gennemsnittet.

Da der var relativt mange børn blandt de døde, har der sikkert også her været tale om en koppeepidemi. Sygdommen vedvarer, indtil man i slutningen af århundredet gennemfører vaccination, fra kort efter århundredskiftet med kokoppevaccine. Endnu 1770 meldes om børnekopper i Møgeltønder, og samme år må den også have graseret i Emmerlev. Det følgende år er det galt i Ballum, og 1773 hjemses nabosognet Hjørpsted. Præsten skriver her i kirkebogen, at der 24. søndag efter trinitatis, d.v.s. 31. oktober, »blev her på kirkegården i nørøstre hjørne et lidet fattig to år gammelt barn, som døde her i børnekopperne begravet. Efter moderens foregivende ved navn Ann. Moderen Karen, Peter Jakobs enke fra Vester Vandtrup (mon ikke fejlskrivning for Vamdrup?), født Matzen, ægte datter. Med dette barn førte hun os denne fæle gæst til byen«. I det følgende år dør der derefter i det lille Hjørpsted sogn 6 børn. Man vil af dette og tidligere nævnte eksempler kunne se, at kopperne ofte er blevet bragt fra sted til sted af omflakkende tiggere. Endnu i 1784 er der en alvorlig epidemi af kopper i Møgeltønder sogn, hvorved antallet af dødstilfælde i kirkebogen kom helt op på 76. De vestslesvigske præster har åbenbart ikke været lige så ivrige efter at få deres sognebørn vaccineret, som i hvert fald nogle af deres kaldsfæller andre steder var det.

I denne forbindelse bør sognepræsten til Hjortlund og Kalvslund, Peder Thun erindres. Han havde 1754, før nogen dansk læge havde tænkt derpå, med egen hånd vaccineret seks af sine børn med held mod børnekopperne. Mindre held havde han 1762 med sin inokulation mod kvæggpesten, hvor langt den største part af de vaccinerede kreaturer døde. Han må have prist sig lykkelig over, at det ikke var omvendt. Men det er dog ganske interessant at bemærke, at den lærde, rationalistiske landsbypræst på et område var et godt stykke forud for den autoriserede lægevidenskab. Selv den senere så bekendte fysikus Johs. Chr. Fabricius,² som af øvrigheden var antaget til at foretage videnskabelige forsøg med bekæmpelsen af kvæggpesten 1745, tænkte ikke i disse baner. I øvrigt er det også ganske interessant at bemærke, at selv i Peder Thuns nabosogn Fole døde der 1770 22 børn, hvoraf i hvert fald de tolv døde af børnekopper. Ud over de

allernærmeste sognegrænser var Peder Thuns lærdom altså ikke trængt.³

Sprinkler og andre epidemier

Der var imidlertid også andre smitsomme sygdomme, som i højere grad end kopperne især ramte de voksne. I Emmerlev sogn f.eks. døde der omkring årsskiftet 1731-32 mange af en pestlignende sygdom, og i Møgeltønder sogn fik smitten stor udbredelse 1732-33. Den begyndte her sidst i november 1732, idet der 1. søndag i advent, den 30. november, begravdes fire personer, og hver af de følgende søn- og helligdage blev 2-3 personer begravet. Dødsfaldene fortsatte i det nye år i stigende tal. Således begravdes d. 6. og 11. januar hver dag 8 lig, den 18. januar 7, hvorefter antallet af dødsfald faldt, men i alt blev der i tiden fra 30. november 1732 til 22. januar 1733 begravet ikke færre end 50 personer på Møgeltønder kirkegård. Hertil kan føjes, at der 1733 blev nedsat 60 lig på kirkegården mod normalt gennemsnitligt under 40. Epidemierne kunne, som før nævnt, ramme meget ulige. I nabosognet Daler, beliggende mellem Møgeltønder og Emmerlev sogne, er der således ved årsskiftet 1732/33 ikke stort flere begravelser end normalt.

En halv snes år senere var det igen galt i Møgeltønder sogn, og det var som før omtalt ikke blot kopper. Vi har her foruden kirkebogen nu mulighed for at følge epidemien ad anden vej, idet inspektør Jos. Lütken på Schackenborg sender regelmæssige indberetninger herom til overinspektør Chr. Lehmann, der opholdt sig på Gram. Den 8. august 1742 berettede han således: »Her grasserer desværre en hidsig sygdom, som betager de syge deres forstand, at de straks fantaserer. En bonde Paul Paulsens kone døde for nogle dage (siden) deri og manden med barnet skal og ligge hel syge deri og ved ofte lidt af sig selv. I Tønder skal og nylig så hastig af sådan syge være 3 personer døde«. Der må i dette tilfælde have været tale om en tyfusagtig sygdom, som i disse år hærgede i marskegnene, og som kaldtes sprinkler. Måske kan der også i visse tilfælde have været tale om

koldfeber, også kaldet andendags feber, en slags malaria, som endnu i sidste halvdel af 19. århundrede var en plage for marskens befolkning. Godsinspektør Jos. Lütken⁴ skriver 9. maj 1743 til Lehmann, at en bonde ved navn Michel Hansen i Møgeltønder var død og at hans kone lå for døden.⁵ Endvidere havde slottets kusk, Marx, mistet sin kone.⁶ I et følgende brev den 12. maj gives en nærmere beskrivelse af sygdommens forløb: »Sygdommen får de her først med kuld som feber; derefter med hede og bliver blålig, hvilke mest dør og samme slår ud med pletter som efter sprinkelen, hvoraf somme lever. Michel Hansens hustru er endnu levende og bliver for hende med andre gjort bøn af prædikestolen«. Der er sikkert også blevet bedt for alle de mange andre, som i disse åringer blev angebet af denne og andre forfærdelige sygdomme.

I 1745 hærgede sprinkler i Tønder, og det var ikke blot blandt fattigfolk. I marts døde apotheker Tscherning⁷ og hans hustru af sygdommen, og hustruens søster, som opholdt sig i provstens hus, var meget syg. Også præsten i Abild døde. Men hverken i Møgeltønder eller Emmerlev sogn mærkes sygdommen dette år i form af stigende antal begravelser, hvilket jo er med til at understrege, at epidemierne ofte kunne være lokalt begrænsede. Hvor dødelig sprinkler iøvrigt kunne være, får man et godt indtryk af i et notat i Visby kirkebog 1755, hvor den nye præst Johan Hieronymus Clausen⁸ som en afsluttende kommentar til begravelsesregistret skriver: »Af disse 31 ere 19 døde i en forskrækkelig sprinkel, som så straxen ved mit embedes antrædelse begyndte og endnu kontinuerer. Herre Jesu miskunde dig over os, lad dit ansigt lyse over os og være os nådige. Amen! Amen!« Man kan godt forstå præstens forfærdelse over at blive kastet ud i slig nød.

Der var også andre alvorlige sygdomme, der, lige som kopper, sprinkler og en anden ikke nærmere defineret »hitzig« syge, d.v.s. en febersygdom, ikke blot hærgede blandt de fattigste med de dårligste hygiejniske forhold, men også de besiddende og socialt højere placerede blev ramt. Nogle gårdmandsfamilier og apotekerfamilien i Tønder er nævnt. Inspektør Jos. Lütken indberetter efteråret 1750 til enkegrevinde Anna Sophie Schack, at slotsgartnerens familie er

hjem søgt af »der rohten Ruhr«, d.v.s. dysenteri. Hans ældste datter og en kone og pige i Slotsgaden (i Møgeltønder) døde i første halvdel af november. Slotsgartneren selv, en anden datter og hans svigermøder lå syge, og hans kone var død i februar 1750. Antallet af døde i Møgeltønder sogn, 45 personer, var dog kun lidt over gennemsnittet.

Kopperne fik man som nævnt så nogenlunde bugt med omkring år 1800 takket være vaccinationen, men andre sygdomme tyndede nu ud i børneflokkene. Difteri, skarlagensfeber og mæslinger begyndte nu for alvor at skabe sorg i de vestslesvigske hjem. Der skal ikke her gås nærmere ind på, hvorledes disse sygdomme hærgede i sidste århundrede, men lad et enkelt eksempel fra et socialt velstillet hjem tale for dem alle. I løbet af en god måneds tid i 1854 døde hos apoteker Nagel⁹ i Højer ikke mindre end fire småbørn af skarlagensfeber. Deres dybtbedrøvede morfar, kniplingskræmmer Jens Wulff¹⁰ i Brede skriver i den anledning den 11. februar 1854 i sin dagbog: »Og hviler nu på lille Jens nær alle de kære små i jordens skød. – Fred være med deres aske. Ofte vil de blive erindrede og påtænkte af os med bedrøvede hjerter, thi de var så sunde, gode og håbefulde børn, men man finde sig i Herrens førelse og tro, det således er bedst, som han tilskikker os det, om hans veje end ej ere vore veje.« Den overlevende lille Jens afløste sin fader som apoteker i Højer og døde her 1922. Han var broder til den senere så kendte berlinske professor i obstetrik og gynækologi Wilh. A. Nagel (1856-1937).

Til de smitsomme, om ikke direkte epidemiske hører også køns sygdommene. Man træffer ikke så sjældent eksempler på dem – også i kirkebøgerne. I Emmerlev kirkebog noterer præsten¹¹ f.eks. 1700, at Engeborg Slotsfeldts i Sønder Sejerslev døde 53 år gammel af »de smitsomme frantzoser, som hendes uskikkelige mand bragte hjem og førte hende uskyldig på«. Til nærmere forklaring kan anføres, at en meget betydelig del af Emmerlev sogns befolkning ernærede sig som sømænd.

Side i Møgeltønder kirkebog, døde 1784. Dette år døde i alt 76 personer i sognet, ca. det dobbelte af det normale, og som det kan ses, var det alle aldre, der måtte undgælde for koppepidemien.

- Christen Marie, Nils Jensen Kristent Son: Aft. d. 15 May yuind 3 aar. (613)
- Bone Christensen, yem Aft. d. 18 May yuind 58 aar.
- Mone Marie, Nicolay Pedersen fader: Mjøll. Aft. d. 19 May yuind - 52 aar.
3. ~~3. det Lille Født med Baen, fader d. 18 May yuind 58 aar.~~
- Jacob Nissen Gode: Bredtby Aft. d. 15 Junj yuind 58 aar.
3. det store Født med Baen, fader d. 18 May yuind 58 aar.
4. Hans, Nils Jensen fader: Bredtby Aft. d. 18 Junj yuind 58 aar.
5. Hans, Nils Jensen fader: Bredtby Aft. d. 18 Junj yuind 58 aar.
6. Hans, Nils Jensen fader: Bredtby Aft. d. 18 Junj yuind 58 aar.
7. Hans, Nils Jensen fader: Bredtby Aft. d. 18 Junj yuind 58 aar.
8. Hans, Nils Jensen fader: Bredtby Aft. d. 18 Junj yuind 58 aar.
9. Hans, Nils Jensen fader: Bredtby Aft. d. 18 Junj yuind 58 aar.
10. Hans, Nils Jensen fader: Bredtby Aft. d. 18 Junj yuind 58 aar.
11. Hans, Nils Jensen fader: Bredtby Aft. d. 18 Junj yuind 58 aar.
12. Hans, Nils Jensen fader: Bredtby Aft. d. 18 Junj yuind 58 aar.
13. Hans, Nils Jensen fader: Bredtby Aft. d. 18 Junj yuind 58 aar.
14. Hans, Nils Jensen fader: Bredtby Aft. d. 18 Junj yuind 58 aar.
15. Hans, Nils Jensen fader: Bredtby Aft. d. 18 Junj yuind 58 aar.
16. Hans, Nils Jensen fader: Bredtby Aft. d. 18 Junj yuind 58 aar.
17. Hans, Nils Jensen fader: Bredtby Aft. d. 18 Junj yuind 58 aar.
18. Hans, Nils Jensen fader: Bredtby Aft. d. 18 Junj yuind 58 aar.
19. Hans, Nils Jensen fader: Bredtby Aft. d. 18 Junj yuind 58 aar.
20. Hans, Nils Jensen fader: Bredtby Aft. d. 18 Junj yuind 58 aar.

Kredsløbssygdomme og kræft

Om blodkar- og hjertesygdomme, »hele eller halve slag«, hører vi kun lidt. Et uhyggeligt tilfælde ser vi omtalt ved en begravelse på Møgeltønder kirkegård 1698, hvor en af de største af byens gårdmænd, Hans Lydicksen, var med til at bære Mette Krokone til graven. Da han sammen med de andre bærere var i færd med at kaste denne til, blev han »betagen med en hæftig besvimelse, faldt bagover til kirkegårds»balcken«, men som samme besvimelse ikke ville opholde, bar man ham hjem til sit hus, men døde på vejen, førend han kom til huset.« Han blev 57 år gammel.

Stressede situationer, som kunne få tragiske udfald, kendte man også til. Den lærde orientalske filolog, provst Malthe Junghans¹² i Møgeltønder havde 1707-08 haft alvorligt bryderi med nogle bønder og en gemen soldat i Daler sogn om en ulovlig indførelse af konfirmation og forskellige kirkelige gebyrer, og han havde i den anledning måttet se sig anklaget for Ribe stifts landemode af disse særdeles lovkyndige folk. Han må have været klar over, at han ville tabe sagen, og han har givet følt dette meget vanærende, for medens sagen stod på, rantes han natten mellem 15. og 16. november 1708 af et hjerteslag.

Den kun 31-årige lensgreve O. D. Schack døde ganske pludselig den 7. oktober 1741 under et ophold i Ballum. Også han må være blevet ramt af et hjertetilfælde.

»Halve slag«, d.v.s. hjerneblødninger eller blodpropper i hjernen, der lammede større eller mindre dele af kroppen, nævnes ikke så sjældent. Et af eksemplerne er degn Hans Christian Lund i Gram, der efter i et par år at have siddet »rørt af et slag« døde 1790.¹³

En anden af vor tids plager, kræften, hører man derimod så godt som intet til. I den løgumklosterske jordebog fra 1723 siges dog i en ellers tysk tekst, at fæstebonden Niels Andersen i Bjerndrup, Nr. Løgum sogn, har en datter, som i ni år har været syg af »kræft«, i hvilken anledning han har måttet betale store lægehonorarer, der har bragt ham i økonomisk uføre. I 1743 søgte Hans Jensens kone i Bodsboel-Ballum det schackenborgske herskab om tilladelse til at

besøge godtfolk i grevskabet om nogen hjælp til badskærs løn for behandlingen af ægtefællen, der havde kræft i ansigtet. Hun fik tilladelsen.¹⁴

Sindssygdomme

Det kunne altså få alvorlige økonomiske følger, når et familiemedlem ramtes af alvorlig eller uhelbredelig sygdom, og det gjaldt vel frem for noget sindssygdomme. Man havde i den vestslesvigske afkrog af landet ikke dårekister, sindssygehospitaller, hverken til at tage sig af de acut syge eller uhelbredeligt sindssyge.

Fæstebonden under Løgumkloster amt Hans Hansen i Borg, Brede sogn, var således 1723 bragt i økonomisk uføre, idet han havde en helt afsindig, uhelbredelig moder boende hos sig. Hun sønderrev ikke blot sengetøjer, men molesterede også vægge, døre m.v. og var, som det siges, et tungt huskors for sønnen, der i øvrigt omtales som en god landmand.

Den stakkels Birthe Hansdatter, der på grund af ulykkelig kærlighed 1742 forsøgte selvmord, blev dømt til hudstrygning,¹⁵ medens den vitterligt sindssyge Rømmø-degn Bertel Nicolaj Hesseldahl efter flere dages vidneafhøring på Ballum birketing 1739, hvoraf fremgik, at han løb nøgen omkring, skældte folk ud, pryglede sin kone, rev hende i håret, kaldte sig selv Abraham og konen Sara m.v. blev fjernet fra øen med pension, hvorefter han fremturede med sin galskab i Ribe.¹⁶ Disse sindssyge måtte der som regel holdes vagt over ved nat og dag på skift af sognets eller birkets beboere, som regel to ad gangen, og det kunne være en ganske tung byrde. En sådan overvågning er tilfældet i de to nys nævnte sager, men det sker også i tilfældet med en syg kvinde i Østerby, Daler sogn. Om denne sag indberetter godsinspektør Jos. Lütken d. 19. maj 1743 til sin overinspektør, at den i anden sammenhæng så kendte og fremtrædende Østerby-bonde Hans Hansen som talsmand for sin by havde beklaget sig over, at en fattig kvinde, som havde den faldende sot, d.v.s. epilepsi, og som for fire år siden var kommet til byen fra Toghale,

hvor hun skulle have en farbror boende, var blevet udstødt af de folk, som havde haft hende i huset. Hun var blevet fundet liggende på gaden og var »halv tilkommen«, så at man havde måttet slæbe hende ind i nærmeste hus. Hun var nu så elendig, at hun ikke alene bed sig i tungen, men bed også fingrene i stykker. Og når andre kom hende nær, bed hun også dem, så at man havde måttet »sætte et træ i munden« på hende. Hans Hansen havde bedt Lütken om råd og hjælp, da man ikke længere kunne have hende i det hus, hvor de havde slæbt hende ind. Lütken havde derefter beordret, at de folk, som først havde haft hende i huset, skulle beholde hende, »til anden anstalt kunne gøres«, og alle byens indbyggere skulle på omgang to og to holde vagt over hende et døgn ad gangen. De skulle tage lidt med »at give hende at æde, hvorved hun kunne opretholde livet«. Denne »elendige kvinde fra Østerby« blev senere anbragt i det alt andet end komfortable fangehul i det i 1734 nyopførte tinghus i Møgeltønder, hvor der på omgang blev holdt vagt over hende af to kvinder fra Møgeltønder birk, og her har det langt fra været behageligt at opholde sig. Der var her to fængselsceller, hvis de da kunne kaldes således, og heraf var den ene, »tyvehullet« uden vindue, men havde dog et lille åbent lufthul, som gav lidt lys og luft. Gulvet var af store kampesten, og der var i rummet fastmuret en svær jernlænke, ligesom døren var sikret med jernbånd, jernstang og hængelås. I den anden celle var der et lille vindue med jernstang for, og her kunne man i modsætning til tyvehullet nøjes med lergulv, men jerntøjet, nemlig en jernstang med to bøjler til benene og fem jernbånd til hænder og fødder, manglede ikke. Vi ved ikke, i hvilket rum den stakkels epileptiske kvinde har været anbragt, men særdeles ube-kvemmt må det i hvert fald have været ikke blot for hende selv, men også for de kvinder, der på skift skulle passe hende.¹⁷

Både legemlige og psykiske sygdomme var naturligvis værst for fattigfolk, som ikke kunne sørge for den mest elementære pleje, men selv for de øvrige sociale lag på landet kunne det som beskrevet føre til alvorlige økonomiske belastninger. Embedsmænd som præster, degne og birkedommere var bedre stillet. Birkedommer Poul Thomsen i Ballum omtales allerede 1743 som værende alvorlig syg, og

sygdommen udviklede sig i de følgende år til direkte sindssygdom. Den 9. juni 1750 beskikkedes derfor møller Bertel Petersen i Lindskov, Møgeltønder sogn, som hans adjunktus og successor i embedet, dog først efter at han havde erhvervet attest om sin lovkyndighed hos det juridiske fakultet i København. Til Poul Thomsen skulle han afstå halvdelen af den ham tilkommende løn som birkedommer samt levere ham 4 tdr. byg årligt. Imidlertid døde Bertel Petersen allerede den 5. september 1750, og så var man lige vidt med forsørgelsen af den sindssyge birkedommer, der var blevet enkemand den 25. juni 1750. Men hans datter Helene Marie vidste udvej for, hvorledes situationen nu skulle klares, idet hun den 12. september skrev til grevinde Anna Sophie Schack og bad om at måttes forundes embedet med en duelig person. Dette må forstås således, at embedet ønskedes givet til en, der ville gifte sig med hende, hvorved ejendommen ikke kom over på fremmede hænder. Det blev dog imidlertid Møgeltønder-deggen Johann Joseph Haaber, som ved bestalling af 16. september fik embedet overdraget og helt på de samme forsørgelsesbetingelser, som Bertel Petersen havde måttet gå ind på. Hvorledes den sindssyge birkedommer i øvrigt behandledes, melder kilderne intet om, men i økonomisk henseende var han i hvert fald forsørget.¹⁸

Ulykker som døds måde

Det var ikke blot epidemier og andre sygdomme, der var med til at nedsætte gennemsnitslevlængden. I ganske stor udstrækning omkom folk også ved drukneulykker i åsystemerne, men især ved skibsforslis.

I Emmerlev sogn var et meget stort antal søfarende hjemmehørende, og præsterne har gennem mere end hundrede år noteret navnene på de sognebørn, der døde uden søgns og blev begravet i det fremmede eller fandt deres sidste hvilested på havets bund. Det var et ganske betydeligt antal. Medens der 1666 blev begravet 15 lig på kirkegården, noteredes ikke færre end 14 søfolk, som døde i det fremmede. 1667 var tallene henholdsvis 17 og 13. Andre år: 1685, 1689, 1700,

1702, 1704, 1707, 1710 og 1712 nåede antallet af udensogns døde søfolk op på mellem 25 og 50% af samtlige dødsfald i sognet. Værst var det 1710, da der begravdes 22 på kirkegården og 22 døde i det fremmede. Til tider kunne der komme en hel flok samtidig. Skipper Niels Michelsen af Emmerlev blev 1739 borte på henrejsen til Grønland sammen med fire bysbørn, og fire fra sognet omkom i Østersøen den 4. september 1747.¹⁹

Fra Rømø foreligger der oplysninger om grufulde forlis 1746 og 1777. Under hvalfangst ved Grønland omkom der hvert af disse år omkring 20 søfolk fra øen, medens der disse år kun omkom ganske få fra Emmerlev sogn.²⁰

Også det mellemliggende vadehav kunne kræve sine ofre. Inspektør på Schackenborg Josias Lütken meddelte den 2. april 1745 sin overinspektør Chr. Lehmann, at en lille båd med 8 søfolk var køntret ud for Emmerlev. Disse omkomne ses imidlertid ikke at være begravet i Emmerlev, måske er de med ebbestrømmen ført til havs. Havde kirkebøgerne fra de Emmerlev tilgrænsende sogne været bevaret, eller var de blevet ført med samme omhu, ville ikke blot oplysninger om flere ulykker, men også flere oplysninger om epidemier og andre sygdomme have kunnet været bevaret for eftertiden.²¹

Læsningen af sygehistorierne i kirkebøger og andet kildemateriale behøver dog ikke altid at være lige triste. Hvad mener man f.eks. om denne dødstilførsel i Emmerlev kirkebog 1692? »Den fattige og råbelige Peder Jespersen, som åd sig ihjel på juleaften af det meget mad, som hannem blev givet i hvert hus, blev begravet anden juledag.«

En medicolegal obduktion 1736

Den 2. november 1736 blev en dreng i Daler, Niels Christensen, livsfarligt såret i højre side af et skud løst krudt, der blev affyret af en rytter fra Højer, der indbød til bryllup. Som forladning havde den uheldige skytte brugt et stykke papir, som han havde tygget hårdt til en prop, og det må have været den, der har voldt den store læsion.

Drengen blev tilset og forbundet af den hastigt tilkaldte kirurg Schamvogel^{21a} fra Højer og var under hans behandling indtil han døde. Af vidneafhøringerne ved Møgeltønder birketing^{21b} fremgår, at forbindingen blev skiftet nogle gange, og at den forulykkede fik indgivet en drik, hvis sammensætning ikke angives, men som synes at have gjort mere skade end gavn, idet drengen straks brækkede sig voldsomt flere gange, bl.a. kom der, som det siges, en stor orm op og han fik diarré. Han blev ganske afmægtig og døde to dage efter ulykken, den 4. november kl. 5 om morgenen.

Da det ifølge grevelige ordrer af 1704 og 1733 var strengt forbudt at skyde ved bryllupper og lignende festligheder, skulle vådeskuddet behandles på Møgeltønder birketing. Men da man ingen særlig fysikus havde for grevskabet til at foretage en medicolegal obduktion, lod overinspektør Lehmann den gamle stads- og amtsfysikus i Tønder Johann Andreas Gornemann eller Gorman²² tilkalde sammen med sammesteds boende kirurg Georg Hess²³ til at foretage obduktionen. I birkedommer Andreas Thomsens oversættelse lyder den oprindelig på tysk formulerede obduktionserklæring således, idet der dog må tages forbehold for, at han kan have mistydet noget af attestens doktorlatin:

»Ex officio på begiering og ansøgning af hr. oberinspector Lehmann var ieg tillige med chirurgo, hr. Georg Hess dend 5. novembr. reist til Daler og har der den ihjelskudte dreng besigtiget og alting nøye effterforsket og forefunden det af følgende beskaffenhed. Halsen og det gandske ansigt var yderlig over og over blaa anløben, ligesom og den gandske ryg af convulsionerne; under een abdomine paa den rette siide var een vunde, samme gick imellem costis spuriis og oven over den aattende og niende ribbeen ned ad per omentum perlobum dextrum hepatis, juxta felliculum fillis, i magen usque ad orificium inferius. I magen var lidet eller intet at finde, saasom det arme menneske alting ved skreckelig brecken a motu convulsivo har maattet give fra sig, thi af een sterck durchløb var alting tom og ledig. Desaaarsag var intet af de tyggede papier eller hvormed skade var skeedt at finde. Indvoldene vare fulde af vind. Da hand nu ingen medicamenter kunde beholde ved sig, vunden og var inderlig og

derfor umuelig kunne forbindes eller hefftes har convulsionerne endelig gjort det af med ham. Dette har jeg herved paa embedets vegne villet attestere. Saaledes skeedt Tønder den 7. november 1736. J. Gornemann, d.p. phys. ord., Georg Davis Hesse, chirurg.«

Læger og kirurger

Man stod afmægtig over for epidemierne og andre sygdomme, og til langt op i vort århundrede var afspærring, skolelukning og rengøring, det sidste ofte med ild og røg, den mest effektive bekæmpelse. Det var kun lidt, lægerne til langt ind i sidste århundrede formåede at gøre – og endnu mindre i 1700-årene, hvor der iøvrigt var så få af dem. Der var som nævnt i det slesvigske Tønder en fysikus, som embedsmæssigt dog også kunne bruges af det schackenborgske her-skab, og grevskabets befolkning kunne konsultere ham som almindelig praktiserende læge. Den kendteste fysikus var den tidligere omtalte Johs. Chr. Fabricius. Til tider var der også en anden læge i købstaden, som kunne behandle medicinske sygdomme.

Dernæst var der de mere eller mindre selvlærte kirurger, felt- eller bartskærere, som tog sig af sårbehandling og benbrud.²³ I Højer praktiserede i et par årtier Nicolaus Georg Wollhads, der nævnes 1718 og som døde 1733.²⁴ Omkring 1740 nævnes der et par praktiserende kirurger, nemlig Schamvogel og Gotfried Stolberg (død 1776), men de har sandsynligvis af en eller anden grund ikke praktiseret i 1742, da den ulykkelige Birthe Hansdatter i Ballum blev taget i behandling af Tønder-kirurgen Georg Hinrich Klee,²⁵ eller også må de ikke have haft samme ry som denne. Klee synes dog ikke at have været så velanskreven, at den unge enkegrevinde Anna Ernestina Schack²⁶ har villet benytte ham, men i stedet har gjort brug af en bartskær i Haderslev.²⁷

Men udover læger og de mere eller mindre autoriserede kirurger var der naturligvis også kloge mænd og koner, som for gode ord og betaling kunne præstere de mest forunderlige kure. I Møgeltønder træffer vi således omkring år 1800 en mand, der betegner sig som årelader. Kunne man imidlertid ikke blive hjulpet på hjemegnen,

hverken af læge, kirurg eller kloge folk, kunne man dog også søge hjælp så langt borte som Sjælland. 1742 hører vi således om en i Ballum født snedkersvend, som nu boede i Gallehus, at han efter at være blevet blind, var blevet behandlet af en »oculist« i Slagelse, så at han nu igen kunne se at udføre så groft arbejde som fremstilling af ligkister – og dem var der god brug for i disse år.

SUMMARY

The author of this article is not physician but a historian with a special interest in the history of agriculture in Slesvig. The article is written on the basis of unsystematically collected material and is a sideproduct to other studies concerning conditions in the 17th and 18th century in the southwestern part of Denmark called Vestslesvig. The article is supplementary to elder publications concerning our knowledge about the medical historical conditions in these remote regions, which due to the shipping trade, however, had many relations overseas.

Till into the 19th century pox in children (variola) was a scourge but it is seen that this disease that raged in periods could be, however, limited to local areas so that neighbouring parishes not always had the infection at the same time. Other epidemic diseases, some times plague like, could effect both children and adults. Sprinkler, a sort of typhoid fever, dysentery and coldfever, a sort of malaria, would ravage in the marshlands and the adjacent regions. But also scarlatina and diftheria could decimate the children population.

Cardiovascular and cancer diseases are outnumbered compared to the epidemic illnesses but is never the less sporadic mentioned in the material. Information about mental disease is found here and there and due to social ranking there is a significant difference in the treatment of these patients.

At the end of the article examples are given of how quite a considerable part of the population in Vestslesvig dies in shipwrecks. Some sporadic but till now unknown informations are finally given about doctors and surgeons that practised in these regions.

NOTER OG HENVISNINGER

I almindelighed vil det fremgå af teksten, hvilke kilder der er anvendt. I *landsarkivet i Åbenrå* er benyttet diverse sognes kirkebøger. Endvidere af *Schackenburg godsarkiv*: Breve til overinspektør Chr. Lehmann 1736-46. Brev-, resolutions-, memorial- og forestillingsprotokol 1690-1746 (49). Breve til grevinde Anna Sophie Schack 1736-56. Da godsarkivet er under omordning, vil arkivalierne i en ny registrant måske optræde under nye titler. I *Rigsarkivet* er benyttet Anna Sophie Schacks privatarkiv.

Af trykt litteratur kan henvises til:

Caroline Andersen: Grams Historie, 1926.

Ludwig Andresen: Bürger- und Einwohnerbuch der Stadt Tønder bis 1869, 1937.

Peter Hanssen: Geschichte der Epidemien bei Menschen und Tieren in Norden, 1925.

Aksel Lassen: Skæbneåret 1659, Hungersnød og pest over Sydvestdanmark, 1958.

Claus Rolfs: Geschichte des Kirchspiels und Fleckens Hoyer, 1926.

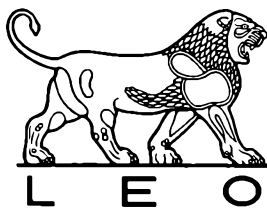
Hans H. Worsøe: Vonsild Kirkebog 1659-1708. Uddrag omfattende fødsler, vielser, dødsfald og levnedsskildringer, 1982.

Min afhandling om Fysikus J. C. Fabricius og kvægepesten i Tønder amt 1744-48 i Festskrift til Johan Hvidtfeldt, 1978, og min historiske indledning til: Møgeltønder. Slotsby og Bondeby, 1985. I øvrigt kan jeg også henvide til forskellige artikler, jeg i de senere år har publiceret i Sønderjysk Månedsskrift og Sønderjyske Årbøger.

1. Christian Lehmann, 1693-1748, var fra midten af 1720'erne den unge lensgreve O. D. Schacks fortrolige og blev efter hans overtagelse af de schackske besiddelser 1730 overinspektør for disse. Han var også enkegrevinde Anna Sophie Schacks overinspektør for Gram og hendes sjællandske godser.
2. Joh. Christian Fabricius, 1707-75, læge i Tønder formentlig allerede 1729, assisterende fysikus 1740, amtsfysikus 1747, overmedicus i København 1760. Se Th. O. Achelis: Matrikel der schleswigschen Studenten 1517-1864 nr. 5019 og henvisningerne der, samt mit bidrag i Festskrift til Johan Hvidtfeldt.
3. Peder Thun, 1708-83, præst i Hjortlund og Kalvslund 1741-78, i Øster Linnet 1778-83. Se Dansk Biografisk Leksikon og henvisningerne der.
4. Josias Lütken, d. 1765, boede på Hemgård i Emmerlev sogn, var inspektør på Schackenburg fra begyndelsen af 1730'erne til slutningen af 1750'erne.
5. Hun synes dog at have overlevet.
6. Ses ikke død i Møgeltønder.
7. Johan Heinrich Tscherning, død 9. marts 1745, 34 år gammel, apoteker i Tønder 1736-45. Hustruen Barbara Elisabeth Tscherning døde 18. februar 1745, 26 år gammel.
8. Joh. H. Clausen, 1708-78, præst i Mjolden 1737, i Visby 1754, provst 1763.
9. Herman Peter Eduard Nagel, 1816-90, apoteker i Højer 1841-90. I sit ægteskab med Johanna Maria Theodora Wulff havde han 12 børn.
10. Jens Andreas Wulff, 1774-1858, kniplingskræmmer i Brede; jfr. Kniplingskræmmer Jens Wulffs Dagbog. I uddrag ved Peter Kr. Iversen, 1955.
11. Marcus Kiel, d. 1712, præst i Emmerlev 1686-1712. Han kunne være ret så frimodig i sine kirkebogsindførsler. Et sted noterer han således om en afdød, at han var en stor horebuk.

12. Angående provsten se Sønderjyske Årbøger 1984, s. 43.
13. H. C. Lund var degn i Gram 1786-90.
14. Breve, resolutioner m.v. nr. 161.
15. Sønderjysk Månedsskrift 1982, s. 291 ff.
16. Thade Petersen: Rømø, 1979, s. 268 f.
17. Møgeltønder. Slotsby og Bondeby, s. 30 f.
18. Schackenborg godsarkiv: 1749-53. Resolutionsprotokol over indgivne memoriarer nr. 117 og 118; 1736, 1747-56. Breve og koncepter. Endvidere Møgeltønder præstearkiv H. Personalialia over døde: Bertel Petersen.
19. Sønderjysk Månedsskrift 1983, s. 132 ff.
20. Thade Petersen: Rømø, s. 213 ff.
21. Sønderjysk Månedsskrift 1983, s. 135.
- 21a. Schamvogel, hvis fornavn ikke kendes, nævnes ikke af Rolfs, men 1740 i Schackenborg godsarkiv I 142 a. Han må have været socialt ret højt placeret, idet han i fødselsregistret for Højer 15/8 1734 nævnes som mons. Sch., ses ikke død i Højer.
- 21b. Møgeltønder birketings protokol 1736.
22. Fra Sachsen, død 1746, 82 år gammel, amtsfysikus i Tønder 1712-46, og Joh. Chr. Fabricius, se note 2.
23. Se Ludw. Andresen: Bürger- und Einwohnerbuch, s. 134 f. Georg David Hesse, d. 1757.
24. Bestillingen synes ikke at have været særlig indbringende, i hvert fald må hans enke 1764 begravnes på fattigkassens regning.
25. Nævnes ikke af Ludw. Andresen i Bürger- und Einwohnerbuch, s. 135 som kirurg, jfr. dog s. 55, død 1763.
26. Anna Ernestine Frederikke Vilhelmine, født Gabel, 1714-48.
27. Nemlig den Johann Christian Hahn, død 1755, der var regimentsfeltskær i Haderslev, fader til landfysikus i Århus Christoph Ditlev Hahn, 1746-1822. Nævnes ikke i Achelis: Bürgerbuch der Stadt Hadersleben bis zum Jahre 1864, 1940. Se Hirsch: Fortegnelse over officerer m.fl. 1648-1814, b.

1912 ALBYL, 1923 INSULIN,
1930 PHYSEX, 1931 OVEX, 1935 ANTEX, 1940 HEPARIN,
1945 PENICILLIN, 1950 LEOCILLIN, 1956 CALCIPEN,
1958 RONTYL, 1960 CENTYL, 1962 FUCIDIN,
1964 UROKINASE, 1966 DEMIGRAN, 1967 KALEORID, 1970 HUMANTEX,
1971 PONDOCILLIN, 1973 BURINEX, 1973 TREOSULFAN,
1978 ETALPHA, 1978 SELEXID, 1986 FUCITHALMIC,
– kendte og meget anvendte lægemidler.
Fælles for dem alle er, at de er udviklet på Løvens kemiske Fabrik.

LØVENS KEMISKE FABRIK

Homøopatisk medicin

Af Verner Andersen

Reklame for lægemidler har altid været begrænset dels gennem offentlig regulering¹ dels ved hjælp af Danmarks Apotekerforenings kollegiale vedtægter. Derimod har der været forholdsvis frit slag for reklame i og egentlig også fra det enkelte apotek. Et eksempel på sådan reklame findes på apotekernes receptkuverter.

En receptkuvert er en lille konvolut af papir eller karton, hvori apoteket anbringer recepter, der kan benyttes til flere indkøb, for at beskytte disse, når de bliver givet tilbage til kunden. Receptkuverter eller Recept-Convolutter, som de hed dengang, begyndte at dukke op på apotekerne i begyndelsen af 1870'erne. De synes ikke at have tjent noget specielt formål, selv om brugen i løbet af forholdsvis kort tid bredte sig til alle apoteker. Deres fremkomst og sejrsgang skyldtes åbenbart den industrielle produktion og den dermed forbundne effektive markedsføring.² De første receptkuverter var typisk uden reklametekster, medens ofte omfattende reklamer på bagsiden blev det almindeligste i slutningen af århundredet.³

Formålet med denne undersøgelse er at give et indtryk af homøopatiens udbredelse og accept inden for det autoriserede sundhedsvæsen. Metoden er en simpel optælling af reklamer for disse lægemidler på receptkuverter.

Som måleenhed er valgt et enkelt apotek. Apotekerne i Danmark er forsynet med et officielt nummer. Nummereringen er tilstræbt kronologisk med nogle afvigelser.⁴ Her er det af særlig interesse, at apoteket i Sæby på Sjælland og Flauenskjold apotek i Jylland blev nedlagt i 1908 henholdsvis i 1914, før den nu anvendte nummerering blev indført. Da der kun kendes tre receptkuverter fra disse to apote-

ker, er de holdt uden for undersøgelsen. Homøopati er i øvrigt ikke omtalt på disse kuverter. De sønderjyske apoteker fik først numre ved genforeningen. Da de farmaceutiske forhold var anderledes i Tyskland, er receptkuverterne fra disse apoteker også holdt uden for undersøgelsen. De omtales dog særskilt.

Tjaldurs apotek i Thorshavn er ligeledes holdt udenfor. I procentgrundlaget vil det endvidere være forkert at medregne de apoteker, der er oprettet, efter at homøopati gik af mode. Undersøgelsen standser derfor ved det sidste apotek, som reklamerer for homøopati på receptkuverten. Det bliver apotek nr. 329 Dyveke apotek på Amager i København. Det blev oprettet ved kongelig bevilling i 1932 og åbnede for publikum det følgende år.

Da der samtidig trådte en ny apotekerlov i kraft, er afgrænsningen ud fra en social- og retsfarmaceutisk betragtning også rimelig.

Hjælpeapotekerne er henført til moderapotekerne, men en optælling sammen med det senere selvstændige apotek ville ikke betyde nogen ændring. Apoteksfilialer er en senere opfindelse, som er uden betydning for denne undersøgelse.

Undersøgelsen omfatter herefter 310 apoteker.

Gennemgangen af receptkuverterne er foretaget efter et receptkuvertkatalog, som er under udarbejdelse.⁵ Kun 37 af de ønskede 310 apoteker var optaget i kataloget ved udgangen af 1986. Receptkuverterne fra de resterende apoteker er gennemgået efter en større privat samling.⁶

Homøopati omtales på receptkuverter fra 119 af de 310 apoteker. Det er en høj procentsats, da en del apoteker »... lagde Vægt paa, at Virksomheden saa lidt som muligt fik Præg af egentlig Handel,« og »... undgik al Reklame.«⁷

Den hyppigste omtale er »Homøopatisk Afdeling«, som er anvendt af 79 apoteker undertiden forstærket med tillægsordet »stor« eller »særlig«. I 10 tilfælde bruges betegnelsen »Homøopatisk Apothek«. 35 apoteker reklamerer med »Homøopatisk Medicin«, »Lægemidler« eller »Medicamenter«. I 3 tilfælde anvendes blot betegnelsen »Homøopati«, medens 8 apoteker anvender modsætningen »Allopati – Homøopati«. På en receptkuvert fra Struer apotek findes

Kalundborg KØBENHAVN 1682 PRIVILEGERET **Apothek**

Homøopatisk Medicin **Fabrikation af**
 fra Dr. Willmar Schwabe Leipzig. kemiske og tekniske Præparater.

Samtlige Kemikalier og Materialvarer leveres til billigste
 Dagspris med Garanti for Renhed og Uforfalskning.

Inden og udenlandske Lægemidler og Apparater der ikke
 findes på Lager anskaffes omgående og uden Prisforhøjelse.

Telefon N° 5. **F. C. Kielgast.** vend om.

Til billigste Pris.

Fosforbran-Lysol-Creolin og andre Desinfektionsmidler o. s. v.

Samtlige for Landbrug

uundværlige Artikler saasom

Sæber & Parfumer.

VINE

uforfalskede

samt rene og

Salololie, Cacaopulver.

Direkte Import af Ceylon The

Brokbaand - Gummi-stykker og Båndager.

Dyntikvænsand-Økseringssmelter

samt Uren modtager til Underøget.

ARTIKLER FOR AMATØRFOTOGRAFER.

Særlige for Landbrug

uundværlige Artikler saasom

Fosforbran-Lysol-Creolin og andre Desinfektionsmidler o. s. v.

Til billigste Pris.

Alle hygieiniske Artikler

og Kosmetica

Haarfarve og
 Haarfærner.

Direkte Import af Ceylon The

opremsningen »Allopatiske, homøopatiske og veterinære Lægemidler«. Allopati er betegnelsen for den almindelige videnskabeligt begrundede lægevidenskab i modsætning til homøopati.

Sæby og Kalundborg apotek reklamerer endog på receptkuvertens forside med »Homøopatisk Medicin fra Dr. Willmar Schwabe i Leipzig«, og Ægirs apotek i København annoncerer »Homøopatisk

Medicin i originale Pakninger fra Dr. Schwabe i Leipzig og Dr. Madaus i Dresden«. Begge de to nævnte farmaceutiske virksomheder er anerkendte fabrikanter af homøopatiske lægemidler. Dr. Schwabe er forfatter til den Pharmacopea Homœopatica Polyglotta, som også blev anvendt på danske apoteker til fremstilling af homøopatiske lægemidler. Hans husapoteker har sandsynligvis været ret almindeligt anvendt i Danmark.^{8,9} Dr. Madaus præparater var i en periode omkring 1960 registrerede som medicinske specialiteter i Danmark efter særlig tilladelse. Endelig reklamerede Kongelig Hof apotek i København med »Elektrohomøopati fra grev Mattei, Bologne«. Dette var som anden homøopatisk medicin flydende præparater eller strøkugler. Disse var imidlertid mættet med hvid, rød, gul, grøn eller blå elektricitet, alt efter hvilken sygdom der skulle kureres. Grev Cesare Mattei i Riola ved Bologne skulle have utroligt mange tilhængere især i de højere klasser.¹⁰

Der findes særlige receptkuverter fra Homøopatisk Central-Apothek. De er udformede i samme stil som de samtidige receptkuverter fra Svaneapoteket i København. Det store H kendes i to udformninger, hvor det ene bærer et portræt af homøopatiens grundlægger den tyske læge Samuel Hahnemann (1755-1823). Baggrunden er den, at Svaneapoteket i 1873 indrettede en særlig homøopatisk afdeling på kvisten i ejendommen Østergade 18, hvor Svaneapoteket havde til huse. I 1885 blev den homøopatiske afdeling flyttet til stueetagen i ejendommen Ny Østergade 4. Det bombastiske navn er sikkert et forsøg på at opnå lidt af den popularitet, som dr. Schwabe's Homöopatische Central-Apotheke i Leipzig nød.

Rådhusapoteket i København har også haft en særlig receptkuvert med dr. Hahnemanns portræt. Den bærer desuden en af homøopatiens grundsætninger: »Similia similibus curantur« (Lignende skal helbredes ved hjælp af lignende). Denne sentens stod også på en af Rådhusapotekets fire vinduespiller.¹¹ Receptkuverten virker mest som en reklame for en postordreforretning og kan meget vel være et udslag af den ekscentriske apoteker J. B. Mikkelsens aversion mod kollegaen Alfred Benzon, som var indehaver af Københavns Svaneapotek.¹²

For enkelte apoteker synes det at være vigtigt om ikke andet så i specielle situationer at gøre opmærksom på, at man beherskede homøopati. Fra Kerteminde apotek kendes således receptkuverter med et gummistempel med teksten: »Særligt homøopatisk Apothek«, medens Tarm apotek har brugt en klæbestrimmel med teksten: »Homøopatisk Afdeling«.

Den intensitet, hvormed apotekerne har reklameret for homøopati, er forskellig fra landsdel til landsdel. Således har kun 3 fynske apoteker omtalt homøopati på deres receptkuverter. Det svarer til 10% af den fynske stikprøve mod ca. 38% for hele undersøgelsesmateriale.

Ved genforeningen blev 1 af de 19 sønderjyske apoteker nedlagt. I dansktiden reklamerer kun 4 af de 18 apoteker for homøopati. Tidligere havde 2 apoteker anvendt kombinationen »Allopathie – Homoeopathie« og Tønder apotek havde som Grosse Apotheke reklameret for »Homöopathische Arzneimittel«. Apoteker Hans Jensen, der var indehaver af Haderslev Hjørte apotek fra 1905 til 1910, brugte et dansk stempel med teksten »Homøopatisk Afdeling« på sin i øvrigt tysksprogede receptkuvert.

Den procentdel af de sønderjyske apoteker, der har reklameret for homøopati, bliver mindre om end af samme størrelsesorden som for det øvrige land. Det virker mærkeligt, da homøopati var mere populær i sit hjemland Tyskland end i Danmark. Ved genforeningen fik de tysk uddannede lægpraktikanter lov til fortsat at udøve deres virksomhed herunder at rekvirere homøopatiske lægemidler, som ellers var receptpligtige i Danmark. Den sidste sønderjyske lægpraktikant døde for mere end ti år siden.¹³ Mon det kan tænkes, at homøopati fik et unationalt skær?

Medvirkende til de ovenfor omtalte forskelle kan være dels tilstedeværelsen af homøopater dels apotekernes skepsis. I Vendsyssel agiterede i 1850'erne homøopatpræsten L. D. Hass fra Hals og fik homøopatisk medicin ret udbredt. Apotekerne i området nævner også alle homøopati på deres receptkuverter. En aften hos apoteker Anton Frederik Nielsen på Saltum apotek i 1860'erne kom emnet også på bane. Præstesønnen Ivar Kofoed viste da sin lidettroenhed

ALFRED BENZON
KJØBENHAVN.
HOMŌOPATHISK
Central-Apothek
Ny Østergade 4,
Kjøbenhavn. K.

Kjemisk, teknisk & økonomisk Fabrikation
IMPORT. EN GROS & EN DETAIL.
EXPORT.
MATERIALHANDEL
DROGUE-
MEDICINAL &
MATERIALHANDEL
Østergades
Central-Apothek
I den Materialh.
Nord København

Ny Stormgade V.
ALFRED BENZONS
kemiske Fabrikker,
Forbindstof Fabrik,
Damp-Pulveriser
Anstalt.
Explosions-Lufter

Østergade 18.
SVANE-APOTHEK,
Homoeopatisk
Central-Apothek
Ostergades
Materialhandel
I den Materialh.
Nord København

15 Udmærkelsen
WIEN 1873.
JURY
ved 10 Udstillinger
KJØBENHAVN. 1888.
ALFRED BENZON
KJØBENHAVN.

ved at tømme indholdet af en snes af de kendte små flasker ud i et toddyglas og derefter tømme glasset. Skønt der var giftmærker på flere af flaskerne, skete der ham ikke noget.¹⁴

Apotekerloven, der trådte i kraft 1933, forbød reklame for lægemidler. Homøopatiske lægemidler blev gjort receptpligtige sammen med »Lægemidler, der forhandles betegnede med Bogstaver, Tal o.l.

efter et Kodesystem«. På denne måde fik man styr både på en behandlingsmetode, der betragtedes som kvaksalveri, og på den nymodens nummerering, der med Ehrlichs 606 for Salvarsan, var blevet populær.

På Holte apotek fik apoteker Axel Rønning trykt en tyk sort streg hen over henvisningen til apotekets homøopatiske afdeling, så receptkuverterne kunne bruges trods reklameforbudet.

Hvor der ikke var homøopater eller homøopatiske læger gik teorien i glemmebogen. Apoteker Axel Holm fra Sct. Hans apotek i Odense kunne på kredsmødet i foråret 1937 fortælle sine undrende kolleger, at homøopatiske recepter skulle ekspederes, når de var skrevet af en læge. Han havde nemlig nægtet dette, men var blevet gjort bekendt med, at dette ikke var rigtigt.¹⁵

En kvantitativ gennemgang af teksten på receptkuverter med henblik på at fastslå apotekernes interesse for homøopati synes at bekræfte det almindelige indtryk, at det er interessen i befolkningen, der har bestemt apotekernes tilbud på området.

SUMMARY

Danish pharmacies began to use prescription covers in the early 1870'es. Soon advertising appeared, and at the turn of the century commercial text was common on the back of the envelopes. Advertising to the public in this way was forbidden in 1933.

A quantitative analysis of references to homoeopathy on prescription covers from this period of time was performed. Approximately 4 out of 10 pharmacies offered homoeopathic services. This is a rather large proportion since homoeopathy was never generally accepted in Denmark. It is suggested that public demand has guided the pharmaceutical interest in homoeopathic medicine.

LITTERATUR

1. Jørgen V. Grevsen: Arcana. En historisk-socialfarmaceutisk undersøgelse af forbrugeres, medicinalpersoners og myndigheders holdninger til ikke-autoriserede lægemidler. Licentiaatafhandling. Institut for Farmaci. Danmarks farmaceutiske Højskole 1982.
2. Verner Andersen: Træk af receptkuvertens historie 1-9. Samler & Genbrugs Sprøjten. Årgang 8 (1982), årgang 9 (1983) og årgang 12 (1986).
3. Verner Andersen: Indlæg ved den IX Nordiske Medicinhistoriske Kongres. Odense 1983.
4. S. A. Simonsen: De salgbare apoteksprivilegiers afløsning i Danmark. En efter-skrift. Farm. Tidende 1975, 85, 249-296.
5. Jørgen Hansen et al.: Receptkuvertkatalog udarbejdet af en arbejdsgruppe nedsat af Receptkuvertsamlereforeningen. 1982-
6. Grethe Andersen: Sådan begyndte det. Samler & Genbrugs Sprøjten 1980, 6, 4 (nr. 11).
7. H. Reddelien: Stubbekøbing Apotek 1814 - 16. Marts - 1914. Et lille historisk Tilbageblik. Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog for 1914. Siderne 135-144.
8. Bent Smedegård: Et homøopatisk husapotek. Farm. Tidende 1973, 83, 901-914.
9. Ole Bang & Morten Hahn-Pedersen: Skibsapoteket. Om proveniens og overlevering. Arch. Pharm. Chem. 1984, 91, 841-845.
10. Josef Moeller & Hermann Thoms: Real-Enzyklopädie der gesamten Pharmazie. Berlin og Wien 1907. Bd. 8. Referencen er venligst oplyst af apoteker C. C. Petersen, tidl. Kulturvets apotek, København.
11. H. C. Frederiksen: Raadhusapoteket i Billeder og Tekst. i: Raadhusapoteket. Apoteker J. B. Mikkelsen 1903 7. januar 1928, side 23-49.
12. J. B. Mikkelsen: Forord. i: op. cit.
13. Bent Smedegård: Homøopati. Farm. Tidende 1974, 84, 817-823.
14. C. Klitgaard: En gammel Genfødselskur. Vendsysselske Aarbøger. Bd. XII. Ud-givet af Historisk Samfund for Hjørring Amt 1937-38. Hjørring 1938. - Desuden omtalt i fodnote på side 273 i K. Carøe: Homøopatpræsten i Hals. Fra Himmerland og Kjær Herred. Aarbøger udgivne af Historisk Samfund for Aalborg Amt. Bd. III 1918-1920, 259-275.
15. Danmarks Apotekerforenings Fynskreds' forhandlingsprotokol.

AKTIESELSKABET

ROSCO

FARMACEUTISK INDUSTRI

2630 TAASTRUP

VENLIG HILSEN

Med venlig hilsen

ICI-Pharma

ICI-Pharma AS

Islands Brygge 41 . 2300 København S

Telefon 01 54 36 26

Louis XIV's livkirurg Georges Mareschal (1658-1736)

Af Knud Egeblad

Georges Mareschal var en farverig og spændende personlighed i fransk kirurgi i Louis XIV's og Louis XV's regeringstid.

Han havde, lige fra han var barn, ønsket at blive kirurg, og det blev han – endda en af sin tids store kirurger: han blev ledende kirurg ved et af de største hospitaler i Paris, livkirurg hos to konger, Louis XIV og Louis XV, kirurg for det kongelige hus og chef for kirurgien i kongedømmet.

Mareschals største indsats udover sit hospitalsarbejde var en energisk kamp for, at barberkirurgerne socialt kunne blive ligestillede med de lærde medicinere – hvad de absolut ikke tidligere havde været; barberkirurgerne var nærmest blevet betragtet som håndværkere.

Dette er i korte træk Georges Mareschals usædvanlige karriere inden for fransk kirurgi i slutningen af 1600- og begyndelsen af 1700-tallet.

Georges Mareschal er født i Calais den 7. april 1658 som ældste søn af en irsk gæstgiver. En af Mareschals bibliografer, Jean Boisseau, skriver i sin disputats, at faderen havde været »en af de vilde fugle«, der fløj fra Irland, bosatte sig i Frankrig og kæmpede sammen med de franske hære mod nabostaterne i nord og syd.

Mareschals tiptiptipoldebarn Gabriel Mareschal, greve af Bievre, skriver i sin tykke og kildemæssigt vægtige bog »Georges Mareschal, Seigneur de Bievre«, at faderen var en af mange irske adelsmænd, der flygtede fra Irland på grund af de urolige forhold og bosatte sig i

Frankrig. Faderen John Marshall slog sig ned i Calais, forandrede sit navn til Jean Mareschal og gik ind i den franske hær, hvor han avancerede til kaptajn. I det sejrige slag ved Rocroy 1643 mistede han sin højre arm og måtte forlade hæren; han nedsatte sig som gæstgiver i Calais og giftede sig med Margueritte de Sel, der var fransk. Georges var deres førstefødte.

Meget tidligt talte Georges om, at han gerne ville være kirurg, men det ville forældrene ikke høre tale om. Da moderen døde, og faderen giftede sig igen, fik Georges som formynder en af familiens venner, Paul Knopf, der var kirurg. Han fortalte Georges om kirurgernes liv i Paris, og det gav yderligere næring til hans drømme om at blive kirurg.

Ved formynderens død arvede Mareschal hans instrumenter, nogle krukker med salve og nogle forbindstoffer. Med dette kirurgiske materiel gik han – 19 år gammel – til fods fra Calais til Paris og tjente til dagen og vejen ved at behandle den lokale befolkning for småskader og sår.

I Paris var der på den tid ca. 150 praktiserende barberkirurger, og de havde deres »boutiques« i nærheden af hospitalet La Charité, og herhen søgte Mareschal; det lykkedes ham at finde en barberkirurg, Simon le Breton, der ville tage ham i lære; han blev »garçon chirurgien« og lærte at barbere og lave parykker, tilberede salver og plastre, han fulgte de offentlige forelæsninger i anatomi og kirurgi, gik med mester på sygebesøg og overværede obduktion af hans døde patienter.

Mareschal stod i lære i fire år; da læretiden var ved at være forbi, blev han ven med en kirurg ved Charité'en, Remy Roger. Han var »gagnant maître« d.v.s. tidsbegrænset ledende kirurg.

I stedet for at gå videre og blive »maître en chirurgie« begyndte Georges – hjulpet af Roger – som frivillig på kirurgisk afdeling, gik stuegang med kirurgerne og overværede operationer. Efter nogen tids forløb fik han lov til at assistere, og det viste sig, at han havde et enestående talent for at operere; når Roger var fraværende vikarierede Mareschal for ham.

Mareschal var åben og fri i sin optræden, han virkede tillidsvæk-

Georges Mareschal (1658-1736) malet af Louis Fontaine og stukket af J. Daullé 1737 (altså efter Mareschal's død).

kende, og hans omgivelser kunne lide ham; når han blev spurgt, sagde han altid sin uforbeholdne mening, og hans svar var altid ærlige, derfor vandt han Saint-Come-brødrenes tillid.

Da Rogers tid som kirurg udløb i 1684, blev stillingen opslået ledig. Der var mange ansøgere, for det var en meget eftertragtet stilling. Til trods for at flere ansøgere havde meget fornemme fortalere, blev Mareschal den foretrukne; han fik stillingen og giftede sig med Rogers søster Marie Roger.

Charité var en glimrende læreplads, hvor der blev foretaget mange forskellige operationer. Særlig var hospitalet berømt for dets mange vellykkede blærestensoperationer.

Da Mareschal havde været »gagnant maître« i 3 år, blev han optaget som medlem af Barberkirurgernes laug »Communauté des barbiers-chirurgiens uniées«, og han havde dermed lov til at praktisere i Paris; han åbnede sin egen »boutique« i Rue Jacob nær Charité'en.

Som medlem af barberkirurgernes laug tog han ivrig del i planerne om at få bygget et nyt anatomisk amfiteater i stedet for den gamle træbygning. Mareschal og Roger deltog i 1691 i festlighederne i anledning af grundstensnedlæggelsen. Tegningen til det nye amfiteater var udført af den berømte arkitekt Charles Joubert, og i 1694 stod den meget smukke bygning næsten færdigbygget. Der var nogle vanskeligheder til at begynde med, men da de var overstået, kom dette amfiteater til at betyde umådelig meget for barberkirurgerne, som fra 1700-tallets begyndelse var ved at hævde sig socialt og senere også videnskabeligt.

I 1688 var Mareschals tid som »gagnant maître« forbi. Den ledende kirurg, Claude Morel, var syg, og han betroede Mareschal at vikariere som »chirurgien en chef«. Morel var syg i flere år, og da han i 1692 tog sin afsked, blev Mareschal udnævnt til hans efterfølger.

Han stod på den tid som en af de dygtigste litotomister i Paris. Han foretog også mange andre operationer, man kan godt sige, at der ikke var noget kirurgisk tilfælde, der på den tid var egnet til operation, som han ikke havde opereret.

I 1696 blev Mareschal kaldt til Versailles. Louis XIV havde fået en

meget alvorlig carbunkel i nakken, og hans livkirurg, Charles-Felix de Tassy, havde forgæves forsøgt at helbrede den med større og mindre incisioner; han havde nu fået kongens tilladelse til at tilkalde Mareschal – Felix vidste, at Mareschal ville sige sin ærlige mening. – Det fortælles, at da Mareschal så bylden, gjorde han med sine fingre hemmeligt tegn til Felix, at han skulle lægge et korssnit. Kongen spurgte, hvad Mareschal mente, og Felix svarede, at Mareschal mente det samme som han, at der skulle lægges et korssnit; det indvilligede kongen i – der blev lagt et korssnit og nu svandt bylden langsomt.

Siden da havde kongen den største tillid til Mareschal, og da Felix døde 1703, blev Mareschal »premier-chirurgien du roi«. Han kom ofte til Versailles, da han også var kirurg for alle de ansatte ved hoffet, men det forandrede ikke hans optræden, han var lige så jævn og naturlig, som han var over for de jævne mennesker, der kom til konsultationerne ved Charité'en hver mandag, selv over for kongen havde han et frispog, som syntes at behage majestæten.

1707 blev Mareschal adlet; i adelspatentbrevet kalder kongen ham sin kære og gode ven og minder om, da Mareschal 1696 blev kaldt til Versailles. Det skinner igennem, at kongen var fuldstændig klar over, at Mareschals tilstedeværelse havde bevirket en vending i behandlingen, der førte til helbredelse af bylden.

Når Mareschal opererede, var han rolig og behersket. Da han opererede den snakkesalige og intrigante hofmand og memoireforfatter Saint-Simon, hertugen af Beuve (1675-1755), for blæresten, blev han stukket i højre hånd af en stentang, som blev ramt af operationshjælperen med den spidse ende fortil. Det blødte, men Mareschal så blot på hånden, sagde ingenting og fortsatte operationen rolig og uanfægtet. Saint Simon har selv fortalt historien ved hoffet. Den kendte kirurg Pierre Dionis (1658-1718) brugte i sine forelæsninger over kirurgi tilfældet som en advarsel til de studerende om, at de aldrig måtte række instrumenter med spidsen fortil.

I Louis XIV's sidste leveår var der nogle mystiske giftmord i den kongelige familie. Hertug Philippe af Orleans (1674-1723) blev mistænkt og arresteret. Mareschal talte hans sag over for kongen og overbeviste ham om, at hertugen var uskyldig. Denne blev da fri-

L'Amphitheatre des Chirurgiens de Saint-Côme.

kendt og genindsat i sine tidligere embeder. I dette som i lignende tilfælde viste Mareschal sig som en god mægler; han var også en udmærket forhandler, når det gjaldt om at opnå fordele for barberkirurgerne.

I begyndelsen af 1715 begyndte Louis XIV at skranke. Da der også inden for hoffets rammer var den forordning, at de universitetsud-

dannede medicinere stod højere i rang end kirurgerne, var det ganske naturligt, at Mareschal, der havde bemærket, at kongen sløjede af, gik til den kongelige livmedicus, Guy Crescent Fagon (1638-1718), der selv var begyndt at blive fysisk og psykisk svækket. Han afviste Mareschal med ordene: 'Kongen fejler ikke noget'. Derefter henvendte Mareschal sig til hertuginde Madame de Maintenon, der havde en dronnings magt; da hun hørte Mareschals bekymring, fik hun et hysterisk anfald og afviste ham; så det fik han ikke noget ud af.

Først på sommeren fik kongen stærke smerter i venstre fod, som lindredes, når Mareschal gned foden med fugtige spritklude, men det standsede ikke det begyndende gangræn. Kongen trodsede sygdommen og red et par dage på jagt, men gangrænet tog til, bredte sig til hele venstre underkøben, og smerterne blev næsten uudholdelige; efter månedlange lidelser døde Louis XIV den 1. september 1715.

Mareschal fortsatte som »premier-chirurgien du roi« hos Louis XV, der viste ham den samme tillid som oldefaderen Louis XIV havde vist ham.

For at skaffe barberkirurgerne mere uddannelse fik han kongens tilladelse til, at der blev oprettet en »École de chirurgie« 1717.

Da Mareschal var 61 år, følte han, at stillingen som livkirurg var så belastende, at han ønskede en sideordnet livkirurg, og valget faldt på François de Lapeyronie (1678-1747), efter at kongen havde bifaldet det. Lapeyronie måtte betale en meget stor sum til Mareschal. Det viste sig for øvrigt at være et meget heldigt valg, for de to kirurger arbejdede godt sammen og havde de samme tanker om, at barberkirurgerne skulle have de bedst mulige vilkår i deres uddannelse. Mareschal og Lapeyronie blev venner for livet.

1724 fik de kongens tilladelse til, at der blev oprettet fem stillinger som demonstratorer (= professorer) ved »École de chirurgie«, og eleverne fik de bedste kirurger i Paris som lærere.

Mange kongelige livkirurger havde forgæves søgt kongens tilladelse til oprettelse af et kirurgisk akademi, først 1731 lykkedes det Mareschal og Lapeyronie at få tilladelsen.

Mareschal gik straks i gang med at få det etableret. Han indkaldte 70 barberkirurger til et møde i laugets bygning i Rue des Cordeliers,

og det blev bestemt, at det kommende akademi skulle holde sine møder i barberkirurgernes bygning.

Mareschal fik gode råd angående akademiets struktur af l'Académie des Sciences's »secrétaire perpétuel«, den meget hjælpsomme Bernard le Bovier de Fontenelle (1657-1757), der foreslog, at der blev oprettet et præsidium bestående af en præsident (Mareschal), en vicepræsident (Lapeyronie), en direktør (Jean-Louis Petit) og en »secrétaire perpétuel« (Sauvoir-François Morand – 1697-1773).

Sekretæren havde det største arbejde: 1. korrespondancen med medlemmerne og de udenlandske videnskabsmænd. 2. Udgivelsen af »Mémoires« d.v.s. de videnskabelige arbejder, medlemmerne sendte ind til akademiet; de blev bedømt af præsidiet, og hvis de slap gennem nåleøjet udsendt som Tome I, II, III, IV og V. 3. Han skulle holde mindetaler »Éloges« over afdøde medlemmer.

Endvidere blev det bestemt, at der hvert år skulle udskrives en prisopgave, som kunne belønnes med en guldmedalje – alt i alt en opmuntring og tilskyndelse til at arbejde videnskabeligt.

»L'Académie Royale de Chirurgie« fik den største betydning for fransk kirurgi, ikke alene i Frankrig, men for kirurgerne i hele Europa, idet der i de europæiske hovedstæder blev oprettet kirurgiske akademier efter det franske forbillede.

Det er ovenfor omtalt, at der på Charité'en blev foretaget mange blærestensoperationer, som Mareschal udførte med stor dygtighed. Hans nevø Sauveur-François Morand (1697-1773) rejste til England og besøgte den berømte kirurg William Cheselden (1688-1752). Her lærte han dennes nye metode »det laterale stensnit i perinæum«. Metoden blev indført på Charité'en, og Mareschal udførte Cheseldens laterale stensnit flere gange og med godt resultat.

Mareschal blev efterhånden meget velhavende, og allerede i 1711 havde han købt godset Bievre, der lå tæt uden for Paris. Her elskede han at tilbringe sine fritimer; man kaldte ham Seigneur de Bievre.

I ægteskabet med Marie Roger havde han seks børn, tre døtre og tre sønner. Den ældste søn Louis blev kirurg og designeret »premier-chirurgien du roi« efter faderen, François gik den klerikale vej og

blev abbed, og den yngste søn Remy blev officer og faldt under belejringen af Freiburg 1713.

Mareschal nåede at holde guldbryllup med Marie Roger, der overlevede ham. Louis XV tildelte ham den største af Frankrigs ordener: Saint-Michel-ordenen.

Siden 1722 havde Mareschal haft flere galdestensanfald. November 1736 fik han voldsomme smerter under højre curvatur, og der udviklede sig en leverabsces. Det stod ham og hans kolleger klart, at en operation ikke ville kunne redde ham, og han døde den 13. december 1736.

Aviserne »Gazette de France« og »Mercure de France«, der ofte havde bragt udførlige beskrivelser af Mareschals operationer på fornemme mænd ved hoffet i Versailles, flød nu over med højtidelige nekrologer, hvor de priste hans enestående dygtighed som operatør, og de undlod ikke at fremhæve, at han havde været meget populær ved hoffet.

Mareschal har været af format, han færdedes lige naturligt i de jævne kredse som i de fornemme med en vis værdighed, men altid venlig, han havde derfor mange venner i alle samfundslag, han var hæderlig, åben og fremfor alt sanddru. Han havde aldrig lagt skjul på, at han kom fra en fattig familie. Selv i de kongelige gemakker fortalte han frit om, at han som ung måtte vandre til fods fra Calais til Paris, fordi han ikke havde penge til en rejse med dagvogn.

Som operatør var han meget dygtig. Han arbejdede efter de metoder, han havde lært som ung. Han har ikke fundet på nye operationsmetoder og har kun efterladt sig få videnskabelige arbejder, men han var åben over for nye landvindinger inden for kirurgien, særlig fra England. Ved sit fremsyn og sit energiske arbejde, for at barberkirurgerne kunne få en større uddannelse, bidrog han betydeligt til at højne deres videnskabelige position i sidste halvdel af 1700-tallet.

SUMMARY

In the history of French surgery Georges Mareschal has an outstanding position. He was the court surgeon for Louis XIV and Louis XV, the surgeon in chief at the hospital La Charité in Paris as well as chief for all surgeons in France. In 1731, by royal permission he founded l'Académie Royale de Chirurgie which became of major importance in the education of French surgeons. Mareschal with his gift for surgery was considered the most efficient lithotomist in Paris. He introduced Cheseldens operation at La Charité. He was ennobled, acquired the estate Bièvre close to Paris and was awarded the supreme distinction of France, the Saint-Michel decoration. Mareschal was charming, honourable, decent and straight-forward. He died 78 years old in 1736 from a liver absces.

LITTERATUR

- Boisseau, Jean: Les Membres parisiennes de l'Académie Royale de Chirurgie, Rennes 1968 (Thèse).
- Djørup, Frans: Om det chirurgiske Academie i Paris, Bibliotek for Læger, 1932: 155: 1-41.
- Huard, Pierre: L'Académie royale de chirurgie, Paris 1967.
- Mareschal, Gabriel: Georges Mareschal, Seigneur de Bievre, Paris 1906.
- Morand, Sauveur-François: Éloge de Georges Mareschal, Memoires de l'Academie Royale de Chirurgie. Paris, Tome I, 1737.
- Wessel, Carl: Louis XIV, hans helbred og hans læger, København. Privat tryk, Bianco Luno's bogtrykkeri, 1939.

Dansk medicinsk-historisk Selskab

Dansk medicinsk-historisk Selskab

Bredgade 61, 1260 København K.

Formand: Specieallæge Jørgen Koch, Glahns Allé 27,
2000 København F.

Den ordinære generalforsamling afholdtes d. 12. februar. Medlems-
tal pr. 1.1.1986: 284. Kontingent uforandret kr. 150,-.

Efter generalforsamlingen holdt professor, dr.med. Ole Secher et
foredrag: En dansk anæsthesimetode i amerikansk strejflys.

I årets løb er afholdt følgende møder med foredrag:

9. april: Dr.med. Vagn Schmidt: Laboratorievæsenet gennem 50
år.

16. april: Et fællesmøde med Nicolaus Steno Gildet og Academi-
cum Catholicum med to foredrag: 1) Cand.mag. Harriet Hansen:
Mennesket Niels Steensen og 2) Dr.med. Troels Kardel: Anatomen
Niels Steensen.

29. oktober: Møde i Panuminstituttet med foredrag af professor,
dr.med. Harald Moe om Niels Steensen's rejser, efterfulgt af filmen
»Niels Steensen's liv og levned«, tilsidst forevisning af professor
Harald Moe's store udstilling om Niels Steensen.

19. november: Et fællesmøde med Farmacihistorisk Selskab, hvor
lektor Poul Kruse talte om den farmacihistoriske samling gennem
100 år, og apoteker Kurt Bærentsen talte om og foreviste effekter fra
samlingen.

9. december: Talte overlæge Marcussen om samspillet mellem Biil-
roth og Brahms, efterfulgt af en strygekvartet af Brahms tilegnet
Biilroth.

Forårsudflugt 31. maj gik til Helsingør, hvor Bymuseet havde
arrangeret en slentretur.

Jørgen Koch, formand.

Medicinsk Historisk Selskab på Fyn

Bestyrelse:

Professor, dr.med. *Henning Schmidt*, (formand), Dermato-venereologisk afdeling, Odense Sygehus, 5000 Odense C.

Tandlæge, cand.mag. *Niels Brøndum*, (næstformand), Haugstedgårdsvej 9, 5230 Odense M.

Professor *Franz Bierring*, (sekretær), Winsløw Instituttet, Odense Universitet, Campusvej 55, 5230 Odense M.

Apoteker *Nis Clausen*, (kasserer), Rugvang 33, 5210 Odense NV.

Lektor, dr.med. *Bent Collatz Christensen*, Winsløw Instituttet, Odense Universitet, Campusvej 55, 5230 Odense M.

Overlæge *Ib Freuchen*, Svendborg Sygehus, 5700 Svendborg.

Overlæge *Torsten Sørensen*, Kolding Sygehus, 6000 Kolding.

Overdyrlæge *Hans Larsen*, Bakkevej 5, 5853 Ørbæk.

Selskabets ordinære generalforsamling afholdtes den 4.marts. Kontingentet fastsattes uforandret til kr. 150,- og kr. 75,- for pensionerede medlemmer og studerende. Ved det efterfølgende møde holdt overlæge Mogens Thomsen foredraget: Det begyndte med Aristoteles. Om brandsårsbehandlingens historie.

Den 22.april holdt overlæge Finn Hanberg Sørensen foredraget: Kirurgen og komponisten. Om venskabet mellem Theodor Billroth og Johannes Brahms.

Den 4.november talte dr.pharm. Kurt Bærentsen om apotekerkrukker.

Ved julemøde den 16.december holdt Keld Gyrest foredrag om kiropraktikken i Danmark og Niels Brøndum foredraget: Et fund under nedrivningen af Løveapoteket i Odense.

F. Bierring, fung. formand

Jydsk Medicinhistorisk Selskab

Der har i årets løb været afholdt følgende arrangementer:

15. april 1986: Møde på Århus amtssygehus med foredrag af overlæge Torsten Sørensen, Kolding: »De første mandlige fødselshjælpere« (lysbilleder) og overlæge Ejnar Hovesen, Århus: »Lægen Christiern Torkelsen Morsing (1485-1560)«.

28. maj 1986: Årsmøde med generalforsamling på Århus amtssygehus. Embedslæge Jens Donner nyvalgte til bestyrelsen efter professor Vilh. Aalkjær, som er afgået ved døden. Aalkjær havde været bestyrelsesmedlem siden selskabets start. Efter generalforsamlingen foredrag af overlæge Bent Langfeldt, Århus: »Avicenna – hans liv og virke« (lysbilleder).

20. november 1986: Møde på Århus amtssygehus med foredrag af professor, dr.med. Ole Elbrønd, Århus: »Kronprins Friedrich af Preussens larynxlidelse – 1888 – og hvad deraf fulgte« og amtslæge, dr.med. Palle Wiingaard, Skanderborg: »Stud.med. Frederik Henrik Hennings Dreier – og socialmedicinen«.

På grund af forskellige problemer måtte den årlige udflugt aflyses.

Ejnar Hovesen

Københavns Universitets medicinsk-historiske Museum

Stab

Professor: stillingen ubesat, lektor: Anna-Elisabeth Brade. TAP-personale: Kurt Albrechtsen (konservator), Nina Brechling (omviser), Inger Holm Christensen (kontorassistent), Ole S. Christensen (lithograf), Kirsten Swane Fogh (løs kontorassistent), Annie Iversen (rengøringsassistent), Knud Iversen (vagtmester), Elly Knudsen (rengøringsassistent), Gudrun B. Olsson (rengøringsassistent). En museumsbetjent: stillingen ubesat.

Desuden har cand.phil Bodil Haarmark været ansat som fondslønnet ved Farmacisamlingen og tandlæge Eugenia Stojanoff som langtidsledig ved Tandlægesamlingen.

Konsulenter: Jørgen Koch (Medico-kirurgiske samling), Kurt Bærentsen og Poul Reinhardt Kruse (Farmacisamlingen), Leif Marvitz (Tandlægesamlingen) og Johan Thomsen (Røntgensamlingen).

Udstillingerne

Museets offentligt tilgængelige udstillinger har været holdt åbne tirsd., torsd. og sønd. kl. 11-15 med omvisninger på dansk og engelsk og har været besøgt af 9.450 personer, hvortil kommer specialgrupper med 2.400 personer, ialt: 11.850.

Samarbejdet med andre museer er fortsat, og der er ydet bidrag til udstillinger i bl.a. Zoologisk Museum og Arbejdermuseet samt til forskellige særudstillinger i anledning af faglige foreningers og institutioners jubilæer. Desuden har museet opretholdt og udskiftet sine permanente udstillinger på Rigshospitalet, Apotekassistent-skolen og i Tandlægeforeningen. Endelig har museet internt haft to særudstillinger vedrørende røntgen og anæstesi samt deltaget i de københavnske museers fælles museumsmåned med emnet: Vores by.

Museet har udført litteratur- og arkivundersøgelser for og afgivet udtalelser til en lang række institutioner og forskere i ind- og udland, ligesom mange forskere har benyttet museets billedsamling, bibliotek og arkiv.

Museet har i beretningsperioden haft en tilvækst af videnskabeligt materiale, modtaget dels som gaver, dels som køb: 121 genstande, 640 billeder og 910 bøger. Vi bringer vore donatorer vor hjerteligste tak.

Forskning

De kloge folks helbredelsesmetoder.

Husmodermedicin.

Populær medicinske skrifter.

Det kgl. kirurgiske Akademis instrumentsamling.

Det kgl. kirurgiske Akademi – 200 år.

Fondsstøtte

Museet har modtaget støtte fra følgende fonde og legater til forskning og almen museal virksomhed: Augustinus Fonden, Kommune-læge V. C. Eilschou Holm's Legat, A. P. Møller og Hustru's Fond, Aage Rasch' Legat og Tipstjenesten.

Publikationer

Paul Rønne og Arnold B. W. Nielsen (†): Development of the Iron X-ray Tube. Acta historica scientiarum naturalium et medicinalium. Vol. 35. Kbh. 1986.

Anna-Elisabeth Brade, bestyrer

Jydsk medicinhistorisk Museum

Museet har også i det forløbne år modtaget mange større og mindre gaver til samlingerne. Blandt gaverne er der en del bøger, hvoraf flere meget værdifulde. På dette område er der problemer med pladsforholdene, idet kun ganske få bøger kan udstilles og gøres tilgængelige for besøgende. Der er et meget stort behov for et bibliotek, og det er bestyrelsens håb, at der engang må kunne findes en løsning på dette ømtålelige problem.

Åbningstiden for besøgende er fortsat begrænset til onsdage kl. 14-17; men der søges om tilskud fra kommunen med henblik på ansættelse af en halvdags medhjælp, hvilket ville muliggøre åbning på de fleste af ugens dage. I det forløbne år har stud.med. Michel Hellfritzsch været knyttet til museet som civil værnepligtig. Han har fortsat det tidligere påbegyndte arbejde med fotografering af de forskellige genstande.

Museets adresse: Nørrebrogade 41, 8000 Århus C.

Ejnar Hovesen

Adresseliste

Nordisk medicinhistorie 1987

Nordisk medicinhistorisk forening

Hjemsted: Lund, oprettet 1976.

Medlemsantal: 17 selskaber med tilsammen ca. 4.000 personer.

Præsident: professor Kalle Achté, Helsingfors.

Generalsekretær: docent Bengt I. Lindskog, Lund.

Kasserer: overlæge Mogens Thomsen, København.

Foreningen udgør et samarbejdsorgan for nedenstående selskaber og foreninger i Norden.

DANMARK

Dansk farmasihistorisk Selskab

Hjemsted: København, stiftet 31. august 1953.

Adresse: Institut for farmaci, Danmarks farmaceutiske Højskole, Universitetsparken 2, DK-2100 København Ø.

Publikation: Theriaca (siden 1956).

Formand: lektor, lic.pharm. Poul Reinhardt Kruse.

Adresse: se selskabet. Tlf. 01-37 08 50 lokal 234.

Dansk medicinsk-historisk Selskab

Hjemsted: København, stiftet 1917.

Adresse: Medicinsk-historisk Museum, Bredgade 62,

DK-1260 København K. Tlf. 01-15 25 01 eller 15 45 31.

Publikation: Dansk medicinhistorisk Årbog (siden 1972).

Formand: lektor, speciallæge Jørgen Koch, Glahns Allé 27,

DK-2000 København F.

Dansk veterinærhistorisk Samsfund

Hjemsted: Birkerød, stiftet 1934.

Adresse: DK-3460 Birkerød.

Formand: stabsdyrlæge Helge H. Sass, Søvang 14, 3460 Birkerød.

Tlf. 02-81 02 94.

Jydsk medicinhistorisk Selskab

Hjemsted: Århus, stiftet 1971.

Adresse: se formand.

Publikation: Dansk medicinhistorisk Årbog.

Formand: overlæge Ejnar Hovesen, Sletterhagevej 53,

DK-8240 Risskov. Tlf. 06-17 43 70.

Medicinsk Historisk Selskab på Fyn

Hjemsted: Odense, stiftet 1971.

Adresse: se formand.

Publikation: Dansk medicinhistorisk årbog.

Formand: professor, dr.med. Henning Schmidt,
Dermato-venerologisk afdeling, Odense sygehus,

DK-5000 Odense C. Tlf. 09-11 33 33.

FINLAND

Suomen Lääketieteen Historian Seura ry

Finlands Medicinhistoriska Sällskap rf.

Hemort: Helsingfors, grundat 1961.

Publikation: Hippokrates-Suomen Lääketieteen Historian Seuran vuosikirja (sedan 1984).

Adress: Helsingfors universitetets Medicinhistoriska institution och museum, Kaserngatan 11-13, PostBox 95, SF-00131 Helsingfors 13.

Telf: 90-17 57 27.

Ordförande: professor Kalle Achté, Ulfsbyvägen 12A 1,

SF-00350 Helsingfors 35. Telf: arb 90-69 42 122, hem 90-55 26 68.

ISLAND

Félag abugamanna um sögu laeknisfraedinnar

Icelandic Society for Medical History

Islands medicinhistoriska sällskap.

Hemort: Reykjavik, grundat 1964.

Publikation: Nordisk Medicinhistorisk Årsbok.

Adress: Patologiska institutionen, Islands universitet, Box 150,
121 Reykjavik.

Ordförande: Professor, dr med h c Jon Steffensen, Aragata 3,
101 Reykjavik. Telf: 91-13 021.

NORGE

Medisinsk-historisk selskab i Bergen

Hjemsted: Bergen, grunnlagt 1975.

Adresse: se formann.

Formann: professor, dr med Ole Didrik Laerum, Gades institutt,
Avd for patologi, N-5061 Haukeland sykehus, Bergen.

Norsk Medisinsk-Historisk Forening

Hjemsted: Oslo.

Adresse: se formann.

Formann: dr med Einar J. Berle jr., Gyn avd, Radiumhospitalet,
Montebello, Oslo 3.

SVERIGE

Helsingborgs medicinhistoriska förening

Hemort: Helsingborg, grundad 1982.

Adress: Gamla barnsjukhuset, Bergaliden, S-251 87 Helsingborg.

Ordförande: docent Carl Felding, Kvinnokliniken, Lasarettet,
Helsingborg. Telf: 042-10 00 00

Farmacihistoriska sällskapet

Hemort: Stockholm, grundat 1972.

Adress: Apotekarsocieteten, Box 1136, S-111 81 Stockholm. Se även sekre.

Publikation: Farmacihistoriska Sällskapets Årsskrift.

Ordförande: apotekare Margareta Härdelius, apoteket Örnén, Karlbergsvägen 10, S-113 27 Stockholm. Telf: 08-33 87 38.

Medicinhistoriska föreningen i Göteborg

Hemort: Göteborg, grundad 1956.

Adress: se ordförande.

Ordförande: med dr hc Lars Öberg, Carl Skottsbergs gata 40, S-413 19 Göteborg. Telf: 031-82 90 91.

Medicinhistoriska museets vänner

Hemort: Stockholm, grundad 1952.

Adress: Medicinhistoriska Museet, Åsögatan 146, S-116 32 Stockholm. Telf: 08 42 41 66.

Publikation: Nordisk Medicinhistorisk Årsbok (sedan 1953).

Ordförande: professor Wolfram Kock, Parkgatan 12, S-151 32 Södertälje. Telf: 0755-317 69.

Svensk Förening för Odontologiens Historia

Hemort: Stockholm, grundad 1979.

Adress: c/o Svenska Tandläkare-Sällskapet, Nybrogatan 53, 2 tr., S-114 40 Stockholm.

Ordförande: tandläkare Otto C. Francke, Linnégatan 90, S-115 26 Stockholm. Telf: 08-60 25 65.

Svenska Läkaresällskapets medicinsk-historiska sektion

Hemort: Stockholm, grundad 1907.

Adress: Svenska Läkaresällskapet, Klara Östra Kyrkogata 10,
S-111 52 Stockholm.

Ordförande: professor Wolfram Kock, Parkgatan 12,
S-151 32 Södertälje. Telf: 0755-317 69.

Svenska Sällskapet för Psykiatrins historia

Hemort: Stockholm, stiftat 21/10 1982.

Adress: se sekreterare.

Ordförande: professor Lennart Ljungberg, Klinik 2, Beckomberga
sjukhus, S-161 40 Bromma.

Sydsvenska medicinhistoriska sällskapet

Hemort: Lund, grundat 1964.

Adress: Getingevägen 8, Box 5123, S-220 05 Lund.

Telf: 046-13 13 88.

Publikation: Sydsvenska medicinhistoriska sällskapets årsskrift
(sedan 1964).

Ordförande: professor Göran Bauer, Ort klin, Lasarettet,
S-221 85 Lund. Telf: 046-10 10 00.

Uppsala medicinhistoriska förening

Hemort: Uppsala, grundad 1985.

Adress: Uppsala universitet, Avd för vetenskapshistoria, Box 356,
S-751 05 Uppsala.

Ordförande: professor Lars Thorén, Bruksvägen 1,
S-752-31 Uppsala. Telf: 018-13 71 74.

Östergötlands Medicinhistoriska Sällskap

Hemort: Linköping, grundat 1981.

Ordförande: doktor Henry Larsby, Avsunargatan 4,
S-582 66 Linköping. Telf: 013-15 53 85.

CURRICULA VITARUM

Andersen, Verner, f. 1929, exam.pharm. 1952, cand.pharm. 1954, lic.pharm. 1977. Ansat i Forsvarets forskningsråd (værnepligt) 1955-56. Ansat på forskellige københavnske apoteker 1956-72. Forskningsstipendiat 1972-73 ved Institut for social medicin, København. Apoteker på Dalum apotek fra 1973. Fagpolitisk aktiv i Dansk Farmaceutforening fra 1956, formand 1966-1972. Bopæl: Dalum Apotek, Fåborgvej 4, 5250 Odense SV.

Egeblad, Knud, f. 23.11.1897 i København, medicinsk embedseksamen vinteren 1924-25. Forskellige hospitalsstillinger i København og provinsen. Nedsat i Glamsbjerg (Fyn) som praktiserende læge november 1929 til april 1970. Formand for Fyns Lægeforenings Foredragsudvalg 1856-61. Bopæl: Højløkken 24, Hjortekær, 2800 Lyngby.

Grodum, Tage Martin, f. 5.7.1929. Cand.med. 1957, embedslægeeksamen 1971, speciallæge i samfundsmedicin/administrativ medicin. Praktiserende læge i Tinglev 1960, kredslæge i Herning 1971, embedslæge i Sønderjyllands amt 1977. Siden 1965 adskillige tillidsposter i lægefaglige organisationer, 1982-86 byrådsmedlem. Redaktionssekretær ved Dansk medicinhistorisk årbog 1974-80 og 1983-86. Bopæl: Slotsgade 30, 6200 Aabenraa.

Iversen, Peter Kr., f. 23.5.1914. Student Tønder 1932, cand.mag. i historie og dansk Århus jan. 1939. Soldat og højskolelærer, tjenstgørende ved Rigsarkivet 1942-44, arkivar Åbenrå 1944, landsarkivar smst. 1960-81. Medlem af styrelsen for Historisk Samfund for Sønderjylland 1946-79, sekr. 1946-56 og 1968-71, formand 1956-66 og 1971-79. Medlem af styrelsen for Dansk Historisk Fællesforening 1958-70, medstifter og form. for Sammenslutningen af Lokalhistoriske Foreninger 1967-70. Redaktør og medarbejder ved flere sønderjyske tidsskrifter og bogserier. Talrige afhandlinger og udgivelser. Medl. af Det kgl. Danske Selskab for Fædrelandets Historie og andre historiske videnskabelige selskaber. Bopæl: Bomhuset, Dimen 2, 6200 Åbenrå.

Secher, Ole, f. 6.3.1918, cand.med. 1945, dr.med. 1952 (Æthers perifere virkning). Specialist i anæsthesiologi. Overlæge ved Rigshospitalet 1953, lektor 1953 og professor i anæsthesiologi ved Københavns Universitet 1964. Formand for Dansk medicinsk-historisk Selskab 1974-78. Bopæl: Kirkehøj 4, 2900 Hellerup.

Snorrason, Egill, f. 25.1.1915. Professor emerit., dr.med. 1950, dr.phil. 1974. Foruden arbejder om fysiurgi enkelte studier om med.-hist. emner: Johan Rhode, N.Stensen, J.F.Struensee og C.G.Kratzenstein. Bopæl: Drosselvej 31, 2000 Kbh. F.

Søgaard, Ib, f. 23.2.1939. Cand.med. fra Århus Universitet vinteren 1966/67. Speciallæge i neurokirurgi 1977. Siden 1982 overlæge ved neurokirurgisk afdeling, Odense Sygehus, og extern klinisk lektor i neurokirurgi ved Odense Universitet. Har skrevet artikler om neurokirurgiske og medicinskhistoriske emner. Adresse: Birkevej 21, 5230 Odense M.